

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANA BİLİM DALI
MAHALLİ İDARELER VE YERİNDEN YÖNETİM BİLİM DALI

**AHMED VEFİK PAŞA VE BURSA'NIN MODERNLEŞMESİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

KÜBRA USLU

İstanbul, 2019

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEREL YÖNETİMLER ANA BİLİM DALI
MAHALLİ İDARELER VE YERİNDEN YÖNETİM BİLİM DALI

**AHMED VEFİK PAŞA VE BURSA'NIN MODERNLEŞMESİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

KÜBRA USLU

Danışman: DOÇ. DR. AYNUR ATMACA CAN

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

YEREL YÖNETİMLER Anabilim Dalı MAHALLİ İDARELER VE YERİNDEN YÖNETİM Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi KÜBRA USLU'nun AHMED VEFİK PAŞA VE BURSA'NIN MODERNLEŞMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 08.08.2019 tarih ve 2019-25/6 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...3.....9.....2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Doç. Dr. AYNUR ATMACA CAN	
2. Jüri Üyesi Doç. Dr. BURAK HAMZA ERYİĞİT	
3. Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi DOĞAN YAVAŞ	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	:Kübra Uslu
Anabilim Dalı	:Yerel Yönetimler
Programı	:Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim
Tez Danışmanı	:Doç.Dr.Aynur Atmaca Can
Tez Türü ve Tarihi	:Yüksek Lisans-Eylül 2019
Anahtar Kelimeler	:Şehir, modernleşme, Bursa, Ahmed Vefik Paşa

ÖZET

AHMED VEFİK PAŞA VE BURSA'NIN MODERNLEŞMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Osmanlı'nın dibâcesi olarak nitelendirilen Bursa; pek çok kültürle hemhal olmuş medeniyet kurucu bir şehir tasavvuru sunması, imparatorluğa giden yolda Osmanlı Devleti'ne ilk payitaht olması ve kadim ipek yoluna ev sahipliği yapmasıyla şehir ve kültür tarihimizde önemli bir alan ihtiva etmektedir. 19.yy'da Osmanlı Devleti'nin çeşitli alanlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm olarak farklı disiplinlerde başlattığı modernleşme hareketlerinin şehirlere yansımaları kaçınılmazdı. Bu doğrultuda modernleşme adımlarının uygulanacağı ilk şehirlere biri 19.yy'da deprem ve yangınlarla harap hale gelen imparatorluğun eski görkeminin simgelerinden olan Bursa şehri olarak belirlenmişti. İlme ve farklı dillere olan istidadı, Türk-Batı sentezi ile yoğrulmuş düşünceleriyle önemli görevler ifa etmiş bir devlet adamı olan Ahmed Vefik Paşa, 1863 yılında Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği ve 1879 yılında Bursa valiliği görevleri ile şehrin yeniden imarında önemli bir rol oynamıştır. Çalışmada Tanzimat dönemi modernleşme çabalarının şehirleri yönetim, mimari ve sosyal alanlarda nasıl etkilediği tüm boyutlarıyla tanımlanarak Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa şehrindeki uygulamaları dönem-mekân-şahsiyet ekseninde ele alınmıştır. Modern bir şehir

tasavvurunun uygulamaya konmasıyla birlikte şehirde yeni yapılar, restorasyonlar ve ulaşım düzenlemeleri ile bu dönem Bursa şehir tarihinde hızlı bir mekânsal farklılaşmanın yaşandığı önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Ahmed Vefik Paşa'nın nevi şahsına münhasır karakteri ile klasik Osmanlı şehirlerinden biri olan Bursa'da meşruiyetini şehrin yeniden ihyası düşüncesi içinde üreten uygulamalarla, Bursa şehrinin modernleşmesinde önemli mekânsal değişimler meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	:Kübra Uslu
Field	:Local Governments
Programme	:Local Governments and Decentralization
Supervisor	:Assoc.Prof.Aynur Atmaca Can
Degree Awarded and Date	:Master - September 2019
Keywords	:City, modernization, Bursa, Ahmed Vefik Pasha

ABSTRACT

A STUDY OF MODERNIZATION OF BURSA AND AHMED VEFIK PASHA

Bursa, which is regarded as the preamble of the Ottoman Empire, has a great place in our cultural and urban history since it offers an urban concept that establishes a civilization intertwined with many cultures, it is the first capital city of Ottoman in the process of becoming an empire and it hosts the ancient Silk Road. It was inevitable that the modernization movements which the Ottoman Empire initiated in different fields as a solution for the problems emerging in various fields in the 19th century were reflected in the cities. In this regard, Bursa was determined to be the first city to implement the steps of modernization since it was devastated by the fires and earthquakes in the 19th century though it was one of the symbols of the Empire's glory. Ahmed Vefik Pasha, who is a significant statesman and administered important duties with his capability for the wisdom and various languages and with his ideas shaped through the Turkish and Western synthesis, has a great role in reconstructing the city with the positions of an inspector of Right Direction of Anatolia in 1863 and of a governor of Bursa in 1879. In this study, it is described in detail how the modernization struggles in Tanzimat Refom Era affected the cities in terms of administration, architecture and social life. Besides, the administration of Ahmed Vefik Pasha over Bursa is addressed within the scope of

period, space and personality. By putting the modern concept of city into practice, this period is an important stage in which a quick spatial differentiation was experienced in the urban history of Bursa with the new constructions, restorations and regulations of transportation in the city. It is concluded that Ahmed Vefik Pasha caused important spatial changes in the modernization of Bursa with his unique character and the legitimacy produced by the practices as a result of the idea of revival of the urban city in Bursa, which is one of the classical cities of Ottoman Empire.

ÖNSÖZ

Şehir tarihi çalışmaya beni teşvik eden, çalışma konusunun belirlenmesinde ve tüm süreçte hoşgörüsü ve anlayışıyla yanımda olan, bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan kıymetli hocam Aynur Atmaca Can'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamda değerli fikirleriyle katkıda bulunan saygıdeğer hocam Doğan Yavaş'a şükranlarımı sunarım. Lisansüstü eğitimim sürecinde her zaman yardımını gördüğüm değerli hocam Burak Hamza Eryiğit'e çok teşekkür ederim.

Çalışma sürecinde, maddi ve manevi katkılarıyla her zaman yanımda olan çok değerli anne ve babama varlıklarından ve desteklerinden ötürü minnet ve şükranlarımı sunarım. Çalışmanın her aşamasında katkılarıyla beni motive eden ve çalışmamı güzelleştiren sevgili kardeşlerime destek ve yardımlarından ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kübra USLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİL LİSTESİ	viii
1.GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Önemi ve Araştırmanın Kaynakları	3
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	4
2. ŞEHİR ve DEĞİŞİM	5
2.1. İnsan, Mekân, Zaman ve Mimari	5
2.1.1. İnsan	5
2.1.2. Mekân	5
2.1.3. Zaman.....	6
2.1.4. Mimari	6
2.2. Şehir	7
2.2.1. Şehir Mekânı	7
2.2.2.Şehrin Süreçleri	8
2.3. Osmanlı Şehri.....	13
2.4.19.Yüzyıl Şehri	16
2.4.1.19.Yüzyıl Şehrinde Yönetim	16
2.4.2. Osmanlı'da Şehrin Dönüşümü.....	22
3. BURSA	27
3.1. Bursa	27
3.2. Osmanlı'nın Dibâcesi: Bursa	29
3.3.Bursa'da İktisadi Yapı.....	38

3.4.Bursa’da Sosyal Yapı.....	41
4. AHMED VEFİK PAŞA ve 19.YÜZYIL BURSA MEKÂN ÇÖZÜMLEMESİ... 44	
4.1 Ahmed Vefik Paşa’nın Şahsiyeti, Görevleri ve Eserleri.....	44
4. 1. 1. Şahsiyeti	44
4. 1. 2. Görevleri.....	52
4.1.3. Eserleri.....	56
4.2. Ahmed Vefik Paşa ve Bursa’nın Modernleşmesi	59
4.2.1. Ahmed Vefik Paşa’nın Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği.....	61
4.2.2. Ahmed Vefik Paşa’nın Bursa Valiliği Dönemi	83
5.SONUÇ	96
KAYNAKÇA.....	101

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Orhan Camii	30
Şekil 2. Bursa'nın Genel Görünümü ve Ulucami, 1862.	32
Şekil 3. Bursa Ulucamii İçinden Bir Görünüş, 1890.	32
Şekil 4. Ulucami İç Tezyinatı.	33
Şekil 5. Yeşilcami.	34
Şekil 6. Sultan Külliyelerini Gösteren Bursa Şehri Haritası.....	36
Şekil 7. Ahmed Vefik Paşa	44
Şekil 8. Gurebahane-i Laklakan içindeki Ahmed Vefik Paşa Odası, 1913.	50
Şekil 9. Gurebahane-i Laklakan içindeki Ahmed Vefik Paşa Odası, 1913.	51
Şekil 10. Ahmed Vefik Paşa	52
Şekil 11. Bursa Hükümet Konağı.	66
Şekil 13. Bursa Ovası ve Çekirge Yolu, 1890 civarı.	69
Şekil 14. Hükümet Caddesi, 1925.	70
Şekil 15. Gemlik caddesi, 1900 civarı.	71
Şekil 16. Gemlik Yolu'ndan Hüdavendigâr Vilayeti ve Olympos Dağı'nın Görünümü, 1894.	71
Şekil 17. Izgara Planına Göre Taksim Edilen Ermeni Mahallesi.	72
Şekil 18. Ermeni Mahallesi ve Hünkar Köşkü, 1894.	73
Şekil 19. Yeşilcami.	75
Şekil 20. Meydan-ı Osmanî.	77
Şekil 21. Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Kuzeyden Görünümü, 1890 civarı.	77
Şekil 22. Osman Gazi Türbesi.	79
Şekil 23. Orhan Gazi Türbesi.	80
Şekil 24. Manastır Cami Sokaktan Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Görünümü, 1890 civarı.	81
Şekil 25. Gurabâ Hastanesi, 1900 civarı.	85

Şekil 26. Hotel D'Anatolie' nin Arka Palanında Hisar Bölgesinde Yer Alan Gurabâ Hastanesi, 1910.....	86
Şekil 27. Bursa Belediye Binası, 1910 civarı.	87
Şekil 28. Bursa Belediye Binası.	88
Şekil 29. Rusçuk Mahallesi, 1896 tarihli Bursa haritası.....	91

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Şehir; insanın, ekonominin ve kültürün biçimlendirdiği mekânın bu duruma eşlik ettiği bir oluşumdur. Tarih boyunca farklı mekânlarda ve biçimlerde tezahür eden mekânsal büyüklüğü, ekonomisi ve nüfusu ile ifade edilen şehir anlatisının oluşumunda farklı kültürlerin şehre etkisi de gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda konumuzun odak noktasını oluşturan Osmanlı şehri, Selçuklu birikiminin Anadolu topraklarında terennüm etmesi ile görünürlük kazanmıştır.

Osmanlı'nın dibâcesi olarak nitelendirilen Bursa; pek çok kültürle hemhal olmuş medeniyet kurucu bir şehir tasavvuru sunması, imparatorluğa giden yolda Osmanlı Devleti'ne ilk payitaht olması ve kadim ipek yoluna ev sahipliği yapmasıyla şehir ve kültür tarihimizde önemli bir alan ihtiva etmektedir. 18.yy'ın sonlarında başlayan ve 19.yy'da devam eden Osmanlı Devleti'nin çeşitli alanlarda ortaya çıkan sorunlara çözüm olarak farklı disiplinlerde başlattığı modernleşme hareketlerinin şehirlere yansması kaçınılmazdı. Tanzimat'la birlikte başlayan süreçte Osmanlı şehir yönetiminin bozulan yapısı içerisinde işlerliğini kaybetmiş kurumlar tasfiye edilirken yerine yeni bir yönetim anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Şehir yönetiminin değişmesi, mekân örgütlenmesinde de değişimi beraberinde getirmiştir. Tanzimat ile başlayan bu süreç Avrupa şehri örneğinde Osmanlı'da öncelikli uygulama alanı olarak belirlenen şehirlere yeni bir şehir tasavvurunun mekânda tatbik edilmesiyle görünürlük kazanmıştır.

Modernleşme adımlarının uygulanacağı ilk şehirlere biri Bursa olarak belirlenmişti. Bursa şehrinin seçilmesinin temel sebepleri; Osmanlı'nın ilk başkentinin imparatorluğun eski görkeminin güçlü bir simgesi olması, 14. ve 15.yy.'da ilk beş Osmanlı hükümdarı döneminde şehre kazandırılan eserlerle Osmanlı şehirciliğinin en güzel örneklerinden biri olması ve 1855 yılında yaşanan deprem ve sonrasında yaşanan yangınlar sonucu şehrin harap olan görüntüsüdür. Osmanlı'nın eski başkentinin harap halde olması devlet için bir imaj problemi oluşturuyordu. Bu sebeple Tanzimat Dönemi

uygulamaları çerçevesinde devletin kurucu başkenti olan Bursa şehrinin yeniden imarı gerçekleştirilmiştir.

Ahmed Vefik Paşa ilme ve farklı dillere olan istidadı, Türk-Batı sentezi ile yoğrulmuş düşünceleriyle önemli görevler ifa etmiş bir devlet adamı olmasından dolayı Bursa'nın modernleşme ile karşılaşmasını gerçekleştirecek isim olarak görevlendirilmiştir.1863 yılında Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği görevi sebebiyle Hüdavendigâr eyaletinin teftişini yaparken eyaletin merkez livası olan Bursa'ya kazandırdığı hükümet konağı başta olmak üzere hastane, Yeşilcami restorasyonu, Tophane'de Meydan-ı Osmanî'nin açılması, harap olan eserlerin yeniden yapımı, yollar, yollar üzerinden genişleyen ticaret ağı ile şehrin klasik Osmanlı şehri silüetini hızlı bir değişime tabi tutmanın mihenk taşını oluşturmuştur. Görevinin 1 yıl sonra sona ermesinin ardından ikinci kez Bursa şehri ile karşılaşması 1879 yılına denk gelmiştir.1879 yılından 1882 yılına kadar sürecek olan Bursa valiliği görevinde, müfettişliği döneminde yaptığı uygulamalara devam etmesinin yanı sıra bu dönemde de birçok yapıyı şehir ile buluşturmuştur. Ahmed Vefik Paşa, Bursa'nın ulaşım ağının genişletilmesi ve şehrin klasik mahalle dokusunun tüm hatlarıyla değiştirilmesi, çıkmaz sokakların kaldırılması ile başlanan süreç kamu sitesinin ilk nüvesi niteliğindeki hükümet konağı, hastane, belediye binası, tiyatro ve postane-telgraf binasının yapımı, göç hareketleri sonucu oluşan göçmenlerin yeni plan tipleriyle oluşturulmuş mahallelere yerleştirilmesi ve tüm sürecin şehrin hüviyetinde meydana getirdiği değişim ve dönüşümün şehirdeki uygulayıcısı, merkezi yönetimin temsilcisi konumundadır.

Batı Avrupa şehirciliği örnekleminde yapılan düzenlemelerle şehirler; yönetsel, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda değişime uğramıştır. Tanzimat'la başlayan değişim süreci yoğun bir biçimde ve şehirleri oluşturan dinamiklerin göz ardı edilerek uygulanması Osmanlı şehir yapısından kopuşla birlikte yeni bir şehir yapısının ihdasını görünür kılmıştır. Tanzimat dönemi uygulamalarının ilk uygulandığı mekânlardan olan Bursa şehrinde değişimin uygulayıcısı Ahmed Vefik Paşa çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde şehir kavramının kökenleri ve tarihsel süreçte geçirdiği değişim, Osmanlı'da şehri oluşturan etmenler, mekânın

kullanımı ve modernite ile birlikte şehrin dönüşümü konu edilmiştir. İlk bölüm çalışmanın kavramsal arka planını oluşturmaktadır. İkinci bölümde, kuruluşundan 19.yy'a kadar olan süreçte Bursa şehri yönetsel, iktisadi, sosyal ve mimari yönleriyle ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son kısmı, tezin ana konusunu ihtiva eden bölümleri içermektedir. Dönem-mekân-şahsiyet bağlamında ele alınan üçüncü kısımda ilk başlık Ahmed Vefik Paşa'nın şahsiyeti, çalışma yaşamı ve eserlerinden oluşmakta iken ikinci ve üçüncü başlık Ahmed Vefik Paşa'nın Tanzimat reformlarını Bursa'da tatbikinde şehirde gerçekleştirdiği uygulamaların modernleşme ekseninde incelenmesinden oluşmaktadır.

Çalışmanın amacı; 18.yy'ın sonunda başlayan 19.yy'da devam eden Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabalarının şehirleri yönetim, mimari ve sosyal alanlarda nasıl etkilediğini ve bu etkinin tüm boyutlarıyla tanımlanması ve bir örneklem üzerinden ortaya konmasıdır. Tanzimat Dönemi düzenlemelerinin Bursa'da uygulayıcısı konumunda olan Ahmed Vefik Paşa'nın görevi sürecinde şehirde uygulanmaya başlanan ızgara planlar, hükümet konağı, yerel yönetimin simgesi niteliğinde ortaya konan belediye binası, ulaşım, yönetim faaliyetlerindeki gelişmeler, yapılarda kullanılan biçimler ve kültürel farklılaşmanın tezahürü olarak görülebilecek tiyatro binası gibi uygulamaları ile Batı tarzı şehircilik ve inşaat yöntemlerini Osmanlı zanaatı ve mimari anlayışıyla birleştirmiştir. Böylelikle Bursa'nın Tanzimat uygulamaları ile ahenkli bir biçimde yeni bir şehir hüviyetine büründürülmesinin imkânı dönem-mekân-şahsiyet ekseninde ele alınmaktadır. Şehir- mekân tecrübesinin Tanzimat Dönemi uygulamaları üzerinden okunarak çözümlenmesi önerilmektedir.

1.2.Araştırmanın Önemi ve Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışma ile Osmanlı modernleşme dönemi uygulamalarının devletin ilk kurucu başkenti olan Bursa'da dönemin nevi şahsına münhasır bir devlet adamı olan Ahmed Vefik Paşa eliyle değişim ve dönüşümü ele alınmıştır. Klasik Osmanlı şehrinin önemli bir cüzü olan Bursa'nın çehresini tümüyle değiştirmeyi hedefleyen ve meşruiyet zeminini bu değişim içinde üreten uygulamalar, günümüzde dahi geçerliliğini korumaktadır. Bu çalışma, birikim ve gelenek ile harmanlanan Osmanlı şehirciliğini anlamamız ve Tanzimat Dönemi şahsiyeti üzerinden bu birikimin nasıl bir değişime

uğradığını görmemizi sağlayacak bileşenler sunmaktadır. Bursa şehri özelinde Tanzimat dönemi ile şehir mekânındaki değişimi konu alan çalışmalar mevcuttur. Ahmed Vefik Paşa'nın şahsiyeti bağlamında da farklı pek çok eser mevcut olmakla birlikte Bursa'daki uygulamalarına dair çalışmalar mevcut ise de aynı kaynaktan beslenilmesinden dolayı uygulamaları tam manasıyla kavrayabilmemiz açısından yetersiz kalmaktadır. 19.yüzyılın ikinci yarısında Ahmed Vefik Paşa'nın Tanzimat şehirciliği uygulamaları doğrultusunda Bursa'da meydana getirdiği değişim çalışmanın sınırlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma ile amaçlanan dönem-mekân-şahsiyet bağlamında alanın sınırlarını genişletecek disiplinler arası bir çalışmanın tüm yönleriyle ortaya konmasıdır.

Literatürde çalışmaya; Béatrice Saint Laurent'in 'Bir Tiyatro Armatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa'nın Yeniden Biçimlenmesi', Zeynep Dörtok Abacı'nın 'Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekânsal ve Sosyal Değişimi (1860- 1910)', Yasemin Avcı'nın 'Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Dönemi'nde Kent Mekânında Devletin Erkî ve Temsili' adlı çalışmaları temel olmak üzere alanla ilgili çalışmalar, tezler, makaleler, harita ve görsel kaynaklarla çalışma desteklenmiştir.

1.3.Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada veriler, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde 'incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanması' yöntemiyle elde edilmiştir.¹ Çalışma konusunun, dönem-mekân-şahsiyet bağlamında zamanın koşullarından koparılmadan incelenme gayesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın konusu "disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını esas alarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelenmiştir."² Elde edilen veriler konusu bağlamında tasnif edilip, çalışma kavramsal çerçeve ile desteklenmiştir. Sonuç bölümünde elde edilen veriler açıklanmış ve değerlendirilmiştir.

¹Zeki Karataş, "Sosyal Bilim Çalışmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi", Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, No.1, 2017, s.77.

²Karataş, s.71.

2. ŞEHİR ve DEĞİŞİM

2.1. İnsan, Mekân, Zaman ve Mimari

2.1.1. İnsan

Varlığın en güçlü göstergesinin ete kemiğe bürünmüş bir hali olan insan, mekân ve zaman boyutuyla sınırlanmış davranışlarıyla âlemde tecelli eder. Bu varoluş mekân ile iletişim halinde olan insanın maddi alanın ötesinde sahip olduğu düşünce ve anlam dünyası ile de manevi bir varlık alanına sahiptir. Kimi zaman özne kimi zaman nesne konumunda bulunan insan bu karmaşık süreçler boyunca farklı disiplinlerin çalışmalarına konu olmuştur. Öyle ki felsefe tarihinde insan için kullanılan “mikrokozma”(küçük âlem) ve içinde bulunduğumuz âlem için kullanılan “makrokozma” (büyük âlem) düşüncesinden hareketle insan ile âlem arasında karşılıklı bir ilişki olduğu görülmektedir.³ Bu inancın yansıması için iki vazgeçilmez unsur olan mekân ve zaman boyutlarıyla insanın hemhal olması da küçük âlemin bir tecellisi mahiyetindedir.

2.1.2. Mekân

“Mekân kelimesinin aslı Arapça olup “kevn” (oluş)'den türetilmiştir. Kevn kelimesi ise olmak, meydana gelmek, sonradan olmak, zamansız ve devamlı olmak, belli bir şekilde girmek ve varlık gibi anlamlara gelmektedir.”⁴ Maddi varlık alanı olarak gördüğümüz her alan bir mekânın uzantısı ve onun bir parçasıdır. Günlük yaşantımızda tüm faaliyetlerimiz, davranışlarımız bir mekânın içinde meydana geliyor ve mekânı etkiliyor. Farklı bir açıdan ifade edecek olursak içinde bulunduğumuz mekân hem fiziksel boyutuyla hem de sahip olduğu ruhu ile davranışlarımızı ve düşüncelerimizi etkileme ve bizi sınırlama gücüne sahiptir. Bu yönüyle diyebiliriz ki; insan ve mekân karşılıklı etkileşim içinde kimi zaman özne kimi zaman nesne olarak yer değiştirebilir.

Mekân mefhumunda iki anlayış mühim bir yer edinmektedir. Bunlar; fiziksel-matematiksel mekân ve fenomenolojik mekân anlayışlarıdır. “Fiziksel- matematiksel mekân mefhumunda homojen nitelikli, anlamdan bağımsız ve anlama kayıtsız bir

³ Mehmet S. Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.22, -, 2000, s.330.

⁴Aynur Can (Ed.), Teori ile Pratik Arasında Mekân, İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2012, s.18.

mekân nitelendirmesi söz konusudur. Rasyonel düşüncenin ürünü diyebileceğimiz bu kartezyen anlayışında mekânın insanın dışında bir gerçeklik olarak varlığı vurgulanmaktadır.”⁵

Fenomonolojik mekân anlayışı, içinde bulunduğumuz mekânın tanımlanmasıdır. Bu yaklaşımda insan mekânın merkezine kendini konumlandırıp, odağını ‘ân’ olarak belirlemiştir. Mekân, insan davranış ve düşüncelerini şekillendirir ve sınırlar çizer. Mekân içinde barındırdığı insan hareketliliğini anlamını daha da derinleştiren bir ögeye sahiptir.⁶ Çünkü mekân zaman deneyimini de içerir.⁷

2.1.3. Zaman

Zaman, kısa veya uzun vakit, az ya da çok süren bölünebilir müddet gibi anlamlara gelmektedir.⁸ Zaman kavramı hareket ve mekânın bütünleştirici unsurudur. Zaman içinde ilerleme mekânın fethini de içine almaktadır. Bu sebeple zaman ve mekânın nasıl temsil edildiği önemlidir.⁹ Zaman sadece mekânı değil insanın mekânda gerçekleştireceği tüm fiillerin de sınırlayıcısıdır. Böylece zaman, insan ve mekânı kapsayan bir üst kümedir. Kapsayıcı olması ve sınırlandırıcı özelliğinin bulunması zamanı tek başına anlamlı kılmaz. İnsan ve mekânın birlikteliğinden doğan anlam arayışı, kültür ve estetik zamana biçilen esas değerdir. İnsan, mekân ve zaman her hareketin başat ögesini, çekirdeğini oluşturmaktadır.

2.1.4. Mimari

Mimari mekâna sınırlar koyan ve bu sınırlar içerisinde yaşamımızı çevreleyen yapı düzenini oluşturan işlevsel bir sanattır.¹⁰ “Şehrin mimarisi ise iki farklı olguyu içinde barındırır. Öncelikle, insan tarafından yapılmış dev bir nesne; geniş, karmaşık, zaman içinde büyüyen bir mühendislik ve mimarlık yapıtı olarak şehri anlıyoruz. İkinci olarak, şehrin bazı daha sınırlı ama gene de hayati önem taşıyan yönlerini, yani şehrin kendisi

⁵Aynur Can, ‘İnsan Mekân Etkileşimi ve Kent Estetiğine Giriş’, Recep Bozlağan ve Yüksel Demirkaya (Ed.), Türkiye’de Yerel Yönetimler içinde, İstanbul: Nobel Yayınları, 2008, s. 334.

⁶Can, İnsan Mekân Etkileşimi ve Kent Estetiğine Giriş, s.334.

⁷Lewis Mumford, Tarih Boyunca Kent “Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği”, 2.Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.166.

⁸İlhan Kutluer, “Zaman”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C.44, -, 2013, s.111.

⁹Rana A. Aslanoğlu, Kent, Kimlik ve Küreselleşme, 1.Basım, Bursa: Asa Kitabevi, 1998,s.108.

¹⁰Steen Eiler Rasmussen, Yaşanan Mimari, İstanbul: Remzi Kitabevi, 8. Basım, 2017. S.12.

gibi kendi tarihleri, dolayısıyla kendi biçimleriyle tanımlanan kentsel artifaktları.”¹¹ Mimari içinde yaşadığımız zamanı tüm boyutlarıyla gözler önüne serer ve mekânı bir malzeme olarak kullanır. Mimarının biçimlendirdiği mekânın odağında ise insan vardır.¹²

2.2. Şehir

2.2.1. Şehir Mekânı

“Şehir, insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fiziki ürünü ve insan hayatını yönelten, çerçeveleyen yapıdır.”¹³ Bu yapıyı ortaya koyan tüm bileşenler temsillerini şehir üzerinden göstermekle birlikte tüm farklılıklarını da şehir üzerinden sunmuşlardır. İçinde bir yaşam tezahürünün seyr ü seferini izleyeceğimiz şehir, manası ve kullanımı yönünden çeşitliliği bünyesinde barındırır.

*Farsça şehir kelimesi çalışma yaşındaki nüfusunun çoğunluğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim merkezlerini ifade eder. Türkçe’de XI. yüzyıldan itibaren halk dilinde şar biçiminde telaffuz edilen şehir karşılığında Soğdca kökenli kent ile (kant) "kale ve saray" gibi anlamlara da gelen balık kelimeleri kullanılmıştır. Arapça’da şehir karşılığında en yaygın isimler medîne, beldeve mısırdır.*¹⁴

Weber’in ifadesiyle Doğu ve Batı şehri olarak ikiye ayrılan, oryantalist söylemle Gustave von Grunebaum’ın İslam şehri kavramsallaştırması ve çeşitli maddi ve kültürel sebepler ile diğer İslam şehirlerinden farklılaşan, ancak İslami temelde onlar ile bütünleşen özelliklere sahip¹⁵ olarak nitelendirilen Osmanlı şehri gibi farklı odak noktalarının bulunduğu, odak noktalarına göre de içeriğinin farklılaştığı bir tanımlamayla karşı karşıyayız.

Weber’in ifade ettiği biçimiyle şehir; yapıların oluşturduğu büyük bir mekânsal alan, iktisadi olarak ticaret faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve nüfusun yüksek olduğu bir yapıdır. Weber’e göre “kentsel topluluk” yalnızca Avrupa’da ortaya çıkmıştır. “Bu topluluğun mekânda tezahürü; 1-Bir kale; 2-Bir pazar; 3-Kendine ait bir mahkeme ve hiç değilse özerk bir hukuk; 4-İlgili bir birlik biçimi ve 5-En azından kısmi bir özerklik ve kendi

¹¹ Aldo Rossi, Şehrin Mimarisi, 1. Basım, İstanbul: Kanat Kitap, 2006, s.12.

¹² Doğan Kuban, Mimarlık Kavramları, 12. Basım, İstanbul: YEM Yayınları, 2016, s.16.

¹³ Turgut Cansever, İslâm’da Şehir ve Mimarî, -, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s.109.

¹⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.38, -, 2010, s.441.

¹⁵ Cansever, s.122.

kendini yönetebilme ve sonuçta seçilmelerinde şehir sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme.”¹⁶ şeklindedir. Böylelikle Weber’in ideal olarak belirlediği Avrupa şehri söylemi tek tip bir örneklem sunmaktadır.

*1920’li yıllarda, Amerika’da Chicago, ekolojik benzerlikler, Darwinci rekabetçilik ve piyasa ekonomileriyle biçimlenen alternatif bir kentsel analiz geleneğinin merkezi oldu. Şehir, birbiri ardına gelen göç dalgalarına maruz kalıyordu ve bu olay, egemen süreçlerin birbirinin takipçisi olduğu görüşüne yol açtı. Daha sonra Chicago’da yazan Wirth (1983), kentleşme konusunu bir hayat şekli olarak ele aldı ve bunu boyuttaki değişmeler, yoğunluk ve şehrin heterojenitesinin bir sonucu olarak gördü.*¹⁷

2.2.2.Şehrin Süreçleri

İnsan hayatı iki kutup arasında gidip gelir: hareket ve yerleşme.¹⁸ Hareketin meydana getirdiği macera arayışı ya da yerleşmenin getirdiği dinginlik ve güven. Bu iki uç nokta arasında bir seçim yapan insan birlikte yaşamının getirdiği güvenliği, maceralarla ve belirsizliklerle dolu bir yaşama tercih etmiştir.

İlk şehir yerleşimlerinin ortaya çıkması için yerleşik bir düzende hayatını idame ettiren insanların, tarımsal faaliyetlerin yapıldığı ve basit düzeyde aletlerin kullanıldığı bir mekân tezahürü söz konusudur. Henüz şehir formuna ulaşmamış bu yapıların en temel birimi barınma ihtiyacını karşılayan ev, ibadetlerini gerçekleştirecekleri kutsal bir mekân ve savunma ihtiyaçlarını karşılayacak güvenli bir bölge olmuştur. Kendi içinde bir külliyyat olan bu alanın kökenleri için; “ Kentin kökenleri karanlıktadır, geçmişin büyük bir kısmı ortaya çıkarılmayacak şekilde gömülü veya silik durumdadır ve gelecekte nasıl bir hal alacağını kestirmek son derece zordur.” diyen Mumford belki de haklıdır.¹⁹

*Kenti teşhis edeceksek, en iyi bilinen kentsel yapı ve işlevlerden bunların en başındaki unsurlarına doğru, höyüğün açılan ilk katmanından zaman, mekân ve kültür bakımından ne kadar uzakta olursa olsun, daha derine, daha geriye doğru yol almalıyız. Kentten önce mezarlar, kutsal yerler ve köyler vardı; köyden önce de obalar, ilkel sığınaklar, mağaralar ve işaret taşları. Bütün bunlardan önce ise, insanoğlunun diğer birçok hayvan türüyle açıkça paylaştığı toplumsal yaşam eğilimi söz konusuydu.*²⁰

¹⁶ Max Weber, Şehir Modern Kentin Oluşumu, 11.Baskı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2015, s.93.

¹⁷ David C.Thorns, Kentlerin Dönüşümü, 1.Basım, İstanbul: Soyak Yayınları, 2004, s.7-8.

¹⁸ Mumford, s.16

¹⁹ Mumford, s.13.

²⁰ Mumford, s.15.

Şehrin ne olduğunu anlamaya çalışırken göstereceğimiz çaba geçmişten günümüze ve geleceğe yaşamsal faaliyetlerimizin zamanla ve mekânla hemhal olmasının sonucudur.

Bulunan ilk şehir yapılanmasından günümüze kadar süregelen zamanda şehirler form değiştirerek varlıklarını korumuşlardır. Şehirleri etkileyen tek etmen zaman mefhumu olmamış, şehirlerin ortaya çıktıkları kültür, coğrafya ve inanışları varlık tezahürlerini etkilemiştir. İlk çağ şehirlerinden itibaren günümüze değin şehirler maddi ve manevi unsurları bakımından değişiklik göstermiştir. Şehirlerin ortaya çıkmasında görünürlük açısından maddi unsurların varlığı aranmıştır. Şehir alanının büyüklüğü, nüfusun yoğunluğu, yönetim mekanizması, tarım dışı ekonomi, toplumsal yaşam başlığı altında ifade edilen bu faktörler genel bir doğruya ulaşma açısından bize farklı yollar sunmaktadır.

2.2.2.1. Antik Şehir

Toplumsal yaşam bir birlikteliğin sonucudur, bu birliktelik tarımsal ürünlerin artması, ihtiyaçların, toplumsal rollerin farklılaşması ile köy yaşamından kent yaşamına doğru bir evrilme yaşamıştır. İlk şehir yerleşimlerinin nerede ortaya çıktığına dair farklı görüşler mevcuttur. Tüm bu süreçlerin başlatıcısı olan şehrin doğuşu; yeni arkeolojik araştırmalar neticesinde Anadolu'da Konya'nın 52 km. güneydoğusundaki Çatalhöyük'ün milattan önce 6800 yıllarına kadar inen şehir yerleşmesi olduğunu ortaya koymuştur.²¹ Erken neolitik döneme rastlayan bu bulguyu şehir olarak nitelendirenler olduğu gibi şehirde olan birçok ögeyi içinde barındırıyor olmasına karşın şehri şehir yapan temel öğelerin yoksunluğundan dolayı şehir olmadığını iddia edenler de vardır. Şehrin kökenine dair yapılan çalışmalarda bir yerleşim alanının şehir olarak tanımlanabilmesi için; içinde barındırdığı nüfus, zanaatkârlar, yerleşim alanının etrafını çevreleyen surlar, ekonomi, yerleşim alanının genişliği önemli parametrelerdi ancak tam anlamıyla şehir olarak nitelendirmek için fiziksel mekânın da ötesinde sosyolojik olarak, insanların birbiriyle buluştukları, malların değiş tokuş edildiği ve fikirlerin yayıldığı bir ilişkiler ve kararlar merkezi olması beklenmektedir. Şehre özgü ve dışı açık bir sistemin mevcut olduğu, şehir mekânında yoğunlaşmış yerleşimler şehrin

²¹Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şehir", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C.38, 2010, s.441.

yapısını oluşturur.²² Şehrin kökenlerini en küçük yerleşim birimi olan köyün içinde aramak anlamlı bir sonuç oluşturabilir. Ev, yollar, çarşı, kutsal yerler vs. hepsi köy içinde mevcuttu.²³ Köy yerleşimine ait bu yapılar şehrin ortaya çıkma sürecinde karmaşık bir biçimde ve genişleyerek tezahür etmiştir.²⁴ Şehrin bileşenleri, artı ürün, iktisadi olanaklar, güvenlik başlıkları altında toplanabilir. Bu başlıklar da köy ve kenti birbirinden ayıran etmenlerdir.²⁵

Çatalhöyük'ün şehir yapılanmasının tezahürü olup olmadığı üzerinde uzlaşmamış bir konu olmasına rağmen ondan 3 yüzyıl sonra Aşağı Mezopotamya' da, bu kurak ülkeyi ekime elverişli duruma getirmek için gerekli sulama tekniklerini bilen tarım toplumları, öncüllerininkinden daha karmaşık ve hiyerarşik nitelikte toplumsal örgütlenme biçimlerine doğru hızla ilerlediler. MÖ 3300- 3000 yıllarına gelindiğinde ise, bir yazı sistemini geliştirmeye başladılar. Bu sıralarda ortaya çıkan seçkinler sınıfı, gücü ve yetkileri elinde toplamaya başladı; askeri ve dini iktidar aracılığıyla da, giderek ön plana çıkar oldu. Kent olgusu, işte bu çerçevede ortaya çıktı.^{26}*

Verimli tarım arazilerinin bulunduğu, sulama kaynaklarına yakın yerlerde başlayan yerleşme toprağın ekilip biçilmesi, tarım için kullanılan araçlar, nehirlerin yanında oluşturulan yerleşim alanları sebebiyle suyu denetim altına alma, bataklıkların kurutulması ve bunun getirdiği iş bölümü, kutsal yerler, tarımın gelişmesi ile artan artı ürün ve bolluğun getirdiği nüfusun artışı şehrin oluşmasında başat faktörlerdir. Mezopotamya'da yaşanan gelişmelerin yanı sıra Ege kayalıklarında köy yerleşimlerinden kent yerleşimine geçiş Yunan kent devleti polisi ortaya koydu.

Polis, Eski Yunanistan'da bir şehir veya şehir-devletti. Polis, coğrafi olarak korunaklı bölgelerde oluşan ve bir su kaynağına sahip şehir devletidir. Polis'te tehlike anında bir

²²Jean-Louis Huot, Jean-Paul Thalmann, Dominique Valbelle, Kentlerin Doğuşu, 1.Basım, Ankara: İmge Kitabevi,2000, s.14.

²³ Mumford, s.33.

²⁴ Mumford, s.45.

²⁵ A.Aslanoğlu, s.17.

²⁶ Huot, Thalmann, Valbelle, s.37.

*İlk şehir yapılarının ortaya çıkması için üzerinde uzlaşmış belli başlı maddelerin yerine getirilmesi gerektiğini ifade edenlerden biri olan Louis Hout, Çatalhöyük'ün birbirine yaslanmış evlerin bir cephe oluşturması, yerleşim alanlarının genişliği, nüfus kalabalığı, tam zamanlı çalışan bir zanaat tabakası, yüksek sayıda tapınak bulunması gibi faktörlerin yerleşim yerini şehir olarak nitelendirmeye yetmeyeceği görüşünü savunmuştur. Huot; "Gerçek bir kent, örgütlü hiyerarşik siyasal ve sosyal bir yapı yansıtmalıdır. Böyle bir kent, belli bir ekonomik ve sosyal gelişmeye tanıklık etmeli; barındırdığı insanlarla çevresinde yaşayan insanlar arasında yeni bir tür ilişkinin kurulduğunu göstermelidir." der. Böylece Çatalhöyük'ün şehir yerleşmesi olabileceğine dair bu cümlelerde ifade edilen nitelikleri tam manasıyla yerine getirecek bulguların olmamasından dolayı ilk şehir yerleşimi olarak kabul etmez. Çatalhöyük'te var olan evlerin oluşturduğu savunma sisteminin kimi Kızılderi kabileler tarafından benimsendiği, ekonomisinin çağdaşı diğer yerleşim yerlerinden farklı olmaması ve toplumsal bir örgütlenme düzeyinin bulunmadığını ifade etmesi onun savını temellendirdiği argümanlarıdır.

araya gelen insanlar, tehlike geçtikten sonra toplanılan kutsal mekâna olan bağlılıklarının arttığı bir yapı söz konusudur. Kutsal mekânların önemli olduğu bu şehir devlet yapılarında yaşayanların birbiri ile ilişkileri çok güçlü olmaz ve artı ürünün bulunmadığı bu yerlerde birinin diğerine itaat etme eylemi yoktu.²⁷MÖ VIII. ile V.yy arasında siyasi, ekonomik, mekânsal farklılaşma antik şehrin iç dinamiklerinde değişim meydana getirmiştir. Zaman içerisinde kent devletleri arasında meydana gelen savaşların yol açtığı yıkım şehir devletlerini ortadan kaldırmış ve feodalitenin hâkim olduğu ortaçağ düzenini görünür kılmıştır.

2.2.2.2. Ortaçağ Şehri

Ortaçağ şehri, şehirlerin gelişim sürecinde önemli odak noktalarından biridir. Ortaçağ topluluğu, feodal veya kentsel, sınırlı ve yerel bir düzen içindeki sınıf ve rütbelere üzerine temellenmişti. Var olmak için insanın bir birliğe ait olması gerekirdi; bir aileye, bir feodal malikâneye veya bir loncaya. Roma İmparatorluğu'nun çökmesi ile birlikte başlayan bu dönem boyunca Avrupa'nın büyük bir bölümü tarım ekonomisine dönmüştür.²⁸Arazilerin bir çit yardımıyla çevrilip toprak sahibine bağlılık ve onun adına çalışma koşuluyla tarımsal ekonominin hâkim olduğu bir düzen söz konusuydu.

Şehirde iktisadi yaşamın kaynağı tarımdan elde edilecek gelirlerdir. Toprağa bağlı çalışan kölelerden oluşan bu sistemde kilise topluma hâkim bir konumdadır. “Ortaçağ kasaba ve şehirleri Hıristiyan himayesi altında yeniden canlandıkları için, Hıristiyanlar yaşadıkları yerlere olan tutkulu ve bir ömür boyu süren bağlarını ifade etmek için malzeme olarak kilise ve katedrallerin taşlarını kullanıyorlardı.”²⁹ Ancak tarımdan kazanılan artı değer in ötesinde bir kâr elde etme dürtüsü, ticaretin yaygınlaşmasıyla ekonomik sistemdeki değişim, homo economicus'un farklılaştıracağı bir insan ve toplum tasavvuru ile ortaçağ toplumunu karşı karşıya bırakmıştır.

“Yaşamın her alanını saran kilisenin inanç biçimi bir ‘bağlılık’ üzerine kuruluyken, tarımsal uygarlığın köylüyü, olağan durumu kölelik olan bir insana dönüştürmesi gibi,

²⁷ Mumford, s.165.

²⁸ Mumford, s.135.

²⁹ Mumford, s.140.

ticarete, tüccarı, olağan durumu özgürlük olan bir insana dönüştürüyordu.”³⁰ Ortaçağdaki ekonomik ve dini gelişmeler yer hissini zıt yönler itiyordu ki bu uyumsuzluğun yankıları günümüzde dahi hissedilmektedir. Şehrin ekonomisi insanlara başka yerlerde sahip olamayacakları bir bireysel hareket özgürlüğü veriyordu; şehrin dini ise insanların birbirleriyle yardımlaşmaları yerler yaratıyordu.³¹ Bu durum bir özgürlük alanı meydana getirmekle birlikte şehir mekânı içinde köleliği tümüyle ortadan kaldırmıştır.³²

Ekonominin ticari alanda yoğunlaşması, teknolojik yenilikler ve beraberinde gelen toplumsal değişimler sonucu şehirlerin niteliklerinde değişimler yaşanmıştır. Ortaçağ’ın ilk dönemlerinde şehirlerde çoğunlukla ekonomik ve yönetsel yetersizliklerden kaynaklanan hastalıklar, alt yapı, ulaşım ve gıda sorunlarına zaman içerisinde yapılan iyileştirmeler şehri kendi hüviyetine kavuşturmuştur. Fabrikalaşma ile birlikte seri üretime geçilmesi nüfusu şehirlere çekmiş ve kırsal alandan şehirlere göç hareketi başlamıştır. Teknolojinin fikri alt yapısının açığa çıkarttığı akılcı yaklaşımla birlikte rasyonalite şehir yaşamında da vücut bulmuş ve şehir yollarının düzenlenmesi, uygulamaya konan ızgara planlar, göçlerle birlikte şehrin çeperinde yığılmaya başlayan kırsal nüfus bir başka dönem olan sanayileşmenin habercisi olmuştur.

2.2.2.3. Sanayi Şehri

Şehirlerde XVIII. Yüzyılın sonlarından başlayarak XIX. Yüzyılda doruk noktasına ulaşan sanayileşme büyük bir dönüşüm ve değişimi beraberinde getirmekteydi. Sanayileşmeyle birlikte sadece fabrikaların görünür kılınması ve kırsal nüfusun şehre taşınması söz konusu olmadı. Sanayileşme demir yollarının taşımacılığının revaçta olduğu, nüfusun hızla arttığı, plansız şehirlerin oluştuğu, insan- toprak ikilisinin bağlarının yok olduğu, birey mitinin kutsandığı bir dönemle birlikte ticaret ve sömürünün ekonomik anlamda egemen olduğu bir değerler sistemini gözler önüne serdi.

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan yeni kentsel kümelenme tipinin siyasi temeli üç dayanak üzerineydi: Loncaların feshedilmesi ve çalışan sınıflarda sürekli bir güvensizlik

³⁰ Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri “ Kökenleri ve Ticaretin Canlanması”, 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.96.

³¹Richard Sennet, Ten ve Taş “ Batı Uygarlığında Beden ve Şehir”, 5.Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2014, s.142.

³²Pirenne, s.142.

durumunun yaratılması; emek ve malların satışı için rekabetçi, açık bir piyasanın yaratılması; yeni sanayilere gerekli hammadde ihtiyacını karşılamak için ve mekanikleşmiş sanayinin fazla üretimini karşılamaya hazır bir pazar olarak dış sömürgelerin elde tutulması. Bu yeni sanayinin ekonomik temelleri kömür ocaklarının işletilmesi, demirin muazzam boyutlarda üretilmesi ve pek verimli olmasa da sabit, güvenilir bir mekanik güç kaynağının, yani buhar motorunun kullanımıydı.³³ Şehirlerde kurulan fabrikalar kırsal kesimden yüksek oranda göç alıyor, göç eden insanlar barınma ihtiyaçlarını karşılayabilmek için şehrin çevresinde yoksul mahalleler oluşturuyordu. Hızlı nüfus artışı barınma ve temizlik sorununun şehrin yöneticileri tarafından kolayca karşılanamaması üzerine önemli bir sorun haline gelmiştir. Sarmal bir biçimde meydana gelen bu süreç hızlı ve etken faktörlerinin sayısındaki artışla çok kısa bir zamanda kırsal nüfus büyük oranda erimiş ve şehirlerin nüfusunda yüksek oranda artış meydana gelmiştir. Sanayi kentini ifade ederken belirtmemiz gereken bir husus ise; sanayi kenti, sanayi öncesi kentten farklı olarak sanayi ve ticaret merkezidir. İdari ve dini işlevler önemini yitirmiştir. Sanayi kentinde kullanılan teknoloji çok farklıdır. Organik olmayan enerjinin sanayi ve tarımsal üretime, ulaşım ve haberleşmeye uygulanması, yoğun nüfusa ve örgütlenme olanağına sahip bir kent yaratmıştır. “Modern kentlerin iç düzeni bu teknolojik farklılaşmayı yansıtır.”³⁴ Bu dönem bilim ve teknoloji başlığı altında doğrusal bir ilerleme dönemidir.

2.3. Osmanlı Şehri

Osmanlı şehri insanlık tarihinin müstesna bir kültürel aşamasıdır.³⁵ 13. yüzyılın sonlarında Anadolu’da yerleşik düzene geçilmesi ve fethedilen şehirlerin ihyasıyla birlikte Osmanlı şehir geleneği vücuda gelmiştir. “Osmanlı’da şehir geleneğinin serencamı Orta Asya içlerinde, özellikle de Horasan’da mayalanan bir şehir kültürünün İran ve Mezopotamya süzgecinden geçerek Anadolu’daki Roma geleneğine dayalı şehir kültürünü dönüştürmesinin ürünüdür.”³⁶

Selçuklu-Osmanlı tarihi sürekliliği içinde önce Anadolu’ya aktarılan ve burada kökleştikten ve kendi formunu ürettikten sonra Rumeli’ye taşınan bu şehir kültürü,

³³ Mumford, s.550.

³⁴ A.Asmanoğlu, s.41.

³⁵ Cansever, s.114.

³⁶ Ahmet Davutoğlu, Medeniyetler ve Şehirler, 2.Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s. 111.

*aslında bir anlamda Büyük İskender döneminde Avrasya boyunca Makedonya- Horasan hattında, Batı-Doğu istikametinde yaşanan harmanlanmanın, yaklaşık on beş asır sonra Doğu- Batı istikametinde daha da derinleşmiş ve tevhid inancıyla bezenmiş bir ihya şeklinde yeniden yaşanmasıdır.*³⁷

Bu geleneğe fethedilen yerlerin şehir olarak tanımlanmasında nüfusun yoğunluğu, ticaretin varlığı, yönetsel fonksiyonların varlığı gibi pek çok faktör vardır. Bunlardan birinin olmaması yerleşimin şehir olmadığı manasına gelmeyeceği için Osmanlı şehir geleneğinde kesin kaidelerin olmadığı söylenmektedir. Genel itibariyle Osmanlı şehirciliğinde iki ana etmenin varlığından söz edilmektedir ; “Cuma kılınır ve pazar durur yer”.³⁸

Şehrin çekirdeğini oluşturan ve aynı zamanda merkezi sayılan Ulucami ve caminin etrafında bulunan pazar yerleri ekonomik ve kültürel yapının simgesi konumundadır. En basit anlatımıyla ifade ettiğimiz bu şehir yapılanması fethedilen alanların genişlemesiyle birlikte varlığını daha görünür bir biçimde ortaya koymuştur.

Şehirlerde kültürel, ticari, sosyal yapıların oluşturulması ve şehirlerin hem günlük hem geleceğe yönelik ihtiyaçların karşılanmasında vakıflar önemli bir rol üstlenmişti. “Osmanlı’da hükümdar, hükümdar oğulları, kızları, zevceleri ve devlet adamlarına ait olmak üzere vakıflar kurmak ve ardından vakfa ait ihtiyaç duyulan dini, sosyal ve ticari hizmet binalarının inşa edilmesi yoluna gitmekti.”³⁹ Böylelikle şehirde yaşayan insanların dini, kültürel, sağlık, ekonomik her türlü ihtiyacı vakıflar aracılığıyla karşılanıyordu.

*Osmanlı şehirlerinin kuruluşunda evvela işçilerin temizliği için hamamın, bilginin oluşması için medresenin ve daha sonra da imanın merkezi olarak caminin inşa edildiği, çarşıların, evlerin, cami, medrese ve hamamdan oluşan merkezden dışa doğru uzanan yollar üzerinde geliştirilmesi ile ilgili olarak 40-50 yıl evveline kadar halk içinde yaşamış bulunan bilgi, şehrin zaman ve mekân içinde var olduğunu ve birbirine eklenen ferdiyete sahip parçaların kümülatif ve açık bütünlüğünden teşekkül ettiğini, bu çizgisel oluşumun çok-merkezli, farklılaşmış yapısının üst kurallarını, bu üst kuralların objektif âleme yansımaları ile oluşan tezyini, dünyayı süsleyen düzenin mahiyeti özet olarak sembolik bir anlatımla ortaya konuluyordu.*⁴⁰

³⁷ Davutoğlu, s.112.

³⁸ İlhan Şahin, “Osmanlılar’da Şehir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.38, -, 2010, s.446.

³⁹ İlhan Şahin, “Osmanlılar’da Şehir”, s.447.

⁴⁰ Cansever, s.133.

Osmanlı şehri farklı fonksiyonel alanlara sahiptir. Osmanlı şehir mekânını iki bölümden oluştuğunu ifade edebiliriz. Merkezi alan ve konut bölgelerinde oluşan bu bölünmede merkezde ekonomik, dini, kültürel çeşitli faaliyetler yapılmaktadır. İkinci alan konutlardan oluşmaktadır. Kapalı bir mekân olan bu alanlar mahremiyet ölçüleri esas alınarak tanzim edilmişti. Bu mekânsal yapının bu şekilde ortaya çıkışı iki farklı yol sisteminden kaynaklanmaktadır. Merkezde geniş ve iyi örgütlenmiş yollar varken, konut alanlarında dar ve çıkmaz sokaklar çoktur.⁴¹

Şehrin merkezi görüntüsünü camii ve caminin etrafında kurulmuş pazar, hanlar, imaret ve bedesten oluşturmaktaydı. Anıtsal mimarlık örnekleri olan hanlar, bedestenler, imaretler, külliye şehir içinde kamu hizmetlerinin büyük bir kısmını karşılamaktaydı. Bu tür yapılar zaman içerisinde ihtiyaçları karşılanamayacak duruma geldiklerinde vakıf yoluyla finansman desteği sağlanarak, mevcudiyetleri devam ettiriliyordu. “Şehrin kalıcı ve değişmeye açık kısımlarını belirleyen ve bu düzeni yaratacak hukuki ve mahalli teşkilat gibi bir sosyal alt yapıyı da vücuda getiren üst irade, şehir merkezinin oluşturduğu artı değer de, bu bölgedeki işyeri yapımlarının sahipliğini de vakıflara tahsis ederek, şehirlerin davranış doğrultusunda spekülatif kazanca yönelik olabilecek sapmaları bertaraf etmiştir.”⁴² Böylelikle şehirde üretilen değerler yine şehre aktarılmış ve şehirler bir kâr amacına hizmet eden mekân anlayışıyla karşı karşıya kalmamıştır.

Anıtsal mimari örneklerinin yanında sivil mimarlık eserleri de önemli kültürel hafıza örnekleri sunmaktadır. Şehirlerde yaşayan insanların inanç, duygu ve düşünceleri doğrultusunda barınma ihtiyaçlarının gidermesi ve bu yöntemle mahallelerin oluşması bahsi Osmanlı şehrinde önemli bir cüzdür. “Osmanlı konut mimarisinde en üst düzeyde bilinç ve yetenekle geliştirilmiş mimari, yüksek bir kültür ürünü olan standart elemanların yerel gerçeğin ve bir bütünlük zaruretinin bilinci ile bir araya getirilerek kullanılması yaşayan bir örnektir.”⁴³

Mahalleyi oluşturan ve o mahallenin merkezinde yer alan camii, camii etrafında örgütlenen mahalle sakinleri ve bu örgütlü gücün temel kamu hizmetlerini kendi yaşam

⁴¹ AlpaslanAliağaoğlu ve Abdullah Uğur, “Osmanlı Şehri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, No. 38, Ağustos 2016, s.214.

⁴² Cansever, s.114.

⁴³ Cansever, s.101.

alanları için sunması Osmanlı şehirciliğinin en güçlü nüanslarından biridir. Mahalle ve mahallenin temel birimi olan konutlar, konutların yapısı ve yeşille olan bağlantısı mekânda yaşayan insanların varlık görüşünün bir tecellisidir. Mahalle sakinlerinin konutlarını meydana getirirken günü kurtaran, barınma ihtiyacını karşılayacak bir çözümden daha fazlası amaçlanmıştır. Konutlar zaman içinde insanların değişen ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir biçimde üretilmiştir. Mahalle yapılanması büyük ölçüde özerk bir nitelik taşır ve konut alanlarının fiziksel özelliklerini belirleyen temel husus, mahallenin mahremiyet ihtiyacıdır. “Osmanlı şehirlerinde mahalleler çıkmaz sokaklarla kesilmiş olması sebebiyle yerel özellikler sergilemektedirler”.⁴⁴

*Mahalle sakinleri mahallelerine giren çıkana denetlemeye çalışırlardı; bu yüzden arabaların geçmesine olanak veren genişçe sokakların sayısı oldukça azdı. Hatta karışıklık dönemlerinde bazı kentlerde birbirinden duvarlarla ayrılmış mahallelerde görülmüştü. Pek çok çıkmaz sokak vardı ve bunların çoğundan herkes geçemezdi. Mahallelerin dış dünyaya bu ölçüde kapalı kalabilmesinin nedeni, zanaatkârlar ve tüccarların çoğunun eviyle işinin ayrı ayrı yerlerde olmasıydı.*⁴⁵

Şehir, harmanlanmış bir bilgi ve inanç birikiminin mekâna yansması ile oluşmuş ve canlılığını kendi ürettiği değerlerle sürdürebilmiş Osmanlı’da farklı aidiyetlerin bir bütün içinde kaynaşmasıdır. İnanç temelli oluşmuş, kendi içinde mekânsal örgütlenme olarak şehri oluşturan mahalleler, ekonomik, sosyal ve eğitsel alanların taşıyıcısı konumundaki imaretler ve mekânı biçimlendiren mimari öğeler şehri oluşturan bir bütündür.

2.4.19.Yüzyıl Şehri

2.4.1.19.Yüzyıl Şehrinde Yönetim

Osmanlı siyasi iktidarının on yedinci yüzyıldan itibaren mutlak bir sultanın denetiminden, ayrıcalıklı ve genişleyen bir yönetici grubunun ellerine kaydığı tarihsel süreç, saltanat ve Babıali arasında gelgitler içinde yaşanmış ve nihayetinde bürokratik kurumların genişlemesi ile yeni bir yönetici sınıfının ortaya çıkışı kaçınılmaz olmuştur. Bu süreçte genişleyen devlet kurumları ile birlikte siyasal iktidar pratikleri de dönüşürken, saltanatın de facto meşruiyeti de yapısal bir değişime uğrar. Bundan sonra siyasal iktidarla toplum arasında klasik vergi ve askerlik ekseninden sıyrılan, her iki tarafın da farklı biçimlerde görünürlük kazandığı yeni ilişkiler kurulmaya başlar. Bütününe bakıldığında, sultanın şahsında temsil edilen ve çerçevesi şeriat kurallarıyla

⁴⁴ Yasemin Avcı, Osmanlı Hükümet Konakları “Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devlet Erki ve Temsili”, 1. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, s.8.

⁴⁵ Suraiya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam “Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla”, 6. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s.183.

çizilen dünyanın aşkın düzenine dair kavrayıştan, kişiler ve kurumlarla dünyevileşen, ancak kanunlar yoluyla koruma altına alınan ve soyut bir adalet kavramı etrafında aşkınlaştırılan “modern” devlet anlayışına doğru bir dönüşümden bahsedilebilir.⁴⁶ Kavram olarak modernite ya da modernleşme, belirli bir tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasal değişimi ifade eder ve çizgisel bir zaman modeli içinde gelişmenin ve ilerlemenin gerekçesi olarak geleneklerin ve cemaatin karşısında, bireyin ve soyut bir devlet aygıtının ortaya çıkışını içeren toplumsal bir dönüşüm sürecini öngörür.⁴⁷

18.yy.’ın son çeyreği Osmanlı devleti için toplumsal, ekonomik ve askeri yeni krizlerin baş gösterdiği bir dönem olmuştur. Avrupa’da gelişmekte olan kapitalist sistemin Osmanlı ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri, uzun süreli savaşlar, Müslüman sığınmacı akınları ve devlet mekanizmasının işleyişindeki bozulmalar sebebiyle toplumsal, ekonomik ve siyasi konular öncelikli olmak üzere reform olarak nitelendirilebilecek çözümler uygulamaya konulmuştur. Merkezi devlet yapısının ihdası ile yerel çıkar odaklarının gücünün kırılması, şehir yönetiminde de çok yönlü bir değişim meydana getirmiştir. Avrupa’da siyasal ve toplumsal süreçler sonucunda oluşan düzen, Tanzimat dönemi aydınları tarafından idealize edilen bir durumdur. 19.yy’da Avrupa’ya seyahat eden Osmanlı aydını, Avrupa’nın rol modelliğini her defasında daha da içselleştirerek ve hayranlık anlatısını arttırarak ideal olanın ve benimsenmesi gerekenin Avrupa düzeni olduğuna dair düşüncesi kuvvetlenmiştir. Şehrin mekânı ve sosyal düzlemi ise bu işleyişin sahnesi olarak düşünülmüştür.⁴⁸“Teknik potansiyellerin ve onların çözümünün mutlak üstünlüğünü kabul eden bu tavır, insanın ferdi önemini asgariye indirmekte ve büyük put teknolojinin yanı sıra mahalli sınırlamalar ve potansiyelleri dikkate almamaktadır.”⁴⁹

Geleneksel Osmanlı şehir yönetimi; beledi ve mülki yönetim işlevlerinin birbirinden ayrılmadığı, kadının kentin yargı organı olduğu kadar kentte güvenliğinin koruyucusu, vakıfların denetçisi, beledi hizmet ve kolluk görevlerinin de baş sorumlusu olduğu bir düzendir.⁵⁰ Kentlerde imar düzeninin denetimi kadının sorumluluğunda olup, bu tür işlerde baş yardımcısı Mimarbaşı’dır. Su yolları ile surların yapım ve onarımı, yol üzerine bina kurulmaması gibi işlemler kadının iznine ve yürüteceği işlemlere bağlıdır.⁵¹Kadı kent üzerinde görevlerini yerine getirmesinde yardımcı olacak başka görevliler vardır. Beledi işlerin denetiminde kadının başlıca yardımcısı

⁴⁶ Göksun Akyürek, Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar, 1. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s.15.

⁴⁷ Akyürek, s.2.

⁴⁸ Akyürek, s.28.

⁴⁹ Cansever, s.44.

⁵⁰ Aktüre, s.91.

⁵¹ Aktüre, s.93.

*'Muhtesip' tir. Kadı'nın görevlerini daha alt kademe yerleşme birimlerinde, yani mahallelerde yerine getirmek onun temsilciliğini yapmak ise, mahalle imamlarına aittir.*⁵²

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına kadar, mahalleleri yönetenler imamlardı. Şehrin yöneticisi konumundaki kadının mahalledeki temsilcisi olan imam, padişah beratı ile tayin edilmektedir. İmam mahallenin doğum, ölüm gibi nüfus kayıtlarını tutar, mahalle sakinlerinin vergi dağıtımını ve tahsilini yürütmektedir. Mahalleye yeni yerleşimlerin olabilmesi içinde mahalle sakinlerinden birinin ve imamın kefaleti şarttır. "İmam böylece zincirleme olarak birbirine kefil olan mahalle halkının hepsinin kefilidir."⁵³

Bu işleyiş içinde geleneksel şehir yönetimi bir takım hizmetleri aktif olarak yerine getirecek güce sahip değildir. Şehirdeki bazı hizmetler halk ve belirli gruplar tarafından ortaklaşa görülmektedir. Mesela; su, yangın söndürme ve kanalizasyon gibi alt yapı hizmetleri ortaklaşa görülen hizmetlerden bazılarıdır. Çarşı temizliği çarşı esnafınca, mahallelerin temizliği ise 'arayıcı esnafı' tarafından sağlanırdı. Beledi görevler halk ve devlet görevlilerinin işbirliğiyle yerine getirilmekte olup, yapıcı ve aktif bir hizmetler bütününden çok, denetleyici ve yaptırımcı bir yönetim ve örgütlenme söz konusudur.⁵⁴ Şehir yönetiminin düzenleyen ve denetleyen yazılı ve yazısız kaynaklar mevcuttur. Örf, adet ve yerleşik uygulamalar da bu şehir düzenini etkileyen kaynaklar arasındadır.⁵⁵

1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması, şehir yönetiminde değişikliklerin habercisi olmuştur. Tanzimat Fermanının ilanından önceki süreçte merkezi devlet projesinin en önemli mimarı on dokuzuncu yüzyıl başında hüküm sürmüş olan Sultan II.Mahmud (1785- 1839)⁵⁶,un Yeniçeri ordusunu kaldırıp yerine Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurması, yerelde güçlenen ayanların gücünü kırmak için atılmış adımlardan biridir. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, kadının kontrolcü fonksiyonlarını yerine getirecek imkân ve iktidarı ortadan kalktı. Bu durumun yanı sıra II.Mahmud devrinde, kadılık makamının fonksiyonları da azaltılmıştır. Kadının elinden;

⁵²İlber Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), 1.Basım, Ankara: Sevinç Matbaası, 1974, s.108.

⁵³ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), s.96.

⁵⁴ Aktüre, s.92.

⁵⁵ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), s.111.

⁵⁶Abdülhamit Kırmızı, Abdülhamid'in Valileri 'Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908', 4.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s.21.

asayiş ve beledi alandaki görevlerinin alınması, mahalle imamlarına kadar sirayet etti.⁵⁷ Bu sebeple şehirlerde denetim mekanizmasının sağlanması ve vergilerin düzenli olarak toplanması için şehir yönetiminde yenilikler yapıldı.⁵⁸

Yeniçeri ordusunun kaldırılması, şehir yönetiminde yönetici konumundaki kadılık makamının da gücünü zayıflatmıştır. Başkentte, vilayetlerde ve sancak merkezlerinde kadılık kurumunun gücünü sarsmıştır. Uzunca zamandan beri işlevlerini tam olarak yerine getiremeyen bu kurum, bundan sonra kolluk görevini yerine getirecek güçten ve örgütlerden yoksun kalıyordu. Böylece kadıların adli, mülki ve beledi alandaki görevleri 1826 yılına kadar sürmüş ve kentlerdeki işleyişin bozulmuş olduğu gerekçesiyle bir nizamname hazırlanarak, esnaf işleriyle uğraşmak amacıyla İstanbul'da 'İhtisap Nazırlığı' kurulmuş, kentlerin kolluk ve beledi işlevleri, vergi toplama gibi görevleri bu memurluklara verilmiştir.⁵⁹ "İhtisap Nazırlığı; gerçekte vergilerin toplanması, güvenliğin sağlanması, narhın uygulanması ve zorlayıcı tedbirlerle şehir hayatının tüm düzenini korumak gayesiyle kurulmuştur."⁶⁰ 1851 yılında İhtisap Nazırlığı'nın işleyişindeki bozulmalar ve şehirlerin yapısındaki değişimler sonucu yeni yapıların kurulması ihtiyacı meydana gelmiştir.

"Osmanlı Devleti'nin dönüşümüne işaret eden en önemli olay, II.Mahmud'un emriyle hazırlandığı halde kendisinin göremediği Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun, ölümünden dört ay sonra, 3 Kasım 1839'da ilan edilmesidir."⁶¹ Devlet ileri gelenlerinin, Osmanlı tebaasının her din ve sınıftan ahalisini temsil eden ruhanî reislerin ve yabancı diplomatların önünde okunan Hatt-ı Hümayun; imparatorluğun devlet ve toplum hayatında bir dönüm noktasını teşkil ediyor, yeni bir devri açıyordu. Bu ferman; "Esasen klâsik adaletname geleneğinin bir devamı idi." Halil İnalçık'a göre.⁶² Gülhane Hattı, devletin işleyişinde meydana gelen bozulmalar ve usulsüzlüklerin düzeltilmesi amacıyla Osmanlı devlet geleneğinde adaletin sağlanması için ilan edilen fermanlardan biridir. Tanzimat Fermanı ile şehir yönetimlerinde oluşan usulsüz uygulamaların

⁵⁷ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), s.96

⁵⁸ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), s.111.

⁵⁹ Aktüre, s.93.

⁶⁰ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), s.112.

⁶¹ Kırmızı, s. 23.

⁶² İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880), 1.Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, s.16

sonlanması ve şehrin yöneticisi konumundaki valilerin işlemlerinin kontrol altına alınması için valilerin yetkilerine bir sınırlama getirilmişti. Tanzimat'tan evvel vali vice-roi derecesindeydi. İcra ve infaz konusunda hükümdarın vekil-i mutlakı idi. Tanzimat'tan hemen sonra valilerin yetkileri kısıldı. Bu yetki kısıtlamasının ilk anda olumsuz sonuçlar vermesiyle, valilere yetkileri tekrar verildi. Ancak “merkeziyetçiliğin güçlendirildiği taşra yönetiminde vali; yetkilerini Babıâli'nin güçlendirilmiş kontrolü altında, daha doğrusu İstanbul'la devamlı ilişkisi olan bir yönetici olarak kullanmak durumundaydı.”⁶³

Osmanlı Devleti'nin mekân üzerindeki idari yapılanmasının şehirlere sirayeti ve yerel bölgelerde ortaya çıkan karışıklıklar sonucunda⁶⁴ eyaletlerin yönetimi konusunda önemli düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. 7 Kasım 1864 yılında ilan edilen Tuna Vilayet Nizamnamesi pilot bölgelerde uygulanmaya başlanmış ve elde ettiği başarı sonrasında tüm vilayetlerde uygulanmak üzere 1867 yılına Vilayet Nizamnamesi ilan edilmiştir. Zaman içerisinde oluşan ihtiyaçlar doğrultusunda Vilayet Nizamnamesi'nde gerekli düzenlemelerin yapılması amacıyla, 22 Ocak 1871 yılında İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi ve 21 Şubat 1876 tarihinde ise İdare-i Umumiyye-i Vilâyât Hakkında Talimat adıyla düzenlemeler yapılarak vilayetlere gönderilmiştir. Birbiri ardına gelen Nizamnameler taşra idaresi hakkındaki kanunlaştırmanın ilk önemli adımı olmuştur.⁶⁵

Tuna Vilayet Nizamnamesi ile eyalet kelimesinin yerini vilayet kelimesi almış ve vilayet, liva, kaza ve karye şeklinde belirlenmiş, bu belirlemeye 1871 yılında ilan edilen Nizamname ile kaza ile karye arasında nahiye oluşturulmuştur. Vilayetin yönetimi vali, livanın yönetimi mutasarrıf, kazanın yönetimi kaymakam, nahiyenin yönetimi müdür ve karyenin yönetimi muhtar tarafından gerçekleştirilecektir. 1864 yılında Tuna Vilayet Nizamnamesi ile başlayan bu süreç içinde nizamnameler üzerinden yapılan düzenlemeler, merkezi yönetimin gücünün taşra yönetiminde temerküzü ve bu güç temerküzünün yoğunluğu sebebiyle hareket alanı kalmayan yerel karar organlarının yetki alanının genişletilmesi ve görevlerinin tam tespiti amacını taşımaktadır.

⁶³ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880), s.70.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kırmızı, s.25.

⁶⁵ Kırmızı, s.26.

19.yy'da Osmanlı şehir yönetimi ve beledi hizmetler sarsıntı içindeydi. Klasik şehir idaresinin yıkılmasından doğan sarsıntılar ve yeni kuruluşların getirdiği aksaklıklar şehir yönetimi ve belediye örgütünde bazı düzenlemeler yapılmasını gerektirecekti.⁶⁶

*16 Ağustos 1854 tarihinde İstanbul Şehremaneti kuruldu. Şehremaneti; şehirde zaruri ihtiyaç maddelerinin sağlanmasına ve bulundurulmasına dikkat edecek, narh koyacak ve uygulatacak, yol ve kaldırım yaptırıp onaracak, temizlik işlerini, esnafın kontrolünü üstlenecekti. 1858 yılı Ocak ayında yayınlanan resmi bir tebliğ ile ; "İstanbul, Adalar ve Boğaziçi'nin ondört belediye dairesine ayrıldığı; önceden saptanan sınırlara göre Beyoğlu-Galata çevresinin Altıncı Daire-i Belediye diye adlandırıldığı, ancak ondört dairenin hepsinde icraata başlamak fazla masraflı ve gerçek dışı olacağından uygulamaya önce Altıncı Dairede başlanacağı" bildiriliyor.*⁶⁷

Böylelikle şehre ait imar, sağlık, yönetsel ve hukuki hizmetler belediye örgütlerine bırakılıyordu. Mahalli ihtiyaçların giderilmesi, bölgedeki nüfusun yoğunluğu, yerel mali olanakların varlığı belediye dairelerinin açılmasında öncelik sırasını belirlemiştir. Taşradaki belediye örgütlenmesinin hukuki temelleri I.Meşrutiyet ile atılmıştı. "1877 tarihli 'Vilâyet ve Belediye Kanunu'nun çıkartılmasından sonra belediyeler yönetsel bir organ olmaktan öte tüzel bir kişilik kazanmışlardır. Ancak bu yeni kanun belediyeleri merkezi yönetimin bir aygıtı olmaktan kurtaramamıştır."⁶⁸ Belediyelere tevdi edilen görevler yeterli mali kaynak olmayışı ve personel eksikliğinden dolayı merkezi yönetim tarafından yerine getirilmiştir. Genellikle bu dönemde beledi görevler, mülki amirlerin uhdesinde bulunuyordu.⁶⁹

19.yüzyıl'da devletin geçirdiği dönüşüm, şehirlerin yönetim yapılanmasında bir değişimi gerekli kılmış ve gerçekleştirmiştir. Vilayet nizamnamesinin ilanı ve şehirde karşılanamayan hizmetleri gerçekleştirecek yapı olarak belediye kurulmuş, yapılan değişiklikler ile şehir yönetiminde düzenlemeye gidilmiştir. Ancak bu düzenleme içerisinde mali olarak güçsüz durumda olan belediyelerin tam manası ile işlerlik kazanması daha sonraki yıllara kalmış, şehir yaşamında belediyenin yetki ve sorumluluğuna bırakılan alanlar merkezi yönetimin idaresinde şekillenmiş ve şehirlerin yönetimi, merkezi yönetimin uygulayıcısı konumundaki valiler eliyle şekillenmiştir.

⁶⁶ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), s.111-112.

⁶⁷ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), s.130.

⁶⁸ Aktüre, s.43.

⁶⁹ Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), s.165.

2.4.2. Osmanlı'da Şehrin Dönüşümü

1839 yılında ilan edilen Tanzimat ile başlayan yeni süreç, şehirlerin yapısına önemli bir surette yansımış ve değişiklikler meydana getirmiştir.⁷⁰ Osmanlı şehir yönetiminin bozulan yapısı yerine ikame edilmek istenen, Avrupa şehirciliğini örnek alan uygulamalar sonucu mekânsal olarak eskiden kopuş, modernite bağlamında yeni bir şehir düzenini meydana getirdi. Klasik Osmanlı şehir düzeni içerisinde yer alan yapıların ahşap olması ve yangınlarda harp hale gelmesi, çıkmaz sokakların varlığı ve yolların araba geçişini mümkün kılmayacak bir biçimde dar olması gibi sebeplerin yanı sıra Tanzimat dönemi aydınlarının, mekânı biçimlendirmede Avrupa şehri rasyonalitesi ve planlarını örneklem olarak alması yeni şehir düzeninin dinamiklerini oluşturmuştur.

Osmanlı'da şehir yapısının oluşumu ve denetlenmesinde, mimarlık faaliyetlerinin ana ekseninde Hassa Mimarlar Ocağı bulunur. Osmanlı mimarlığının kavramlarını ve bilgisini üreten, pratiğini denetleyen ve inşaat faaliyetlerinin en tepesinde bulunan, bu merkezi devlet örgütüdür. Hassa Mimarlar Ocağı devlet mekanizması içinde doğrudan sultana bağlıdır. İmparatorluk çağında tüm kamu yapılarının yapımı ve restorasyonunu üstlenen Hassa Mimarları aynı zamanda ülkedeki inşaat sektörünün işleyişini denetlemektedir.⁷¹

Hassa Mimarlar Ocağı Osmanlı'da tüm imar faaliyetlerinin izni ve denetimi altında bulundurulmuş bir kurumdur. Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın başında bulunan başmimar, yönetim kadrosu içinde bugünkü bayındırlık bakanlığı, hatta bugün belediye hizmetleri arasında sayılan pek çok sorumluluğu yerine getiren isimdir.⁷² Yapıların meydana gelme aşamasında mali konularda sorumluluk ve inşaatın denetimi Ebniye İdaresinin yetkileri alanındaydı. Çoğu zaman sipariş verilerek hazırlanan planlar, Ebniye İdaresi'nin başındaki ismin onayıyla uygulamaya geçirilebilmiş; bazen kendi uygun gördükleri ismi görevlendirdikleri gibi ihaleyle kendi kontrollerinde de inşa ettirmişlerdir. Ebniye İdaresi, bütün yolsuzluk ve karışıklıklara rağmen her aşamada inşaatın takipçisi

⁷⁰ Neslihan Türkün Dostoğlu ve Elif Özlem Oral, "Bir Osmanlı Başkenti Bursa'nın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Fiziksel Değişim Süreci", Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras", İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 25-26-27 Kasım 1999, s.131.

⁷¹ Akyürek, s.43-44.

⁷² Nurcan Yazıcı, "Osmanlılar'da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, 2007), s.15.

olmuştur.⁷³ Ancak zaman içerisinde ocağın düzensizliği, görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyen, yeterli ve birikimli eleman sıkıntısı çekmesi nedeniyle Hassa Mimarlar Ocağı 4 Kasım 1831’de şehreminliği ile birleştirilerek “Ebniye-i Hassa Müdürlüğü” adını alır.⁷⁴ Böylece ülkenin bayındırlık ve imar denetimine ilişkin bütün işler bir kurumun bünyesinde birleştirilmek istenmişti.⁷⁵ Ebniye-i Hassa Müdürlüğü’nün yaptığı işler; İstanbul’da devletin projeleri götürü usulüyle özel sektöre ihale ettiği yapı üretim mekanizmasının denetimi, taşradaki resmî projelerin yürütülmesi ve kentsel mekândaki beledi hizmetlerle tanımlı hâle gelmiştir.⁷⁶ Başlangıçta bağımsız bir kuruluş olan müdürlük 1849’da Nafia Nezareti’ne bağlanarak “Ebniye Muavinliği” ismini alır. Ebniye Muavinliği 1852 yılında kaldırılıp yerine Ticaret Nezareti’ne bağlı olarak çalışan “Ebniye Meclis İdaresi” kurulur. Bu idare 1866’dan itibaren Şehreminliği’ne bağlı Hendesehane bünyesinde çalışır.⁷⁷

Tanzimat sürecinde sultanın mutlak iktidarının karmaşık ve genişleyen bir devlet mekanizmasına doğru evrilmesiyle birlikte siyasal iktidar pratikleri de değişime uğrarken, siyasal iktidarın kendisi gibi şehirlerin mekânı da merkezi yönetimin gözünde yeni bir görünürlük kazanmaktadır.⁷⁸ Osmanlı’da şehir, organik dokulu ihtiyaçların ve inancın meydana getirdiği bir mekân olmuştur. Şehir içi ulaşımı sağlayan yolların bölümlenmesi; kentin kapılardan merkeze doğru giden ve üzerinde büyük kamu yapılarının bulunduğu ana caddeler, merkezden ya da büyük caddelerden mahallelere giden sokaklar, mahalle içindeki sokaklar şeklindedir.⁷⁹ İslam şehri kesintisiz bir biçimde ulaşımın yapılabileceği, mahalleler arası geçişin doğrudan mümkün olduğu bir yapı da değildir. Şehirde; “kapı, çarşı, büyük camii gibi kamusal niteliği en belirgin yerlerden en özel mekân olan eve büyük sokak, küçük sokak ve çıkmaz sokak aracılığıyla, yani gittikçe kamudan özele geçmeyi sağlayan bir ilerlemeyle varılabilir.

⁷³ Yazıcı, s.86.

⁷⁴ Selman Can, “Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi”, (İstanbul Üniversitesi, SBE, 2002), s.16.

⁷⁵ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), s.195.

⁷⁶ Akyürek, s.54.

⁷⁷ Selman Can, s.17.

⁷⁸ Akyürek, s.51

⁷⁹ Stefanos Yerasimos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, Paul Dumont ve François Georjeon,(Ed.), Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.13.

Bu peteksi sistemde çıkmaz sokak mahremiyetin ve korunmanın bütün avantajlarına sahiptir.”⁸⁰

“19. asrın başından itibaren esas itibariyle İstanbul’da ve İstanbul’un etkisi ile de diğer şehirlerde Batı’nın gösterişçi ve merkezîyetçi yönetim felsefesi ve Batıya hâkim olan Helenistik kültür kaynaklarının üstünlüğü inancı Osmanlı- İslam kültür temellerinin adım adım terk ve tahrip edilmesine yol açmıştır.”⁸¹ Dönemin içsel dinamiklerin yanı sıra Osmanlı yöneticilerinin ideal bir modelle karşılaştırmalı olarak gözlemlediği kentteki problemler kendisini büyük bir sorun olarak dayatırken, çözümün kaynağı “dışarıda” görülmektedir.⁸² 1836 yılında Tanzimat döneminin önemli isimlerinden Mustafa Reşid Paşa’nın Londra’dan kaleme aldığı mektubunda, aşikâr bir biçimde Avrupa şehri ve yapı modellerini, Osmanlı şehirlerinin ihyası için oluşturulacak hukuksal düzenlemelere yönelik en makbul tercih olarak belirtmektedir.⁸³

“Tanzimat’la birlikte şehir mekânına bir düzen verilmeye başlanması, aynı zamanda bir genel düzen kurma çabasıydı ve sonuçları hemen görüldü.”⁸⁴ Bu mekânsal kullanım alanı, Tanzimat’ın meydana getirdiği yapılanma ve konumlanma sonucu Osmanlı şehri farklı bir hüviyete büründürülmüştür. Kentsel alanda yeni düzenlemeleri içeren metinlerin uygulamaya konması ile başlayan süreç kent planlamaları eliyle şehrin yapısındaki değişimi rasyonel bir düzleme taşımıştır.

Geniş cadde ve rıhtımların açılmasını, dar sokak ve çıkmazların kaldırılmasını, başkentin kentsel alanında güçlü bir değişimi, kısacası mevcut kent görüntüsünün toptan reddedilmesi anlamına gelen ilk resmi belge olan ilmühaber 17 Mayıs 1839’da hazırlandı. Doğrudan Divan-ı Hümayun’dan çıkan ve uzun vadede gerçekleştirilebileceği açıkça belirtilmiş bir niyet açıklaması olan söz konusu metni, 1848’de Batı şehirciliğinin yeni yapılan binaları arka arkaya çekerek sokakları genişletme ve parselleme gibi bazı temel ilkelerini getiren birinci Ebniye Nizamnamesi ve 1856’da ilk İstimlak Nizamnamesi izledi; aynı yıl başkenti ve imparatorluğun diğer

⁸⁰ Yerasimos, s.13.

⁸¹ Cansever, s.122.

⁸² Akyürek, s.52.

⁸³ Yerasimos, s.3.

⁸⁴ Yerasimos, s.6.

kentlerini Batılı kent modeli görüntüsüne göre ve kabul edilmiş usuller çerçevesinde yavaş yavaş değiştirecek parsellemelere girişildi.⁸⁵

Osmanlı'da şehirlerin organik yapısının aksine kentlerin belli bir düzlem içinde planlanması bir modernite projesidir. Şehirleri meydana getiren düşünce yapısından koparan ve modern bir şehir düzeni ihdas etmeyi amaçlayan eğilimlerin, mekânı yeniden tanımladığı, çıkmaz sokakların engel olarak görüldüğü ve yapılan düzenlemelerle şehirlerin özgün yanlarını sınırlayan ve tekdüzeliğe indirgeyen bir yapı ihdası öngörülmektedir. Osmanlı'da modern kent planlaması konusundaki ilk çabalar beklenileceği üzere İstanbul'daki uygulamalarla başlamıştır. İstanbul'un ilk planlama çalışması 1836-1837 yıllarında VonMoltke tarafından yapıldı. Bunun paralelinde de ilk imar talimatnamesi niteliğindeki 1839 tarihli "ilmühaber" yayımlandı. Bu ilmühaber aynı zamanda bir modern imar talimatnamesi olma niteliğini taşımaktadır. İlmühaberde İstanbul'da yeni yapılacak binaların kargir olması, bina yapacak olanlara geniş ve geometrik kurallara göre geçirilecek yollar çevresinde yer gösterilmesi, yeni yapılacak mahallelerde yolların geometrik kurallara göre geçirilmesi, bu yeni mahallelerde ahşap ev yapmak isteyenlere hiçbir şekilde göz yumulmaması, Ebniye-i Hassa müdürüne bir görev olarak veriliyordu. Bu ilmühaberde, yapılacak yolların genişliği 20, 15, 12, 10 zira olmak üzere dört kademeye ayrılmıştı. Çıkmaz sokak yapılmasına hiçbir şekilde izin verilmeyecek ve olanaklı yerlerde meydanlar bırakılacaktı.⁸⁶ Şehri oluşturan en küçük birim olan mahallelerin çıkmazları kaldırılmış, araba ulaşımına elverişli olması bakımından yollar genişletilmiştir. Yapılan değişimler Tanzimat reformları çerçevesinde gerçekleştirilmiş olsada uygulamaların mekânda tatbik edilmesini sağlayan şehirlerde yapıların ahşap olmasından dolayı çıkan yangınlardır.⁸⁷

1848 ve 1849 yıllarında başkent İstanbul için hazırlanan Ebniye Nizamnameleri dönemin imar yönetmeliklerini göstermesi açısından önemli bilgiler içermektedirler. İlki otuz, ikincisi ilave ve ayrıntılarla otuz üç maddeyi içeren bu nizamnamelerde odak konu sokakların darlığı ve kargir inşaatıdır. 1863 tarihli nizamname ile imar uygulamaları imparatorluğun tümünü kapsamaktaydı. 49 maddeden oluşan 1863 tarihli, (7

⁸⁵ Yerasimos, s.1-2.

⁸⁶ İlhan Tekeli, Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, İstanbul, s.109-121.

⁸⁷ Tekeli, s.141-142.

Cumadelula 1280) Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, sokakların genişlikleri, istikametleri, levha ve numaraları, binalara dair düzenlemeler, bina yükseklikleri, yangınlara dair alınacak önlemler, tamiratı yasak durumlar, inşaat ruhsatı alma zorunluluğu gibi bir kısmı önceki Ebniye Nizamnamelerinde de vurgulanan düzenlemeleri içermektedir. Nizamnamenin son maddesinde, bu nizamnamenin ilanından itibaren eski Ebniye nizamnamesinin geçersiz olduğu vurgulanmıştır. 1873'te Turuk ve Ebniye Nizamnamesi'nin bazı maddelerinde düzenleme ve değişiklikler yapılmıştır.⁸⁸ Şehir yapılarının yeniden üretimi sürecinde çerçeve, çıkarılan yasal düzenlemelerle ortaya konulmuştur.

Şehirlerde meydana gelen değişimlerle birlikte yeni yapı tipleri de Osmanlı mimarlık repertuarına dâhil edilmiştir. Bu dönemde imparatorluğun ekonomik gücündeki azalmaya rağmen, inşaat etkinlikleri devam etmiştir. Yönetim binaları, askeri ve sivil okullar, hastaneler, postaneler, ticaret hanları, pasajlar, sergi binaları, kültürel yaşamdaki değişime bağlı olarak tiyatro binaları, büyük mağazalar, oteller, apartmanlar, gösterişli elçilik binaları ve saray, köşk, kasır gibi dönemin yaşam tarzını yansıtan ihtişamlı sivil mimari örneklerinin çoğu fonksiyonlarıyla birlikte Batı'dan ihraç edilen, dönemin yeni yapı tiplerini oluşturmuştur. Bu dönem Osmanlı mimarlığında "sivil mimari çağı" olarak nitelendirilebilecek yoğunlukta büyük ölçekli saray, köşk, kasır ve konutun yapıldığı bir dönemdir.⁸⁹ Dönem yapılarında plan kurgusu, yapı malzemesi ve üslup anlayışı açısından önemli yenilikler gözlenir. Dünyaya açılma kararındaki yenilikçilerin tercih ettiği mimari üslup, tüm dünyada evrensel bir dil olarak uygulama alanına yansıyan Neoklasik ağırlıklı üsluptur.⁹⁰

19.yüzyıl tüm devlet mekanizmalarındaki reform hareketlerinin bir yansıması şehirlerin yapısında görülmüştür. Mevcut klasik şehir dokusunun terk edilmesi ve Batı Avrupa şehirciliği uygulamaları ile şehirlerde yapılar belirmiş ve mekân bu duruma uygun olarak düzenlenmiştir. Şehirlerde çıkan yangınların zarar verdiği mekânlar, bu mekânların yeniden üretimi, çıkmaz sokakların kaldırılması ve yol ağının genişletilmesi gibi amaçlar ile klasik şehir yapısında yenilikçi yaklaşımlar uygulanmaya konulmuştur.

⁸⁸ Yazıcı, s.100.

⁸⁹ Yazıcı, s.314.

⁹⁰ Dostoğlu ve Oral, s.131.

3. BURSA

3.1. Bursa

Bithynia'nın yaşlı Olympos'unun (Uludağ veya Keşiş Dağı) eteklerine yakın bir yerde inşa edilmiş Prusa ad Olympos (Olimpos Prusası)⁹¹ kuruluş tarihi olan M.Ö.188-186 yıllarından günümüze kadar varlığını sürdüren, Evliya Çelebi'nin "ruhaniyetli bir şehirdir"⁹² lafzıyla ifade ettiği şehir Bursa'dır. Bithynia kralı I.Prusias tarafından kurulan şehir, tarih boyunca Roma, Bizans ve Osmanlı devletinin hâkimiyeti altına girmiştir.

Bursa, Uludağ'dan süzülerek gelen Nilüfer ırmağının suladığı verimli topraklar üzerine kurulmuş bir şehirdir. Şehrin, 'Yeşil Bursa' lafzıyla nitelendirilmesine sebep olan bitki örtüsü ve sokakları arasında yükselen çınar ve servilerdir. Ününü dağın eteklerinde kurulmuş şehrin konumuna, muhteşem havasına, su kaynaklarına, tarihi-kültürel mirası ve anıtsal yapılarının niteliği ve niceliğine borçludur.⁹³

Bithynia kralı I.Prusias'ın sarayına sığınan Hannibal burada misafir edildiği süre içerisinde Prusias'ın yanında kalarak tavsiyeleri ve stratejik bilgileri ile Bithynia devletine yönelik saldırıları bertaraf etmektedir. Prusa şehrinin kurulacağı mekân, Ryndakos (Orhaneli-Mustafakemalpaşa) ve Makestos (Simav-Susurluk) çaylarının vadisinden oluşan geniş ovaya hâkim bir konumda idi ve karadan yapılan saldırılar için bu ova kullanılmaktaydı. Prusias, devleti düşmanların saldırılarından korumak için Olympos'un eteğinde kuzey bölgesi üzerinde, doğal bir kale konumundaki yerin önemini anlamıştır. Böylece stratejik nedenlerle bu bölgeye I.Prusias tarafından şehir inşa edilerek tahkim edilmiştir. Şehir, kuruluş aşamasındaki harcamaları karşılayan kralın anısına "Prusa" olarak adlandırılır.⁹⁴ Prusa şehri kuruluşundan sonra Prusa, Broussa, Broussa, Borsa, Bursa isimleriyle anılmıştır. Prusa, kuruluş tarihi olan MÖ 188-186 yıllarından, kral III.Nikomedes'in tahta varis bırakmadan ölerek vasiyeti gereği

⁹¹ Vasileios I. Kandes, Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa, 2.Basım, İstanbul: Gaye Kitabevi, 2008, s.14.

⁹² Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, 32.Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014, s.95.

⁹³ Albert Gabriel, Bir Türk Başkenti Bursa, Cilt 1, 1.Basım, Bursa: Osmangazi Belediyesi, s.1.

⁹⁴ Kandes, s.17.

krallığını Romalılara bırakmasıyla MÖ 73 yılında Bithynia, Roma devletinin bir eyaleti konumuna gelmiştir.

Bithynia'nın Prusa'sı Roma'nın bir vilâyeti haline geldikten sonra ara sıra bu civara gelen İmparatorlar ile mıntıkada bulunan bazı valilerin yardımını görmüş ve imâr edilmiştir. Roma imparatoru Trajan zamanında Vali bulunan genç Plin (96 M.) Hisar içinden ibaret olan Prusa (Bursa) şehrinde büyük binalar ve saraylar yaptırmış, fakat bu yapılar günümüze ulaşmamıştır.⁹⁵ Roma İmparatorluğu'nun bölünmesi sonucunda Bizans'ın egemenliği altında kalan şehir, Orhan Gazi'nin fethine kadar hisar içi yerleşimi ve hisar dışında birkaç mahalleden oluşan bir şehir görüntüsü sunmaktaydı. Orhan Gazi tarafından o dönem Bizans'ın iki büyük şehrinden biri olan Bursa'nın fethedilme süreci kolay olmamış, muhasara altına alınan şehir ancak 23 yıl sonra fethedilebilmiştir.*

Bursa'nın fethi sürecinin başlamasını İnalçık şöyle aktarıyor;

“Osman Gazi 1303 yılında Bursa ovasına iniyor ve derhal Bursa Kalesi'ni abluka altına alıyor. O zaman top yoktu, şehirler muhasara sonucundaki açlıkla teslim alınıyordu. Muhasara için Bursa'nın dağ tarafına Balabancık Kulesini yaptırır. Kara Mustafa (Kaplıcası) üzerindeki tepeye de bir kule yaptırır ve bu iki kuleyle Bursa'yı etraftan soyutlar. Böylelikle şehrin gıda teminine ve gıda ürünlerinin nakline imkânı kalmamıştır.”⁹⁶

Temel gıda malzemelerinden yokluğa düşen şehri, Orhan Gazi, şehrin kuşatılmasından 23 yıl sonra teslim almıştır.

Şehrin fethiyle birlikte kurulan Osmanlı devletinin ilk başkenti olan, Anadolu'dan Rumeli'ye, Selçuklu'dan Osmanlı'ya aktarılan şehir kültürünün Osmanlı'daki prototipi olan Bursa'da dört sultan döneminde gelişerek oluşan şehir kültürüyle sadece bir imparatorluğun doğuşunun habercisi olan bir başkent değil, aynı zamanda yeni coğrafyalarda benzerleri tekrar tekrar üretilecek bir şehir prototipi doğmuştur.⁹⁷

⁹⁵ Kâzım Baykal, Bursa ve Anıtları, 1. Basım, Bursa: Bursa Aysan Matbaası, 1950, s.8.

*Bizans devleti için İznik Bursa'dan daha önemli bir konumadır. 325 senesinde İznik'te Hristiyanların meşhur rahiplerinden 318 tanesi toplanmış, Aryüs ve taraftarlarının itirazlarını (İsa'nın Ülühiyeti meselesi) halletmek için konsey yapılmış, yeni Hristiyan olmuş bulunan İstanbul'un kurucusu Kostantin de bu konseye gelmiş, konuşmaları altın taht üzerinde takibetmiştir. İznik böylece Hristiyan âlemi için önemli bir kasaba haline gelmiştir.(Baykal,s.9.)

⁹⁶ Yusuf Oğuzoğlu (hzl.), Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları, Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2016, s.98.

⁹⁷ Davutoğlu, s.114.

Bu şehir kültürünün merkezinde olan Ulucaminin benzerleri arasında en özgün olanın; şehirlerin sırtlarını verdiği dağlarının en ulusun; kadim kıtasal ticareti temsil eden İpek Yolu'na adını veren ipeğin en kalitelisinin; bütün bu kadim ticaret yolunun Anadolu- Balkanlar hattındaki en gelişmiş çarşısının; bu şehir kültürüne nüfuz eden manevi iklimin öncüsü tasavvuf erenlerinin en yoğun buluşma noktasının Bursa'da bulunması, söz konusu aktarımda bu aziz şehrin üstlendiği tarihi rolün açık bir işaretidir.⁹⁸

3.2. Osmanlı'nın Dibâcesi: Bursa

1326 yılında Orhan Gazi tarafından fethedilen Bursa, “kale kent” formunda, sadece hisar içinden ibaret olan küçük bir yerleşimdir. Fetihden sonra kale içi ve civarındaki yerleşimlere Türk halkı yerleştirilmiş ve kale içindeki yapılarda ihtiyaca göre değişiklik meydana getirilmiştir.⁹⁹*Hisar olarak adlandırılan bu yerleşim yerinde bulunan yapılar Osmanlı yönetimi altında farklı hüviyetler kazanmıştır. Hisar'ın kuzeydoğu köşesinde bulunan Saint Elias Manastırı'nın bir bölümü camiye diğer bölümü ise Osman ve Orhan Gazi'nin türbesi olarak kullanılacak olan yapıya dönüştürülmüş ve Gümüşlü Kümbet olarak anılmıştır. Manastırın bir diğer bölümü ise medrese olarak kullanılmıştır. Hisar içinde bulunan Bizans Tekfuru'nun sarayı ise Bey Sarayı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Böylelikle hisar içindeki yapılar Osmanlı anlayışını şekillendiren birikim ile ihtiyacı önceleyerek Bey sarayı, cami, medrese ve hazire ile mekânda işlevsel farklılaşma ile yeni yapılara dönüştürülmüştür.¹⁰⁰

Yerleşim ve düzen devri olan Orhan Gazi dönemi anıtsal yapılar alanında sistemli bir çalışmayla kendini göstermiştir. Bizans kastronunun kale duvarları restore edilmiş ve bazı noktalarda kuvvetlendirilmiştir. Orhan Gazi ikameti olan Bey Sarayı'nı bu hisara yerleştirmiş ve babası Osman Gazi'nin kabri için camiye dönüştürülmüş ana kilisenin ek bir bölümünü kullanmıştır. Kısa süre sonra 738'de Orhan Gazi Hisar'da saray yakınlarına, ileride Şehadet Camii olarak adlandırılacak olan camiyi ve bir sonraki yıl 739 H.'de, aşağı mahallenin ilk camii olan Orhan Camii'ni yaptırmıştır. Ayrıca iki hamam, bir han, bir medrese ve bir imaret yaptırmıştır.¹⁰¹

Hisar'ın doğusuna konurulan Orhan Gazi Külliyesi günümüzde dahi şehrin merkezini oluşturmakla birlikte külliye içinde bulunan Bey (Emir) Hanı ticarete önemli

⁹⁸ Davutoğlu, s.114.

⁹⁹ Halil İnalçık, “Bursa”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C.6,1992, s.446.

*Fetih döneminden itibaren Hisar'ın doğusunda bulunan aşağı mahalle, çarşı ve hanlarında Bursa'ya yerleşmiş tüccarlardan ve şehirden geçen yabancıardan oluşan kalabalık bir nüfusu barındırıyordu. Yani Orhan Gazi'nin bu mahallede cami yaptırmaya doğaldı. (Gabriel,s.46.)

¹⁰⁰ Aynur Can, “Yok Olmaya Yüz Tutan Bursa Estetiği Üzerine” , Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,2005, C.XXIV, Sayı 2, s.107.

¹⁰¹ Gabriel , s.49.

bir birim olarak meydana gelmiştir.* Külliye gelir sağlamak amacıyla yapılan han, şehrin ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Diğer yandan eşi Nilüfer Hatun, kardeşi Alâeddin ve oğlu Süleyman Paşa şehirde cami, medrese ve hamam inşa ettirmiştir. Böylelikle, 1359’da Orhan Gazi vefat ettiğinde şehir birçok farklı yapıya sahiptir.¹⁰²

Şekil 1. Orhan Camii

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı, Kartpostallar.

Orhan Gazi'nin vefatından sonra yerine I.Murad (Hüdavendigâr) geçti. I.Murad Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin toprak hâkimiyetinin genişlemesine mukabil, devletin başkentine de saldırılar arttı ve bu durumun sonucunda 1365 yılında başkent Bursa'dan Edirne'ye taşındı.** Yeni başkent in Edirne olması Bursa şehrinin gelişimini geri plana

¹⁰² Gabriel, s.49-50.

*Orhan Gazi Bursa'yı fethettiğinde, "Ova rızık için, dağ insan içindir." demiştir. Halil İbrahim Düzenli'nin konuk olduğu, İsmail Kılıçarslan ve Yusuf Genç ile Adres Defteri programı (TVNET kanalı, 18 Mart 2016).

** Rumeli'de Filibe alınca Hristiyanlar büyük bir ordu ile bu yeni devlete karşı yürümek istediler. Edirne'de bulunan Beylerbeyi Lala Şahin Paşa, Murad'a haber yollamakla beraber Hacı İlbey'i düşmana karşı yolladı. Meriç'i geçen haçlıları Hacı İlbeyi dağıttı. Bu zaferden gururlanamayan padişah, düşmanın kuvvetli geleceğini de düşünerek hükümet merkezini Edirne'ye nakletti. (Baykal, s.16.)

atmadı. I.Murad şehrin doğu bölgesinde yer alan Çekirge semtinde Hüdavendigâr Külliyesi'ni yaptırdı. Külliye, bir camii, medrese, zâviye ve türbeden oluşmaktadır. I.Murad'ın Rumeli'ye düzenlediği yoğun seferler sebebiyle caminin yapımının 20 yıl sürdüğü düşünülmektedir. Külliye'nin en gözde yapısı camidir. Caminin inşasında kesme taş, tuğla ve Bizans yapılarından toplanmış devşirme malzeme de kullanılmıştır. Türk sanatında misli görülmeyen bir üslupla iki katlı olarak inşa edilmiştir. Üst katı medrese olan bu yapının alt katı da cami olarak kullanılmaktaydı.¹⁰³

I. Murad (Hüdavendigâr)'dan sonra hükümdar olan Yıldırım Bayezid, Bursa şehir mekânına iki önemli eser nakşettirmiştir. Bunlarda ilki olan ve yüksek bir tepe üzerine inşa edilen Yıldırım Külliyesi, şehrin doğusunda yer almaktadır. Külliye'nin bulunduğu bölge günümüzde Yıldırım adıyla anılmaktadır. 1391- 1395 yılları arasında inşa edilen Yıldırım Külliyesi cami, medrese, imaret, hamam, türbe ve dârüşşifâdan meydana gelmektedir.¹⁰⁴

Yıldırım Bayezid'in Bursa'ya kazandırdığı bir diğer önemli eser ise Ulucami'dir. Niğbolu seferinden zaferle dönen Yıldırım Bayezid 1396 yılında Ulucami'nin inşasını emretmiş ve caminin yapımı 3 yıl içinde tamamlanmıştır.¹⁰⁵“Ulucami İslâm- Türklerin camii olarak inşa ettikleri ilk plân tipinin en taazzuv etmiş bir şeklidir.”¹⁰⁶

*Ulucami şehrin ortasında, 20 kubbesi, büyük iki minaresi olan, her biri 4 köşeli olmak üzere 12 ayak üstünde, hemen hemen birbirine eşit kubbelerinden ortadakinin üstü camlı, altında büyük şadırvan onun etrafı maksurelerdir.*¹⁰⁷

Bursa Ulucami'nin iç tezyinatını oluşturan hatlar, mekânda adeta bir hat sergisi izlenimi vererek görsel ve manevi bakımdan caminin tamamlayıcı bir öğesini oluşturmaktadır.

¹⁰³Semavi Eyice, “Hüdavendigâr Külliyesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, -, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998, s.292.

¹⁰⁴Doğan Yavaş, “Yıldırım Külliyesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013, s.532.

¹⁰⁵Kâzım Baykal, Bursa'da Ulu Cami, 1. Basım, Bursa: İbrahim Horoz Basımevi, 1950, s.19.

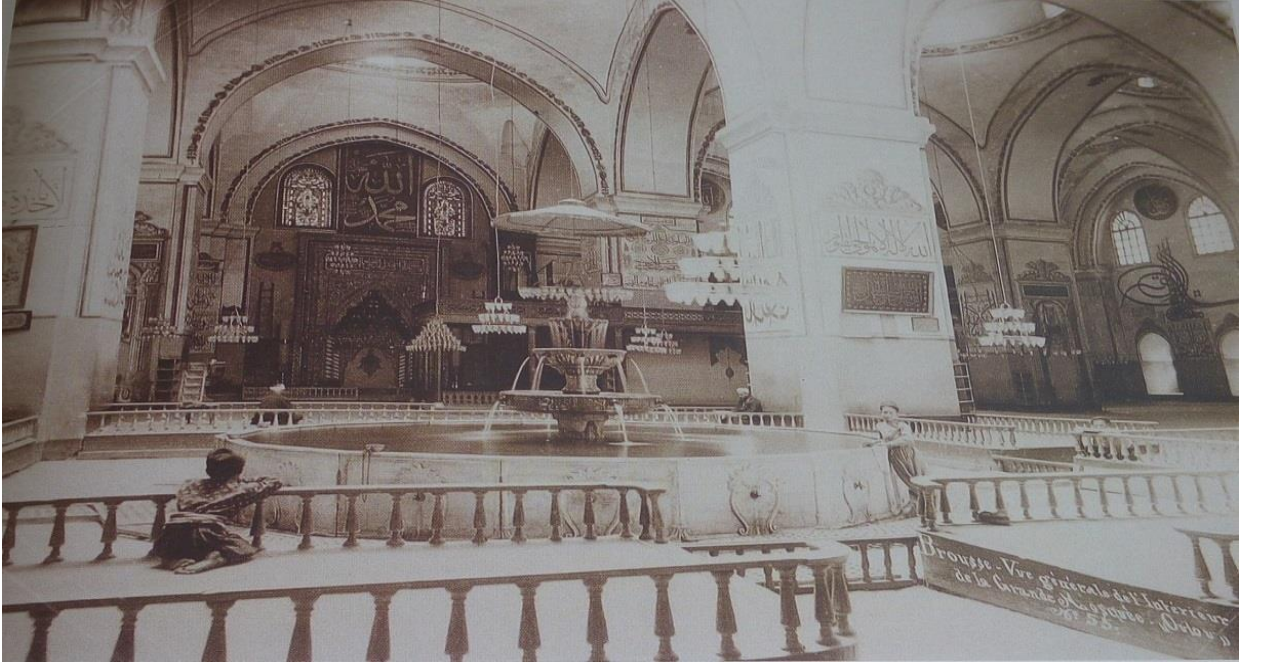
¹⁰⁶Baykal, Bursa'da Ulu Camii, s.29.

¹⁰⁷Baykal, Bursa ve Anıtları, s.100.

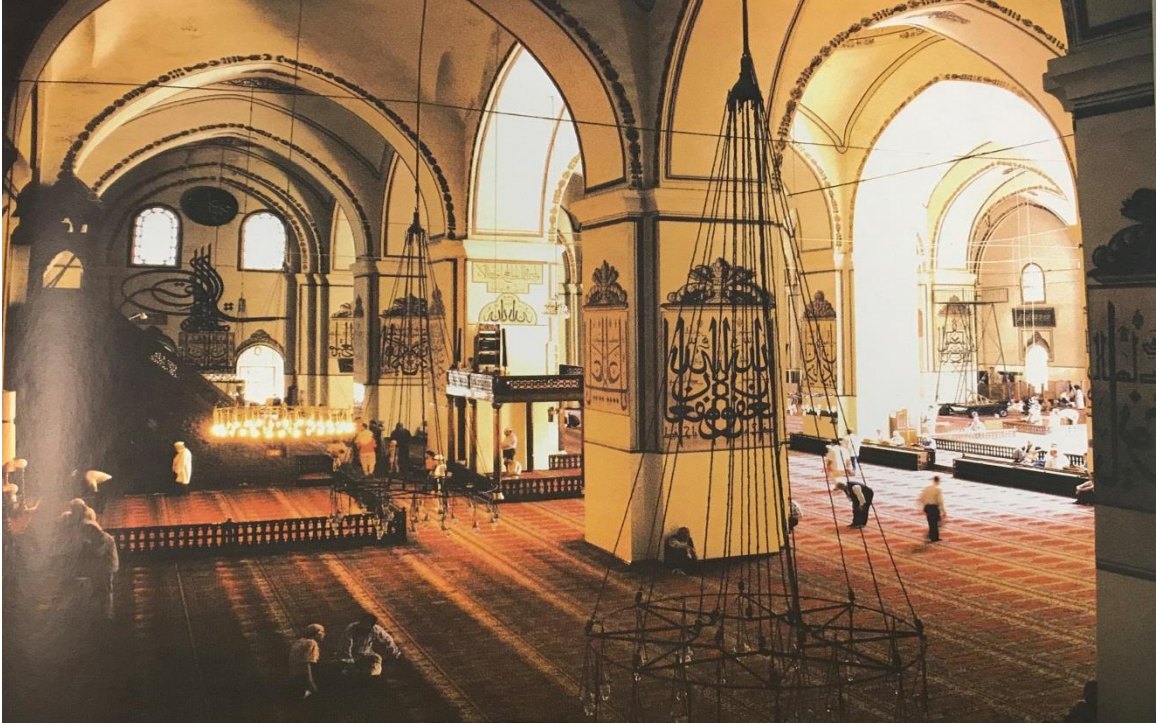
Şekil 2. Bursa'nın Genel Görünümü ve Ulucami, 1862.

Kaynak: Özendes, Engin. Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa. İstanbul: YEM Yayınları, 2000.

Şekil 3. Bursa Ulucamii İçinden Bir Görünüş, 1890.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya: Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001, s.137.

Şekil 4. Ulucami İç Tezyinatı.

Kaynak: İhtiyar, Zafer. Bir Hüsn-i Hat Sergisi Bursa Ulucamii. İstanbul: Kaynak Kitaplığı Yayınları, 2005, s.21.

Yıldırım Bayezid'den sonra hükümdar olan Çelebi Sultan Mehmed'in banisi olduğu Külliye; cami, medrese, imaret, türbe ve hanlardan meydana gelmiş ve külliye yapılarının çini kaplı olması sebebiyle Yeşilcami külliyesi olarak adlandırılmıştır. Sultan I. Mehmed dedesi I. Murad'ın şehrin batısında, babası Yıldırım Bayezid'in şehrin doğusunda inşa ettirdiği külliyelerden sonra kendi külliyesini şehrin

ortasında ve ovaya hâkim bir tepe üzerinde yaptırmıştır.¹⁰⁸ Yeşilcami içinde yer alan kalem işi süslemelerin dikkatli bir biçimde nakşedilmesi, çini ve süslemelerin uyumu yapının kendine has güzelliğini sergilemektedir.¹⁰⁹ Caminin iç mekânının tezyinatı;

*Caminin bütün duvarları bir adam boyu kadar çiniler ile kaplı ve süslüdür. Bunların alt kısmı koyu mavi renkte, yanları firuze taşı (gökyüzü mavisi taş) renkleri ile kaplıdır. Bu süslemelerin üst tarafında, koyu mavi zemin üzerinde beyaz Celî yazılar, Kûfî türü yazılar ile bitişik olup ayrı bir süsleme oluşturur.*¹¹⁰

Andr  Gide Yeşilcami için “zekânın kemal hâlinde sıhhati” der.¹¹¹

Şekil 5. Yeşilcami.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı.

¹⁰⁸ Doğan Yavaş, “Yeşilcami Külliyesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C.43, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkez, 2013, s.492- 493.

¹⁰⁹ ‘Usûl-i Mîmarî-İ Osmânî’, 2.Basım, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011, s.41.

¹¹⁰ Usûl-i Mîmarî-İ Osmânî, s.41.

¹¹¹ Tanpınar, s.108.

Şehrin klasik kent görüntüsünün son aşamasında ise Muradiye Külliyesi yer almaktadır. Sultan II. Murad tarafından yaptırılan ve bulunduğu semte adını veren külliye, cami, medrese, hamam, imaret, çeşme ve bâninin türbesinden oluşmaktadır. Külliye'nin haziresi zamanla yeni ilaveler gerektirerek genişlemiştir. II.Murad Külliyesi haziresinde birçok şehzade ve saray mensubu kişilerin sandukası bulunmaktadır.¹¹²

Külliye'ler etrafında büyüyen bir şehir dokusuna eşlik eden su kaynakları, şehrin doğal zenginliğinin birer yansımasıydı. Evliya Çelebi'nin, "Velhâsıl Bursa sudan ibarettir." ifadesi şehrin su kaynaklarının bolluğuna bir atıf gibidir. Bizans Dönemi'nde Olympos şehrini meşhur eden kaplıcalar, şehrin şöhretinin unsurlarındandır. Her zaman çok sayıda insan tarafından ziyaret edilen kaplıcalar Çekirge'de yer almaktadır.¹¹³ Bursa'nın konumu itibarı ile su kaynaklarının çok olması kaplıca ve sıcak-soğuk su hamamlarının sayıca çokluğu ile de anlaşılabilir.¹¹⁴

Dar'ül-Saltanat'ul-Kadime-i Bursa fethedilmesi ile Kale dışında bugünkü Orhan Cami Külliyesi yapılarak şehrin doğu istikametinde genişlemesine imkân sağlanmıştır. Bu imaretin ardından I. Murat batı hududunu teşkil edecek şekilde kendi imaretini Çekirge'de inşa ettirdi. Ondan sonra tahta geçen Yıldırım, babasının batı hududunu tayin ettiği gibi doğu kısmında kendi adıyla anılan Yıldırım Külliyesini tesis ettirdi.¹¹⁵ Çelebi Mehmet Bey tarafından Hacı İvaz Paşa'ya yaptırılan Yeşil Külliye oluşumuyla şehrin orta kısmında canlanmayı sağlarken II.Murad'ın batı hududunda meydana getirdiği Muradiye Külliyesi, şehrin silüetinin tamamlanmasına katkıda bulunmuştur. Böylelikle Bursa fethedildiğinde kale-kent formunda 40 hektarlık küçük bir yerleşim yeri durumunda iken, fetihten 70 yıl sonra mekânsal yerleşim 88 hektara ulaşmıştır.¹¹⁶ Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin mekânsal olarak şehre verdiği önemi ifade etmektedir.

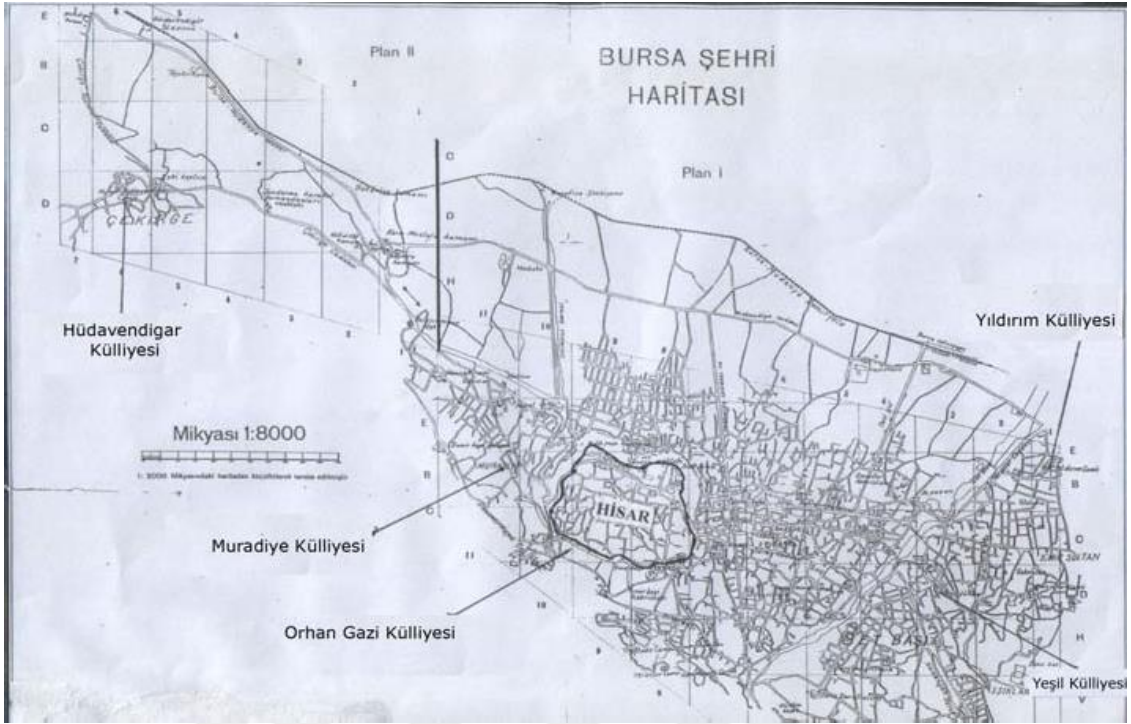
¹¹² Doğan Yavaş, "Murâdiye Külliyesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, -, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkez, 2006, s.196.

¹¹³ Gabriel, s.165.

¹¹⁴ Kandes, s.127.

¹¹⁵ Yusuf Oğuzoğlu(hzl.), Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Planlama Kültürü, Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2008, s.29.

¹¹⁶ Avcı, s.49.

Şekil 6. Sultan Külliyelerini Gösteren Bursa Şehri Haritası.

Kaynak: Can, Aynur. “Yok Olmaya Yüz Tutan Bursa Estetiği Üzerine”, Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2005. C.XXIV. Sayı 2. s.109.

Tanpınar’ın ifadesiyle;¹¹⁷

“Osmanlı’nın ilk 5 hükümdarı döneminde klasik şehir dokusunun oluştuğu Bursa’da, cetlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı. Taş, ellerinde canlanıyor, bir ruh parçası kesiliyordu. Duvar, kubbe, kemer, mihrap, çini, hepsi Yeşil’de dua eder, Muradiye’de düşünür ve Yıldırım’da harekete hazır, göklerin derinliğine susamış bir kartal hamlesiyle ovanın üstünde bekler. Hepsinde tek bir ruh terennüm eder.”

Şehirde oluşan mekânsal görüntüyü tamamlayan yalnızca şehrin doğal güzellikleri değil şehirde mekânın, zamanın, mimarinin ve ilmin hemhal olduğu bir ruhtan bahsetmek gerekmektedir. Bu ruhun oluşturulmasında azımsanmayacak derece bir katkıyı da şehrin manevi iklimi sunmuştur.

¹¹⁷ Tanpınar, s.113.

Bursa'nın fethinden dokuz yıl sonra şehri ziyaret eden İbn Battûta'nın Bursa'da görüştüğü Sultan Orhan Gazi, ahîlerin büyüklerinden Ahî Şemseddin, ulemadan Mecdüddin el-Konevî ve sayyah-mutasavvıf Şeyh Abdullah el-Mısrî'den aktardığı izlenimler, şehrin kültürel ortamında daha ilk yıllarda yaşanan büyük mimari ve manevi dönüşüm konusunda önemli ipuçları vermektedir: "Burası Türklerin çok büyük bir şehri olup son derece geniş ve ferah caddelere, zengin çarşılara sahiptir.". Bursa'nın bu kültürel aktarım rolü, manevi iklimin inşasında önemli bir rol üstlenen tasavvuf öncüleri için de geçerlidir. Tasavvuf tarihçisi Mustafa Kara'nın da vurguladığı gibi "Bursa'nın tasavvuf tarihi açısından önemli bir özelliği, burada yetişen birçok sufînin, Osmanlı Devleti'nin ve İslâm ülkelerinin muhtelif yerlerinde hizmet vermiş veya eserleriyle geniş bir coğrafi alana hitap etmiş olmalarıdır. Abdüllatif Kudsi'nin müridi Şeyh Vefâ, Üftâde'nin müridi Aziz Mahmud Hüdâyî ve Mevlevî Sâlih Dede'nin müridi Gavsî Ahmed Dede, Mehmed Emin Efendi'nin müridi Ali Behçet Efendi Bursa'da yetişip İstanbul'da geniş bir muhitin mürşidi olan sufîlerdendir."¹¹⁸

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle birlikte Bursa, Edirne'nin başkentliği dönemindeki durumdan farklı bir yapıyla karşı karşıya kalmıştır. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u merkez yapmadan önce, Bursa İstanbul'un bir rakibi olarak gelişme göstermişti. Fakat ahâlinin çoğunun yeni payitaht İstanbul'a göçürülmesi bu rekabeti ortadan kaldırdı. Ancak Bursa yinede hükümdarlığı dönemindeki büyük iktisadî gelişmelerden faydalandı. Bursa, Fâtih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı döneminde doğuya doğru yapılan seferler için bir askeri merkez konumuna gelmiştir.¹¹⁹ Nitekim Bursa XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında nispeten daha sakin bir şehir konumuna gelmiştir.

XIX.yy'da meydana gelen deprem şehri büyük oranda tahribata uğrattı. Öyle ki 1ay süren depremler sonucunda birçok yapı yıkılmış, şehirde yangınlar başlamış ve çok sayıda can kaybı olmuştur. Gazi Ahmed Muhtar Paşa bu büyük depremi bizzat yaşayan birisi olarak şu şekilde aktarır:¹²⁰

"Bursa'nın büyük zelzelesinde mektepte (Işıklar Askeri İdadisi'nde) resim dersindeydik. Az daha koğuşun tavanı başımıza iniyordu. Bütün minarelerin şerefelerinden yukarıları yıkıldı. Ulucami'nin bazı kubbeleri indi. Kârgir binaların hemen sağı kalmadı, çoğu yıkıldı. Çadırlara çıktık, mektep tamir edildi. Üç ay sonra Mart'ta bina altına tekrar girdik. Haftasında yine akşam ile yatsı arasında bir (zelzele) daha oldu. Hafazanallah. O gece evdeydim... Yeryüzü sabaha kadar sallandı ve gayet şiddetli yağmurlar başladı. Sabaha kadar yağmur altında kaldık... Şehirde kol kol beş hat yangın başladı. Çünkü havalar soğuk olduğundan her evde ateş vardı. Yangına kim

¹¹⁸ Davutoğlu, s.114-115.

¹¹⁹ Oğuzoğlu(hzl.), Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Planlama Kültürü, s.77.

¹²⁰ Armağan, s.19.

bakar, can cana, baş başa! Bu defaki zelzele bir ay kadar sürdü. Her gün üç-beş kere yer sarsıldı. Evvelki ve bu hareketlerde 3000 kadar insan öldü.”

Yaşanan bu olayla birlikte şehir koca bir harabeye dönmüş, birçok anıtsal eser tahribata uğramıştır. Osmanlı'nın eski başkentinin deprem sonrası bu görünümü, ilk payitaht olan Bursa'nın bir an önce onarımı için yöneticileri harekete geçirmiş ve şehrin tahribata uğrayan klasik dokusunda onarımla birlikte modernleşme eğilimleri uygulamaya konulmuştur.

3.3.Bursa'da İktisadi Yapı

Osmanlı'nın kurucu başkenti olan Bursa, dini ve iktisadi yönüyle, ilk Osmanlı şehirciliğinin şekillendiği şehir olması ve bu yönüyle de diğer Osmanlı şehirlerine örnek olmasının yanı sıra daha Orhan Bey zamanından itibaren Doğu-Batı ticaretinin önemli bir merkezidir.¹²¹ Osmanlı'nın ipek ve baharat yolunu Bursa'ya çekmesi ile başlayan ticaret yaşamı, fetihten kısa bir süre geçmesine rağmen şehir de yoğun bir ekonomik canlılığa sahne olmuştur. Özellikle İpek ticaretinde uluslararası bir konum üstlenen Bursa, Doğu-Batı arasında bir antrepo görevi üstlenmiş ve şehir mekânında yaşanan canlılığın göstergesi olan ticaret, mekânsal ve toplumsal büyümenin destekleyicisi ve taşıyıcısı olmuştur.

İpek ticaretinin yapıldığı yol güzergâhının kullanımının güçleşmesine müteakip, Bursa'da kurulan Osmanlı devletinin güvenliğini tesis ettiği yollar, ticaretin yol güzergâhını bu şehre yönlendirmiştir. Tebriz ve Halep'ten gelen ipek kervanları farklı yollar üzerinden Bursa'ya varmaktaydı. İran'dan gelen ipek kervanları Tebriz-Erzincan-Tokat-Ankara-Eskişehir yoluyla Bursa'ya ulaşıyordu. Kentin ticari konumunu pekiştiren yollardan bir diğeri, Şam-Halep-İskenderun-Adana-Konya-Akşehir-Kütahya hattıyla Anadolu'yu çapraz keserek Bursa'ya uzanıyordu. Hint ve Arap mallarının Güney Anadolu'daki başlıca giriş limanı olan Antalya'dan gelen yol ise (Batı Anadolu yolu), Manisa ve Balıkesir üzerinden Bursa'ya ulaşıyordu.¹²² Kervanlar, ham ipeğin yanı

¹²¹ Yusuf Oğuzoğlu, Halil İncalcık'ın Bursa Araştırmaları, s.110.

¹²² Sevilay Kaygalak, "Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa, 1840-1914", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2006), s.86.

sıra baharat, şeker, boya, sabun gibi ticaret mallarını da Suriye ve Mısır'dan bu yollar vasıtasıyla Bursa'ya taşımaya başladı.¹²³

Fetihten çok kısa bir süre sonra uluslararası bir ticaret merkezi konumuna yükselen Bursa, İranlı Müslüman tacirlerinin emniyetle gelebildikleri, İslam dünyasının batıda en ileri merkezi haline geldi.¹²⁴ Bursa'da İranlı tacirlerin yanı sıra Floransalı ve Cenevizli tacirlerde bulunmaktaydı. Doğu Avrupalı tüccarların İran ipeğine yoğun bir talebi söz konusuydu. Avrupa'da yaygın olan ipekli kumaşlar bu yoğun ilgiyi anlamlandıran bir göstergedir. Bursa'ya kervansaraylarla gelen ipek, ham olarak veya yerli dokuma tezgâhlarında dokunarak satışa sunulurdu. 1502'de Bursa'da 1000'den fazla dokuma tezgâhı bulunması ve dokuma tezgahlarının özel teşebbüsün tarafından domine edildiği alanda şehirli bir zengin kesim oluşmuştu. Bu şehir ahalisi, XV. yüzyılın ikinci yarısında Bursa nüfusunun aşağı yukarı %70'ini teşkil etmekteydi. İpek işçilerinin çoğu köle idi ve bunlar belirli bir süre sonra âzat ediliyor, hatta bizzat müteşebbis hale geliyorlardı.¹²⁵

Bursa şehrindeki iktisadi yaşam, şehir dokusunun oluşumunda ve gelişmesinde katkıda bulunmuştur. Şehrin ticaret yaşamındaki gelişmeler mekânda karşılığını bulmuş ve cami merkezli külliyelerin oluşumu siyasi, ekonomik ve sosyal katkılarıyla klasik şehir dokusunu oluşturmuştur. İktisadi bir canlılığın var olduğu Bursa'da, şehir merkezinin ilk nüvesinin oluşumu bir ticaret ve borsa merkezi olarak Emir Han'ın yapılmasıdır. Emir Han bir bedestendir ve Orhan Gazi külliyesinin bir parçası olarak, külliye gelir getirmek amacıyla yapılmıştır. Bir bölgede bedestenin yapılması o bölgenin ticari olarak sınırlarının ve etkisinin genişlediği manasına da gelmektedir.¹²⁶ Orhan Gazi döneminde yapılan Emir(Bey) Hanı, I.Murad (Hüdavendigâr) döneminde Kapan Hanı, Çelebi Sultan Mehmet döneminde Geyve Hanı, Fidan Hanı, İpek Hanı ve II.Bayezid'in emriyle yaptırılan Koza Hanı ve Pirinç Hanı şehrin ticaret yükünü mekânda karşılayan aktörler olmuştur.

¹²³Halil İnalçık, "Bursa", s.448

¹²⁴ Oğuzoğlu, Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları, s.258.

¹²⁵ İnalçık, s.448.

¹²⁶ Aslanoğlu, s.191.

Külliye'nin bir parçası olarak meydana gelen hanlar, aynı zamanda külliye'ye gelir getirmek amacını taşır. Böylelikle vakıflar yoluyla veya idareciler tarafından meydana getirilen külliyeler, Osmanlı devlet sisteminde toplumsal kontrolü sağlamanın bir uygulayıcısı konumundadır. Vakıflar aracılığıyla iş merkezleri (hanlar) inşa edilmesi, hem merkezi çekim odakları yaratmakta hem de yöre ticaret ve zanaat erbabını düzenli bir mekânsal yerleşime sahip olmaları sonucunu doğurmaktadır.¹²⁷ Bursa'nın erken tarihlerden itibaren iktisadi olarak gelişimini olumlu yönde etkileyen hanlar, konaklama, depo, dükkân, pazar yeri ve çarşı olarak pek çok farklı ihtiyaca cevap veren mekânlardı. Dolayısıyla şehrin yoğun iktisadi yaşamında ticaret yollarına sahip olmanın yanında mekânsal olarak bu yoğun ticarete ev sahipliği yapacak yapı ve organizasyonun varlığı da mühim bir husustur.¹²⁸

Orhan Gazi tarafından Hisar'ın doğusunda yapılan Emir Hanın şehrin merkezini teşkil etmesiyle başlayan oluşumda, Orhan Gazi Külliyesiyle kale duvarı arasında bir konumda Kapan Hanı yapıldı. "Kapan teriminin gıda maddelerini tartmakta kullanılan büyük tartı aracı anlamına geldiği hatırlanırsa bu hanın gıda maddeleri alış verişinde uzmanlaştığı söylenebilir."¹²⁹ Kapan Han'ın merkez fonksiyonları açısından önemi, merkezin büyümesi sonrasında işlev farklılaşmasını göstermesinde bulunabilir. Kapan Han'dan sonra Bursa'da kentin merkezi iş bölgesi, Geye Han, Fidan Han, Koza Han inşasıyla 16.yüzyılda şekillenmiştir.¹³⁰ 1490'da II. Bayezid tarafından yaptırılan Bursa'nın en büyük ve en güzel hanlarından "Koza Hanı, o zamanlarda Acem Hanı adı ile anılmakta idi ve ipek-mizani (terazisi) bu handa yerleşmişti. Bursa şer'iyeye sicilleri, İran(Acem) tacirlerinin Bursa'da tam bir hukuki emniyetle iş yaptıklarını gösteren vesikalarla doludur. Rahat, emin ve güzel hanları ile Bursa, bu tacirler için cazip bir yerdi."¹³¹

Osmanlı ve İran arasında XVII.yy'da yaşanan siyasi gerilimler sebebiyle ipek ticareti durma noktasına gelmiş, kentteki ham ipek fiyatlarında ciddi artışlara neden olmuştur.

¹²⁷ Aslanoğlu, s.193.

¹²⁸ Kaygalak, s.94.

¹²⁹ İlhan Tekeli, " Bursa'nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi", Bursa: Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700.Yıldönümünde Bursa ve Yöresi, Uluslararası XI.Yapı ve Yaşam Kongresi, Bursa: Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 2000.

¹³⁰ Aslanoğlu, s.192.

¹³¹ Oğuzoğlu, Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları, s.259.

Murat Çizakça, 1548 ile 1637 yılları arasında ham ipek fiyatlarının % 568 oranında artmış olduğunu saptamıştır.¹³² Ham ipek akışının durmasıyla birlikte ipeğe olan talep karşılanamayınca ipek üretimine başlanmış ancak Bursa ticaret yaşamında önceki dönemlere oranla durgun bir sürece girilmiştir. İpek arzının sağlanmasına karşılık çeşitli sebeplerle ipeğe olan talepteki azalmalar sebebiyle Bursa 14.yy'da sağladığı uluslararası ticaret merkezi konumunu kaybetmeye başlamış ve ticari yaşamdaki durgunluk 18. ve 19.yy'da devam etmiştir.

Tanzimat'ın ilanından sonra Anadolu'da, çoğunlukla yabancı sermaye ile özel girişimciler tarafından da bazı fabrikalar kurulmuştur. Bunlardan ilki Bursa'da kurulan ipek ipliği fabrikasıdır. Bursa'da üretim 1845 yılına kadar eski yöntemlerle yapılırken, bu tarihte bir İsviçreli tarafından buhar motoruyla işleyen bir fabrika kurulmuştur. 1855 yılında ise Fransız fabrikaları türünden Bursa'da 8-10 ipek ipliği fabrikası bulunmaktadır. Bursa'dan sonra diğer Anadolu kentlerinde de 19.yüzyıl sonunda ve 20.yüzyıl başlarında bazı fabrikaların kurulduğu görülmektedir. Ancak bu fabrikaların çoğu, devletin kurduğu fabrikalar gibi, kuruluşlarından kısa bir süre sonra çalışamaz hale geldiler. Bunu temel nedenlerinden biri olarak ülke içinde uygulanan gümrük vergilerini göstermek yanlış olmayacaktır.¹³³

İran ve Osmanlı arasında zaman zaman siyasi ve ekonomik konularda gerilen bağlantılar ticaret yollarına ve devletlerin elde ettiği gelirlere sekte vursa da Bursa'nın ipek ve baharat ticaretinde önemini yitirmesinin sebeplerinden sadece birisini sunmaktadır. XVIII.yy'da İzmir'in bir liman kenti olarak yükselmesiyle birlikte, ipek ticaret yolunu İzmir'e çekmiştir. İpek vergilerinin arttırılması, sanayileşmede geç kalınması, ipekli kumaşlara olan talebin azalması Bursa şehrinin ticari konumunu kaybetmesinin ana hatlarını oluşturmaktadır.

3.4.Bursa'da Sosyal Yapı

Bursa fethedildikten kısa bir süre içerisinde mekânsal genişlemesine mukabil nüfus hareketlerinde de artış yaşanmıştır. Fetihle birlikte şehre Müslümanlarında yerleşmesi sonucu 1400'e doğru Bursa'nın nüfusu İstanbul'un nüfusu kadar olmuştur.

¹³²Kaygalak, s.96.

¹³³ Aktüre, s.61.

Alman Bizantinist Schneider'in tespitine göre o zamanlarda İstanbul'un nüfusu otuz bin ile kırk bin arasında tahmin ediliyordu. Kadı sicillerinden öğrendiğimize göre 14.asrın sonları ve 15.asrın ilk yarısında Bursa'nın nüfusu 5000 hanedir. XVI. Asırda bu rakam 6000 haneye çıkmaktadır. Her hane sayısını 5 kabul ederseniz, Bursa o dönemde 30000 nüfuslu büyük bir şehirdir.¹³⁴ Özer Ergenç 16. yüzyılda Bursa'nın nüfusunu 1530-31 tarihli Hüdâvendigâr Livâsı Mufassal Tahrîr Defterine dayanarak 35-40 bin olarak belirtmektedir. Albert Gabriel ise Bursa'da 1573'de 12.852 hâne (burada kastedilen gerçek hânedir) olduğundan yola çıkarak kentin nüfusunu 64.260 olarak hesaplamaktadır.¹³⁵

1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre Hüdavendigâr eyaletinin merkezi olan Bursa şehrinde 16.138 vergi verebilen erkek sayılmıştır. Bu rakama kadın ve çocuklar eklendiğinde 75000-80000 arasında bir nüfusa ulaşılabilir.¹³⁶ Şehirde 1855 yılında meydana gelen deprem büyük yıkıntılara sebep olmuştur. Perrot, şehri ziyaret yılı olan 1861'de Bursa'nın nüfusunun 35.000'e ulaştığını belirtir. XIX. yüzyılın sonlarına ait kayıtlarda nüfus hakkında farklı rakamlar mevcuttur. 1892 yılına ait salnâmede ise Bursa'nın nüfusu 5158 Rum, 2548 Yahudi, 7541 Ermeni ve kalanı Müslüman olmak üzere 76.000 olarak gösterilir. Ayrıca burada 165 cami, elli yedi okul, yirmi yedi medrese, yedi imaret, yedi kilise, üç sinagog, kırk dokuz kervansaray ve otuz altı fabrikanın bulunduğu kaydedilir.¹³⁷

Şehir kozmopolit bir nüfusa ve yapıya sahipti. Nüfus hareketlerini incelediğimizde göç olgusunun şehri etkileyen önemli etmenlerden biri olduğu görülmektedir. Bursa, Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra, beklenenin aksine, kentteki gayrimüslim oranının giderek arttığı değişik kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır. 1487 yılında Bursa'da gayrimüslimlerin oranı %1.44 iken, 1870 yılında %36.08'e çıkmış, Osmanlı devleti bu oranı dengede tutabilmek amacıyla, 1870'lerin sonunda Osmanlı-Rus savaşındaki yenilgiden sonra istilaya uğrayan Rumeli ve Kafkasya'daki Müslümanların Anadolu'ya sığınması üzerine, bu göçmenlerin büyük bir kısmını Bursa'ya

¹³⁴ Yusuf Oğuzoğlu (hızl.), Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları, s.110.

¹³⁵ Zeynep Dörtok Abacı, "Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekânsal ve Sosyal Değişimi (1860- 1910)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2005), s.132.

¹³⁶ Dörtok Abacı, s.133-135.

¹³⁷ İnalçık, s.448.

yerleştirmiştir. Gmenlerin gelişinden sonra Bursa’da gayrimüslim nüfusun oranı 1894 yılında %22.36’ya düşmüştür.¹³⁸

İlk Osmanlı başkenti olan şehir mekânsal ve ekonomik gelişmesinin yanı sıra eğitim alanında geniş bir varlık alanına sahipti. “İlk Osmanlı padişahları, önde gelen devlet adamları ve hayırsever kişilerin gayretleriyle 16.yüzyıl sonuna kadar Bursa’da 50 civarında medrese, birkaç katı kadar da sıbyan mektebi açıldı.¹³⁹”Bursa’nın medrese geleneğindeki birikim ve deneyimi sonucu XV.yy’da kadılık mesleğinde (kaza) yükselmek isteyen gençler, eğitimlerini imparatorluğun merkezi olan Bursa, Edirne ve İstanbul’daki medreselerde yaptığı takdirde önemli makamlara yükselme umudu besleyebiliyordu.¹⁴⁰ 19.yüzyıla geldiğinde Bursa medreseleri önemini yitirmemişti. Tanzimat sonrası başlayan eğitim alanında yapılan ıslahatlar çerçevesinde Bursa’da pek çok modern okul açıldığı gibi çok sayıda medrese de eğitim- ğretim faaliyetlerini sürdürmekteydi.¹⁴¹ Ancak İstanbul’un fethedilmesi ile başlayan ve devam eden süreçte Bursa’nın zenginliğinin İstanbul’a yönelmesiyle birlikte eski başkent Bursa ve Edirne 18.yüzyılda din ve hukuk eğitiminin merkezi olmaktan büyük ölçüde çıkmışlardı.¹⁴²

Bursa şehri, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu eyaletine bağlı olan Hüdâvendigâr adını taşıyan sancağın merkezi idi. XVI. Yüzyılda Hüdâvendigâr Sancağı’nın merkez kazası Bursa’dan başka otuz kadar kazası daha vardı. Bu idari durum ufak tefek değişikliklerle XIX. Yüzyıla kadar sürdü. 1832’de müstakil mutasarrıflık olan Bursa, Karahisar, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga mutasarrıflıkları ile birlikte yeni teşkil edilen Hüdâvendigâr eyaletine bağlandı ve bu eyaletin merkezi oldu. 1856-1857’de Hüdâvendigâr eyaleti Bursa, Koca-ili, Kütahya, Karahisar, Erdek, Biga, Karesi, Ayvalık livalarından meydana geliyordu. 1865’te Hüdâvendigâr eyaletine Bursa, Karesi,Koca-ili, Kütahya, Karahisar livaları bağlı olup, vali Bursa’da oturuyordu.¹⁴³

¹³⁸ Neslihan Dostoğlu, “Modernleşme Döneminde Bursa”, Cafer ifti (Ed.), Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa içinde (11-30), Bursa: Osmangazi Yayınları, 2009, s.23-24.

¹³⁹ Mefail Hızlı, “Modernleşme Dönemi Bursa’sında Eğitim- ğretim”, Cafer ifti (Ed.), Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa içinde (82-102), Bursa: Osmangazi Yayınları, 2009, s.95.

¹⁴⁰ Faroğhi, s.81.

¹⁴¹ Hızlı, s.95.

¹⁴² Faroğhi, s.93.

¹⁴³ Oğuzoğlu, Halil İnalçık’ın Bursa Araştırmaları, s.81-82.

4. AHMED VEFİK PAŞA ve 19.YÜZYIL BURSA MEKÂN ÇÖZÜMLEMESİ

4.1 Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyeti, Görevleri ve Eserleri

4. 1. 1. Şahsiyeti

Şekil 7. Ahmed Vefik Paşa

Kaynak: Taha Toros Arşiv, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi.

Ahmed Vefik Paşa, ilme olan ilgisi ve vatanseverliği ile nevi şahsına münhasır bir kişiydi.¹⁴⁴II. Mahmud döneminde İstanbul'da doğan Ahmed Vefik Paşa'nın doğum yılı için muhtelif tarihler zikredilmektedir. Torunu Fatma Fahrunnisa Hanım'ın zikrettiği 3 Temmuz 1823, İnal'ın 1813, Ubcinive Ch.RoBand'ın 1818-1819, Senior'un 1812 ve eğitim, çalışma yaşamı, ölüm tarihinde

70 yaşını geçmiş olduğunu da dikkate alanlar ise doğum yılını 1818 veya 1819 tarihi olarak almayı

uygun görmüşlerdir.¹⁴⁵ Dedesi Divan-ı Hümayun'un ilk Müslüman tercümanı olan Bulgarzade Yahya Naci Efendi'dir. Babası Tercüme Odası da dâhil birçok memuriyet görevinde bulunan Rühuddin Mehmed Efendi'dir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Mahmud Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, 4.Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.656.

¹⁴⁵ Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, -, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkez, 2012, s.143.

¹⁴⁶ Akün, s.143.

Ahmed Vefik'in eğitim hayatı sıbyan mektebi ile başlayıp, 1831 yılında kabul edildiği Mühendishane-i Berri Hümayun ile devam etmiştir. 1831 yılında başladığı lise eğitimine, 1834 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirliğine ve babasının da Sefaret Kâtipliği'ne tayini sebebiyle Paris'e gitmiş ve eğitimine Fransa'da devam etmiştir.¹⁴⁷ Fransa'da öğrenim hayatını Saint Louis Lisesinde devam ettirerek 1837 yılında İstanbul'a dönmüş ve Tercüme odasında göreve başlamıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın Fransa'da eğitim gördüğü Louis-le-Grand koleji 1563 yılında kurulmuş ve dönemin Avrupa'sının en saygın okullarından biridir. Ahmed Vefik Paşa'nın Fransız dili ve Avrupa kültürüne dair bilgi birikimini bu eğitimi süresince kazandığı bilinmektedir.¹⁴⁸ Ahmed Vefik Paşa yabancı dillere olan ilgisi ve alakasından dolayı birçok lisanı ana dili gibi kullanırdı. Arapça, Farsça, Fransızca, Latince, İtalyanca, Rusça, Almanca, İngilizce, eski Yunanca ve hatta Çağatayca ve İbranice lisanlarına hakimdi.¹⁴⁹ Şerif Mardin'e göre; 19.yy'da Osmanlı'da medrese dışında bilinen ilk "bilimsel" topluluk olan pozitif bilimlerde çalışmalar yürüten Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nde yetişen önemli isimlerden biri de Ahmed Vefik Paşa'dır.¹⁵⁰

Dönemin önemli mecmualarından biri olan Serveti Fünun' da Ali Fuad'ın Ahmed Vefik Paşa ile ilgili aktarımları şu şekildedir;

“Ahmed Vefik Paşa nevi şahsına münhasır olup şekli muhib kıyafeti acib ahlak ve edvarı garib, tab-i şedidiydi. Esmer, iri yüzlü, iri gözlü, vücudu şişman, karnı büyük, kameti mütevassıt idi. Uzun siyah püsküllü büyük bir Tunus fesi, harmani şeklinde geniş bir saku ve bol bir pantolon giyer, mürebbi şekli tek gözlük kullanır idi. Hanesinde arkasında şam alacasından önü açık entari, ve mevsime göre suftan mamul cebe veya kavruk, belinde kuşak, ayağında kışın abadan yazın kırımızı sahtiyandan terlik olduğu halde köşesinde minder üzerinde oturup züvvarı hatta icabı bile o kıyafetle kabul ederdi. İtibarlı yabancı dostlarına eski tarz üzerine yer sofrasında ve sini üstünde eski sofrası bezi ve kaşıklarla ziyafet verir ve şarka mahsus yemek hazırlardı. Su içerken bardak kullanmayıp yanında duran testiden içerdi. Ne şeklen ne halen ne kıyafeten kimseye benzemezdi herkesle arkadaşlık etmekten kaçınan, dostluğu kendi seçtiği ahbablarına münhasırdı.”¹⁵¹

¹⁴⁷ F.A.Tansel, Ahmed Vefik Paşa, Belleten, 1969, s. 109 -118.

¹⁴⁸ Suna Timur Ağıldere, “XVIII. Yüzyıl Avrupa'sında Yabancı Dil olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul Fransız Dil Öğlanları Okulu (1669-1873)”, No.3, 2010, s.695-696.

¹⁴⁹ Mehmed Cemâlledin, Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-,-, İstanbul: Kitabevi, 2003, s.115.

¹⁵⁰ Akyürek, s.40.

¹⁵¹ Ali Fuad, “Ahmed Vefik Paşa” Serveti Fünun, 27 Mayıs 1926, s. 26-27.

Ahmed Vefik Paşa yaşadığı dönem boyunca düşünce yapısıyla, mesleki yaşamıyla ve şahsiyetiyle birçok farklı alanda kalıcı izler bırakan ilme ve ahlaki değerlere ehemmiyet veren bir şahsiyetti. Hayatı boyunca ilimle hemhal olmuş ve muhtelif alanlarda eserler telif etmiştir.¹⁵² Osmanlı Tarih ve Müverrihleri'nde Ahmed Vefik Paşa'nın ilme olan merakı ile ilgili şu satırlar yer almaktadır;

“İnsanın boşa harcayacak bir dakikası yoktur diyen Ahmed Vefik, düşünme ve yazmadan bir an boş vakti kaldığını gören olmamış, her nerede bulunsa hatta yemekte, uykuda elinde kitap tuttuğu halde bulunduğu görülmüştür. Yavaş yavaş birçok akçe sarfiyla kırk beş elli senelik çalışmanın meyvesi olarak on beş bin cildi içinde bulunduran kütüphanesine mevcut kitapların ekserisinde Ahmed Vefik'in şerh ve tenkidi ya da yanlışları düzeltmesi göze çarpar.”¹⁵³

Düşünce yapısının oluşumunda ilme olan merakı ve tutkusunun etkisi olduğu görülür.

Ahmed Vefik ilmi çalışmalarının yoğunlaştığı edebiyat ve tarih sahasındaki tutumu ile Türkoloji çalışmalarının öncüsü olarak nitelendirilmiştir. Ziya Gökalp'in Türkçülük alanında öncü olarak nitelendirdiği Vefik Paşa'nın düşünce yapısı dilde sadeleşme ile birlikte bütüncül bir tarih anlatısından meydana gelmektedir. Vefik Paşa'nın ilmi Türkçülükten başka birde bedii Türkçülüğü vardı. Ahmed Vefik Paşa ev ve kişisel eşyalarında Türk mamulâtını kullanır ve aile yaşamında da bu hassasiyetini ön plana çıkarırdı. Hatta eşinin istediği bir eşya Türk mamulâtı olmaması halinde bu eşyanın alınmasına şiddetle karşı çıkar, “Evime Türk mamulâtından başka bir şey giremez!” diyerek tepkisini belli ederdi.¹⁵⁴ Ahmed Vefik Paşa'nın Türkoloji çalışmalarının arka planında Avrupa'da yoğunlaşan milliyetçilik akımının olduğu düşünülebilir. Eğitiminin bir kısmını Fransa'da tamamlayan Ahmed Vefik Paşa'nın düşünce yapısı ve çalışmalarının seyrine bu dönemde Avrupa'da yaygın olan milliyetçilik akımının yön vermiş olması muhtemeldir.

Ahmed Vefik'in bulunduğu dönem içindeki fikir yapısı; babasının mesleği dolayısı ile Reşid Paşa'nın himayesinde eğitim aldıysa da, Tanzimat'la ilgili görüşlerinde; Reşid Paşa'nın meşruiyet zeminini doğru kuramadığı ıslahatlarında hızlı davranmasını yanlış bulmakta, bozulmuş devlet yapısının yerine ihdas edilmek istenen yeni sistem için

¹⁵² Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü Cilt 1, 1. Basım, Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2009, s.94-95.

¹⁵³ Cemâlledin, s.116.

¹⁵⁴ F. Abdullah Tansel, Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakteri ,s.140.

öncelikle bir hazırlık evresinin geçirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu aşama da Osmanlı siyaset geleneğine, Avrupa yönetim tarzının adapte edilip eğer uyum yakalanırsa medeniyet, idare sistemi ve terakki kavramlarını içeren İslamiyet'ten de faydalanılmasını gerekli görmektedir.¹⁵⁵

Ahmed Vefik Paşa nev'i şahsına münhasır bir zattır. Şahsiyeti hususunda farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan bazıları ise;

Abdülhak Hamid Bey, hatıratında Vefik Paşa ile ilgili nazarı dikkat ve ehemmiyete almaya layık olan şu sözleri söylüyor,¹⁵⁶

“... Bunca kemalat ve fezaili ile beraber seriul infial, mütekebbir, kindar ve kimseye müdahane etmediği halde müdahinlere nevazişkar idi. Pek çok erbabı kemali istihfaf eder ve hususiyle makam-ı resmide kendisine faik bulunanları çekemez idi. Deavi Nezaretinde, Bursa müfettişliğinde ve bilahare valiliğinde muhik ve makul icraatı olduğu gibi hodserane hareketi da sabetmiştir. Yahut o hareket nazarı ammede hodresane ve hatır şikenane idi.”

Hakkı Süha Gezgin;¹⁵⁷

“Tanzimat çağının en alımlı şahsiyeti, bence, Ahmed Vefik Paşa'dır. Aziziye fesinin bol kenarlarını bile zorlatan geniş, fırlak alnı, simsiyah şimşekleri andıran gözleri, kabarık kanatlı burnu ve duyulu ağzı ile Paşa, madde bakımından da mânalı bir adamdır. Duruşu, bakışı, yaratılışın onunla ayrıca uğraştığını gösterir. Varlığından, imtiyazlı bir hava dağıldığını daha ilk bakışta sezersiniz.” sözleri ile tanımlar ve Ahmed Vefik' i devlet adamı, siyasi şahsiyet, dil ve lûgat alimi, sanatkâr, Türkçü olarak incelemek lâzım geldiğini ifade eder.

Fuad Köprülü'ye göre,¹⁵⁸

“Ahmed Vefik Paşa, XIX. Asırda Avrupa'da kuvvetlenen Şarkiyat tedkiklerine ve bilhassa Türkiyat sahasına yapılan şeylere tamamıyla vakıftı. Türk tarihi ve Türkiye'nin diğer lehçeleri hakkında az-çok malumatı vardı. Avrupa fikirleri ile iyice meşbu olması ve Garp medeniyetini layıkıyla anlaması onu müfrit bir milliyetperver yapmıştı.

¹⁵⁵ Tansel, Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakteri, s.126.

¹⁵⁶ İnal, s.710.

¹⁵⁷ Hakkı Süha Gezgin, Edebî Portreler, 1.Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 1997, s.45-46.

¹⁵⁸ Tansel, Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakteri, s.141.

“Ahmed Vefik kadar serbest yaşayan insan pek enderdir, diyebilirim. Gösterişli bir yaşama asla ehemmiyet vermezdi. Meskeni bile içten, dıştan bir vezir konağına uygun surette süslü ve düzenli olmaktan pek uzak olup mizacı ilgisiz ve fikirlerinin sadeliğinin gözle görülür bir işareti kayıtsızlığına yakışır bir halde idi. En büyük memuriyette iken bile hanesi atlaslar, kadifeler, boy aynaları, diğer çeşitli süslemelere karşılık, muhacirlere dağıtılmak için yığınlarla Amerikan bezi ve diğer elbiselik kumaşlar ile dolu bulunur, kerimelerinin parmaklarında pırlanta yüzükler yerine muhtaç kimseler için gömlek vesaire biçmek sebebiyle çoğunlukla makas kullanma sebebiyle meydana gelen nasırlar, şişler görülüyordu.” şeklinde ifade etmiştir.

Sefercioğlu'nun ifadesiyle¹⁶⁰ Ahmed Vefik;

“Zamanının dar çerçevesine sıkışmış, elindekiyle yetinen, şekilci, içine kapanık, pencerelerini Batı'nın rüzgârlarına henüz yeni yeni aralayan düşünce ve görüş ortamı içinde elbette garip, elbette tuhaf bir şahsiyet olarak değerlendirilecekti. Batıyı görmüş, Batının kültürünü hazmetmiş, Arapça, Farsça ve Fransızca'nın yanında İngilizce, Latince ve Gerek dillerini "okuyup anlayacak kadar öğrenmiş" ve bunlara hassasiyet derecesine varan bir titizlikle üzerine daima titrediği milliyetçiliğini katmış bir insanın zamanının ölçülerine sığabileceğini beklemek gerçekten haksızlık olurdu. Bir de bunlara pervasız, nükteci ve başına buyruk sağlam karakteri eklenince, "garip", "tuhaf", "acayip" damgalarını yemesi zor olmadı. Arapça ve Farsça dillerinden Türkçeye hazırlanmış lügatlardan başkasını bilmeyen bir ortam Türkçe bir sözlüğü nasıl kabul edebilirdi. Onun "Lehçe-i Osmâni" si o kafaların düşünemeyeceği, o gözlerin göremeyeceği kadar yükseklerdeydi. Siyasî şahsiyeti, devrinin dalkavuk, menfaatperest, gösteriş meraklısı korkak tiplerine uymuyordu. Onda körü körüne bir Batı özlemi ve taklitçiliği yoktu. Zamanının mevki sahipleri büyüklüklerini evlerindeki yabancı malı eşyalarla ölçerken o, çok sevdiği kızının yabancı malı bir terlik arzusunu bile "bu eve yabancı mamulâtı olan hiç bir şey giremez" gerekçesiyle reddedecek kadar şuurlu ve kararlı bir milliyetçilik örneği gösteriyordu. Meseleleri kanun ve nizamların kesin, affetmez dar çerçevesi içinde değil, akıl ve mantığının emrettiği şekilde çözümlüyordu. O valilikleri sırasında devrin sadrazamlarını tanımaz görünecek kadar pervasız, Türklük şeref ve gururunu kralların önünde koruyacak kadar şuurlu ve şahsiyet sahibi idi. Onun için sadece Türkçe ve Türklük vardı. Bu düşünce ve davranışları zamanına göre çok aşırı ve ileride idi.”

Ahmed Vefik Paşa'nın babasının sert mizacı altında yetişmiş, henüz 20 yaşında iken babasının isteği üzerine evliliğini gerçekleştirmiştir. Aile yaşamında aldığı bu terbiye sebebiyle kimseye itaat etmeyen Vefik Paşa, annesine karşı çok yumuşak davranırdı. Karakterinde barındırdığı bu zıtlık aile yaşamında da zaman zaman kendini göstermiştir. Bu sebeple ailesine karşı kimi zaman baskıcı kimi zaman merhametli bir biçimde

¹⁵⁹ Cemâlledin, s.120.

¹⁶⁰ Nejat Sefercioğlu, Ahmed Vefik Paşa.

muamelede bulunurdu. Ahmet Vefik Paşa'nın bu tutumu evladı ile olan ilişkisine de yansımıştır. Torunu Fatma Fahrunnisa Hanım'ın ifadesi ile; “Fevkalade güler yüzle iltifata sahip olduğumuz, yüz bulduğumuz halde şımaramaz idik desem, bilmem bu karşılıklı muameleler ve zıtlığın tarzı cereyanını size anlatmış olur muyum?”.¹⁶¹

Fatma Fahrunnisa Hanım'ın aktardığına göre;¹⁶²

“Ahmed Vefik Paşa'nın tabiatında ölçülülüğü muhafaza edemediği iki kuvvet vardı: Hiddet ve gazap, yemek yedirme ve bağışlama. İşte bu ahvalde daima aşırı dereceye giderdi ki birisiyle pek çok düşman kazanmış, diğeriyle de çok miktarda borcu olmuştu. Öfkelenildiği zaman baştan ayağa kıvılcım saçan bir ateş halinde bulunup muhatabını heybetli korkusuyla titreten Vefik Paşa, doğal halinde gözünün içine kadar simasını kuşatan tatlı bir güler yüzülükle karşılıklı sohbet meclisinde bulunanları hem lezzet hem de fayda verirdi. Karşılıklı sohbet etme esnasında kahkahalarımızın sonu olmaz, pek bol olan latifeleriyle gözlerimizden yaş gelinceye kadar güldüğümüz pek çok olurdu. Ah! O mizah içinde biz ne büyük hikmetler, nasihatler öğrenir idik; istifademiz yalnız manevi,ahlaki değildi. Maddeten dahi istifade ederdik. Ahmed Vefik Paşa'nın musibetlere tahammül ve karşı koyuşu fevkalade olup, hemen ömrü süresince kederlenme denilen hissiyat hiçbir sebeple kalbinde yer tutmamış mesela eskiden sakin olduğu yine Hisar'da olan diğer bir yalısı yanmış olarak tüm eşyası zayi olmasını, güya bu eşyası yanmış zatına ait değilmiş, daha doğrusu hiçbir şey meydana gelmemiş gibi olgunluğu ile karşılamıştı. Kitap okumak, bahçesinde, set üzerindeki erguvanların altında, hava serince bile olsa oturup dinlenmek, onu için zevk verici şeylerdir.”

Ahmed Vefik gençlik yıllarında, İstanbul'da bulunan bazı İngilizlerle arkadaşlık kurmuş ve onlara Türk örf ve geleneklerini aktarmakla birlikte ilmi meselelerde münazaralar yapmıştır. Layard, Autobiography'sinde, Vefik Efendi ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir; “Her zaman yaramazlığa hazır olan o, Müslüman arkadaşları arasında nasıl uslu, ağırbaşlı vakur olmak lazım geldiğini çok iyi biliyor, Avrupalı arkadaşlarıyla, toplantılarda bu tavırlarını bırakıyordu; içlerinde en yüksek onun sirayet edici gülüşüydü ve delice el şakalarından eğlenmesi önlemezdi.”¹⁶³

Ahmed Vefik Paşa'nın sonraki yıllarda görüleceği Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği görevi sebebiyle Bursa'da bulunduğu dönemde Grégorie Bay ile arkadaşlık tesis etmiştir. G. Bay, Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa da gerçekleştirdiği restorasyonlardan dolayı duyduğu memnuniyet ve dostluklarının anısına Gurebahane-i Laklakan adlı

¹⁶¹ Cemâleddin, s.123.

¹⁶² Cemâleddin, s.123-124.

¹⁶³ Tansel, Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakteri, s.154.

konutunun bir odasını Ahmed Vefik Paşa ismiyle adlandırmıştır. Duvarları çini ve kalem işleriyle bezeli tavanı ahşap olan odanın pencerelerinde vitray göze çarpmaktadır.¹⁶⁴

Şekil 8. Gurebahane-i Laklakan içindeki Ahmed Vefik Paşa Odası, 1913.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED). 2001, s.411.

¹⁶⁴Neslihan Türkün Dostoğlu, Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları', Antalya: Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001, s.410.

Şekil 9. Gurebahane-i Laklakan içindeki Ahmed Vefik Paşa Odası, 1913.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED). 2001, s.413.

Ahmed Vefik Paşa'nın ahlaki hususiyetleri hakkında, bir müddet maiyetinde çalışan Abdurrahman Şeref Bey;

“Onu, dürüst ve malumatı geniş, vatanperver, hareketli; inat ve metinliği, sebatı, mübalağaya meyli ve hareketlerindeki istibdat darb-ı mesel haline girmiş bir şahsiyet olarak canlandırır; “kibr-ü azametine payan yoktu. Sevmediği adamları herhangi rütbede bulunursa bulunsun süreti galizanede tahkir eyler, hoşlandığı kimselere toz kondurmazdı. Her işte müfrit ve muameleleri ölçüsüz olup, zamana uymayı bilmez bir ferman dinlemezdi” diyor.”¹⁶⁵

¹⁶⁵ Tansel, Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakteri, s.127-131.

Şekil 10. Ahmed Vefik Paşa

Kaynak: Toros, Taha. Taha Toros Arşivi, İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi.

olmayacak olan bu kimliğin çalışma yaşamı ve ilmi çalışmaları ile bir bütünlük oluşturacak şekilde değerlendirmek doğru bir birleşeni gözler önüne serecektir.

4. 1. 2. Görevleri

1837 yılında Paris'ten İstanbul'a dönen Ahmed Vefik dedesinin ve babasının meslekine intisapla Tercüme Kalemi'nde çalışmaya başlamakla birlikte uzun süreli memuriyet yaşamına da ilk adımı atmıştır. Memuriyet yaşamında farklı görevlerde bulunmuş, görevleri sırasında mizacı, iş ve işlemleriyle övgüye mazhar olmasıyla birlikte sıkça tenkit edilmiştir. Öyle ki bu tenkitler sebebiyle meslek yaşamında uzun süreler görev tevdi edilmemiştir. "Ahmed Vefik Paşa'nın memuriyet hayatının ilk yirmiyedi senesinde azil ve istifalarla karşılaşmadığı, 1864'den itibaren ömrünün geri kalan yirmiyedi yılında beş defa azlolunduğu, çalışmasına sekiz sene imkân verilip, ondokuz yıl açıkta

Memuriyet hayatının başlangıcından vefatına kadar övgü ve takdir dolu söylemlerin karşısında tenkit dolu ifadelerde yerini almıştır. Ahmed Vefik Paşa karakterinde barındırdığı zıtlıklarını yansıttığı şahsi ve mesleki yaşamında renkli bir kişiliğin yanı sıra zor bir mizacı da ortaya koymuştur. Övgülerle birlikte eleştirilerin sıklığı bu karmaşık durumu gözler önüne sermektedir. Tek bir düzlemde incelendiğinde doğru sonuçlanması kolay

birakıldığı anlaşılır.”¹⁶⁶ Ahmed Vefik’in 1837 yılında İstanbul’a döndükten sonra aldığı görevler sırası ile şu şekildedir;¹⁶⁷

1837 yılında Tercüme Odası Birinci Sınıf Katipliği,

1840 yılında Londra’ya Elçilik Katipliği,

1842 yılında Sırbistan, İzmir, Eflak ve Boğdan’da özel görevler alması ve Yolcu Pasaportlarını Muâyene Müdürlüğü,

1847 yılında salname düzenleme yetkisi,

1848 yılında Terceme Odası Mümeyyizliği,

1849 yılında Macaristan mültecileri olayını çözmek için görevlendirildi. Aynı yıl içinde mütercimi evvel (Başçevirmen) ve Memleketeyn Fevkalede Komiserliği verildi,

1851 yılında Encümeni Daniş’e (Bilimler Akademisi) üyeliği,

1851 yılında Tahran Büyükelçiliği,

1855 yılında Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye üyeliği,

1857 yılında Deavi (Adalet Bakanlığı) Nazırlığı,

1861 yılında elçi olarak Paris’e gönderildi,

1861 yılında Evkaf-ı Hümayun Nazırı (Vakıflar Bakanı),

1862 yılında Divan-ı Muhasebata (Sayıştay) başkan seçildi. Bu yıl içinde bir yandan da Darülfünun’da Hikmet-i Tarih dersleri vermeye başladı,

1863 yılında Meclisi Vala üyeliği,

1863 yılında Anadolu Sağ Kol Müfettişliği,

¹⁶⁶ Tansel, Ahmed Vefik Paşa, s. 127-128.

¹⁶⁷ Akün, s.143- 147., Tansel, Ahmed Vefik Paşa, s.124-127., Sevim Güray, Ahmed Vefik Paşa, -, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1966, s.10- 14.

1871 yılında Rüşumat Emîni (Gümrük Bakanı),

1872 yılında Sadaret Müsteşarı oldu. Aynı yıl Maarif Nazırlığına atandı. Bir süre sonra da Şuray-ı Devlet Azası oldu,

1876 yılında Petersburg Fünun ve Sanayi Sergisi'ne memleketimizi temsilen gönderilmesi,

1878 yılında Millet Meclisi başkanı oldu. 1878 yılında "Paşalık" ünvanı verildi. İkinci kez maarif nazırlığına getirildi. Birkaç ay sonra Edirne Valisi, daha sonra ise Âyan meclisi üyesi oldu,

1878 yılında Dahiliye Nazırı ve Başvekil,

1879 yılında Bursa valiliği,

30 Ekim 1882 yılında Başvekillik görevlerinde bulunmuştur.

Ahmed Vefik Paşa tüm bu süreçte görevlerindeki ciddi tutumu ve hoyratlığı sebebiyle pek çok kez azillerle karşılaşmış ve bu azil süreçlerinde ilmi faaliyetlerine yoğunlaşmıştır. Dönemi itibariyle ifa edilmesi zorluklar taşıyan görevlerinde mizacı gereği iş tutuş şekli kimi zaman övgüye mazhar olurken kimi zaman sert tenkitlerle karşı karşıya kalmıştır. Eleştirilerin haklı yanları olduğu gibi usulsüz işlemlere konu olan kişilerin yolsuzluklarının ortaya çıkması sebebiyle iftira üzerine inşa edilmiş şikâyetlerde mevcuttur.

*"Hassas bir dönemde İran'a Büyükelçi olarak tayin edilen Ahmed Vefik Paşa, bu görevi sırasında, Osmanlı Devletini, İran'da eniyi şekilde temsil etmiştir. Rus ve İngiliz Büyükelçilerini dahi kaskandırarak kadar İran Şahı'nın teveccühünü kazanan Ahmed Vefik Paşa, İran hükümetinin tüm itirazlarına rağmen, Osmanlı Büyükelçiliğine Türk bayrağının çekilmesini sağlamış ve protokolde Osmanlı Devleti'nin ağırlığını, diğer büyükelçiliklere hissettirmiştir."*¹⁶⁸

Görevleri sırasında başarı anlatılarının yanı sıra doğruluğunun ispat edilmekten uzak pek çok hikâye de söylenegelmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir;

¹⁶⁸ Akün, s.145.

“Ahmed Vefik Paşa’ nın diğer bir cesaret örneği de, Paris’te sefir iken üçüncü Napolyon’un verdiği bir ziyafette hazır bulunmuş, Napolyon Şam meselesinden dolayı Osmanlı devletine dargın olduğundan bütün davetliler huzurunda Ahmed Vefik Paşaya hitaben: “İmparatorluğunuz çatırdıyor.” diyerek Osmanlı devletinin yıkılacağını kasıt ve işaret edince, Paşa sinirlenerek herkese işittirecek şekilde: “Osmanlı devleti buraya uzaktır. Çatırtıyı işitemezsiniz. Halbuki ben buraya yakın olduğum için Fransa devletinin çatırtısını işitiyorum. O bizimki değil, çatırdayan sizinkidir.” demiştir. Bir diğer anlatı ise, Ahmed Vefik Paşa Paris’te elçimiz bulunurken beyaz bir araba ile gezinmişti. Üçüncü Napolyon’un arabası da beyaz olduğundan Parisliler onu gördükçe İmparator geçiyor zannı ile selâm dururlarmış. Fransız Hâriciyesi Bâbiâlinin bu işe müdahalesini rica etmiş. Ahmed Vefik Paşa, “Kendi sefirleri Boğaziçinde Padişahımızın kayığı gibi saltanat kayıklarında dolaşırlarken, ben de arabamı değiştirmem, onların kayıkları kalkarsa o zaman arabamı değiştiririm!” dediğinden, bu iş nihayet bir uzlaşmaya vararak o da arabasını siyaha boyatmış.¹⁶⁹

Ancak bu hikâyelerin çoğunun kanıtlanabilir olmaktan uzak bir noktayı ihtiva etmektedir.

Memuriyet yaşamında görevlere getirilişinde ve azlinde, şahsi ilişkilerinin etkili olduğu söylemi mevcuttur. Reşit Paşa’nın himayesinde eğitimini tamamlayan Ahmed Vefik’in şahsi sebeplerden husumetli olduğu kişiler sebebiyle görevlerinden azledildiği ifade edilir. 1864 yılında Sağ Kol Müfettişliğinden azlinde, sadrazam Ali Paşanın etkisi olduğu ve 1864’den Ali Paşa’nın vefatına kadar yedi yıl, 5000 kuruş maaşla açıkta kalması bu fikri kuvvetlendiren bir argüman sunmaktadır.¹⁷⁰ Görevlerinden azlinde kişisel husumetlerin yanında Vefik Paşa’nın başına buyruk ve umursamazca tutumunun da etkisi olduğu söylenebilir. Görevlerini titizlikle yerine getirmesiyle birlikte görevin oluş şeklinin gerekli nizama uygun olması için değil kendi takdir ettiği yöntemlerle gerçekleştirmesi, şahsiyetinde bulunan hoyratlık sonucu görev yaptığı yerlerde şikâyetlere konu olmuştur. Mahmud Nedim Paşa’nın Sadrazam olması ile birlikte Vefik Paşa’ya Edirne Valiliği görevi tevdi edilmiştir.¹⁷¹

Vefik Paşa, Bursa valiliği görevinden azlinden sonra 1882 yılında başvekil olmuş ve bu kısa süren dönemin ardından azledilerek vefatına kadar Rumelihisarı’ndaki evinde yaşamını geçirmiştir. Şahsiyeti, ilmi ve mesleki yaşamı ile Tanzimat devrinin önemli

¹⁶⁹ Güray, s.29.

¹⁷⁰ Tansel, Ahmed Vefik Paşa, s.119.

¹⁷¹ İnal, s.665.

şahsiyetlerinden biri olan Ahmed Vefik Paşa 2 Nisan 1891 yılında İstanbul’ da Rumeli Hisarında vefat etmiştir.

4.1.3. Eserleri

Ahmed Vefik Paşa, ilmi çalışmaları ile dönemi ve sonraki dönemler için referans oluşturacak metinler ortaya koymuş, farklı alanlarda eserler neşretmiştir. Yaşadığı dönem itibariyle bir alanda uzmanlaşmanın olmaması sebebiyle birçok alanda bilgi sahibi olması şahsi çabalarının ve mesleki yaşantısının bir kazanımıdır. Dil ve tarih alanındaki çalışmaları, tiyatro tercüme ve uyarlamalarından oluşan eserleri şöyledir;

-Salnâme. Vefik Paşa’nın basılmış ilk eseridir. 1263 (1847 M.) tarihli bu eser, Osmanlı’nın idari yapısının ve bu yapıda memuriyette bulunan kişilerin isimleriyle birlikte geniş bir tablosunu verir. İhtiva ettiği bilgiler sebebiyle Ahmed Vefik’in eserleri içinde önemli bir yer teşkil eden salnâme Fransızca’ya tercüme edilmiştir. Ahmed Vefik, “ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye” ismiyle 1918 yılına kadar sürekli gelişerek devam edecek olan resmi bir geleneğin kurucusu olma vasfına sahip olmuştur.¹⁷²

-Hikmet-i Tarih (1863). Ahmed Vefik Paşa’ nın Darülfünun’da verdiği tarih felsefesi derslerini kitap haline getirmesiyle oluşmuştur. Muhasebe daireleri başkanlığında 17 Şubat 1863’ te Dârülfünun’da ilk tarih dersini vermiş, bu dersler kısaltılarak Hikmet-i Tarih adıyla yayımlanmıştır. Kitap sayfası şeklinde neşrolunan tefrika, aynı yıl, “Atüfetlû Ahmed Vefik Hazretleri’nin Dârü’lfünun’da verdiği Hikmet-i Tarih dersinin hulâsasıdır” açıklamasıyla kırkdört sayfalık bir kitap hâlinde de basılmıştır. Eser üç bölümdür: İlk bölüm Mukaddemat- ı Tarih olarak isimlendirilir. Bu bölümde tarih tanımı ve bu ilmin kaynaklarıyla ilgili bilgiler izah edilmiş ve Adem’den başlayarak Sam’a kadar olan peygamberlerin doğum ve vefat tarihleriyle ilgili bilgiler bir şema halinde verilmiş; ikinci bölümde yaratılış ve Nuh tufanı anlatılmış; son bölümde ise eski milletlerin ortaya çıkışı konu edilmiş ve Teşekkül-i milel-i kadime olarak isimlendirilmiştir. Açık ve anlaşılır bir üsluba sahip olan Hikmet-i Tarih, dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda sade bir dille yazıldığı görülmektedir. Nakil ve tasvire dayalı tarih anlatımını reddeden Vefik Paşa, tarihi belgelere dayanarak

¹⁷² Akün, s.151.

olayların sebep ve sonucunu araştıran, ulusların ve devletlerin doğuşundan çöküşüne kadar içinde bulunduğu durumları ve bunların tesirlerini inceleyen bir ilim olduğunu anlatmaya çalışır. Vefik Paşa bu ırkların doğuşunu ve dillerle ilgili anlatımların olduğu bahislere de eserinde yer vermiştir. Irkların teşekkülünü ve buna bağlı olarak yeryüzündeki dil ailelerini anlatan bahisler, eserin devrin okuyucusuna sunduğu yeni konulardandır.¹⁷³

-Şecere-i Türkî (1864).Ahmed Vefik Paşa'nın Çağatay lehçesinden çevirdiği bu eser, Hârizm Özbek Hükümdarı Ebul Gazi Bahadır Hân'a aittir.9 bölümden oluşan eserin orijinal halinden sadece 3 bölümü Ahmed Vefik Paşa tarafından çevrilmiş ve çevrilen kısımlar, Tasvir-i Efkâr'da, kitap sayfaları şeklinde yayımlanmıştır. Eserilen çevrilen kısımları Türklüğün Anadolu'ya gelmeden önceki dönemde Orta Asya'daki tarihi geçmişini anlatmaktadır. Tanzimat döneminde aydınlarından farklı olarak Ahmed Vefik Paşa çalışmalarını Türkçülük alanında yoğunlaştırmıştır.¹⁷⁴

-Fezleke-i Târih-i Osmânî (1869). Ortaokullar (Rüştiye)'da Osmanlı tarihinin okutulması için sahasında hazırlanmış ilk ders kitabıdır. Eser, Osmanlı Devleti'nin tarihsel ve yönetsel olarak geçirdiği dönemleri içermektedir. Bu dönemler, Osman Gazi'nin Anadolu'ya gelmesi ile başlayan kuruluş, büyüme, yükselme, gerileme, bozulma ve ıslahat çağı'dır. Ahmed Vefik'in eserde kullandığı dönemlendirme, kendinden sonraki çalışmalara kaynaklık etmiştir. Bu eserle birlikte ilk kez Osmanlı tarihi eğitim programına dâhil edilmiştir.¹⁷⁵Eserin yazımı aşamasında farklı kaynaklardan yararlandığı bilinen Ahmed Vefik Paşa, Batılı tarih metodlarının kullanılması gerektiğini söyleyen ilk kişilerden olmasına rağmen bu eserinde dipnot kullanmamasından dolayı tenkit edilmiştir.¹⁷⁶

- Atalar Sözü-Türkî Durûb-i Emsâl.1871 yılında yayımlanan bu eser, halk dilindeki atasözlerinden oluşmaktadır. Bursa'daki müfettişliğinden sonra ele aldığı bu eserinde yararlandığı kaynaklardan biri de Bursalı Mehmed Tâhir'in ifadesiyle Bursa'da yaşayan

¹⁷³ Akün, s.151., Tansel, Ahmed Vefik Paşa'nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakteri, s.135-138.

¹⁷⁴ Akün, s.151., Tansel, Ahmed Vefik Paşa, s.135-138.

¹⁷⁵ Akün, s. 152.

¹⁷⁶Fatma Acun, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Dipnotlar", CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, C. I., Uşak, 14-16 Nisan 2011, s.67.

ihityarlardan toplamıştır. Zengin bir içeriğe sahip olan eser alanda hazırlanacak diğer eserlere de kaynaklık etmiştir.¹⁷⁷

-Lehçe-i Osmânî (I.bölüm 1876, iki bölümün birden basımı 1888-89.). Türk dili için yazılan ilk sözlük olan Lehçe-i Osmânî, Ahmed Vefik Paşa tarafından 1873-1876 yılları arasında hazırlanmış ve ilk baskısı bu dönemde yayımlanmış, 1882 yılından sonra ise eserini geliştirip ikinci kez yayımlatmıştır. Gezgin'in ifadesiyle; o döneme kadar kimse Türkçe lügati kaleme almamıştı ancak Ahmed Vefik Paşa, milli değerlerini önceleyerek Lehçe-i Osmanî adlı bu eseri kaleme almıştır.¹⁷⁸ İki bölümden oluşan sözlüğün ilk ve en hacimli bölümü Türkçe kelimelerinden oluşurken ikinci bölümü ise Arapça ve Acemce'den alınan kelimelerden oluşmaktadır.¹⁷⁹

Lehçe-i Osmânî'nin ilk baskısında (I-II, İstanbul 1293, 1293 sayfa) tüm kelimeleri birlikte ele alan Ahmed Vefik Paşa, eseri ikinci basımında (I-II, İstanbul 1306, 1455 sayfa) iki cilt halinde düzenlemekle beraber Türkçe ile birlikte Türkçeleşmiş olduğunu düşündüğü Arapça ve Farsça sözcükler ile Batı dillerinden günlük dile yansımış kelimeleri birinci ciltte toplamış, yazı dilinde kullanılan Arapça ve Farsça sözcükler ise ikinci ciltte yer almıştır.¹⁸⁰

Tiyatro Çalışmaları ve Edebi Eserler. Ahmed Vefik Paşa dile olan bilgisi ve vukufu ile eser tercümelemleri yapmakta, kültür sahasında yaptığı tercümelemlerin ekserisini ise Molière'den yaptığı çeviriler oluşturmaktadır. 1869 yılında başladığı tercümelemlerinde 16 eseri çevirmiştir. Bunlar bazıları; Zor Nikâhı, Zorakî Tabib, Yorgaki Dandini, Tabîb-i Aşk ve Hayalî Hasta'dır. Ahmed Vefik Paşa'nın tiyatroya kazandırdığı çevirileri genel itibari ile adaptasyonlar oluşturmaktadır. Dil, kültür ve toplumsal yaşamın hassasiyetlerini göz önüne alan Ahmed Vefik Paşa, Molière'den yaptığı çevirileri Türk kimliğine ve kültürüne adapte ederek gerekli gördüğü değişimleri eser üzerinde yaptıktan sonra eser adaptasyon şeklinde sahnelenirdi.¹⁸¹

¹⁷⁷ Akün, s.152.

¹⁷⁸ Gezgin, s.47.

¹⁷⁹ İsmail hikmet, s.21,22.

¹⁸⁰ Ömer Faruk Akün, "Lehçe- i Osmânî", TDV İslâm Ansiklopedisi, -, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s. 127-128.

¹⁸¹ Akün, s. 153.

Ahmed Vefik Paşa'nın tiyatro çevirilerinde Molière'in eserlerini seçmesinin önemli sebeplerinden biri vurgulanan dil bilinci/bilinçsizliğidir. "XVII.yüzyıl Fransa'sında Latinceyi kullanarak hem gösteriş yaptığını sanan sözde aydınları hem de cahil halkı anlamadığı sözcükler, kelime oyunları ile kandırıp dolandıran doktorları hedef alarak dönemin aydınlarını dil tutumları bakımından alaya alıp gülünç duruma düşürerek eleştirmiştir." Ahmed Vefik Paşa'nın dil ve tarih alanında yaptığı çalışmalar ve düşünce yapısının sınırları itibari ile Türkçe'nin Arapça ve Farsça sözcükler tarafından istila edildiği fikrine sahipti. Dolayısı ile Molière bu kapsamda çalışmalarından olan Zor Nikâhı, Ahmed Vefik Paşa tarafından tercüme edilip adaptasyonunu sağladıktan sonra oyun sahnelenmiştir.¹⁸²Ahmed Vefik Paşa edebiyat alanında Fénelon'un Télémaque romanını da tercüme etmiştir. Voltaire'den Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega adıyla yaptığı Micromegas tercümesi ise Telemaque'ın neşrinden çok önce 1871'de Diyojen gazetesinde yarım kalan tefrikası ardından hemen küçük bir risale haline konulmuştur. Ahmed Vefik bu sahada başka bir örnek olarak Lesage'ın Histoire de Gil Blas de Santillane adlı romanını da Cil Blas Santillani'nin Sergüzeşti adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.¹⁸³

4.2. Ahmed Vefik Paşa ve Bursa'nın Modernleşmesi

Bursa' da 14. ve 15.yy' dan sonra mekânsal düzlemde klasik Osmanlı şehir silüetinde önemli değişiklikler meydana gelmemiştir. 19.yy'da meydana gelen deprem ve yangınlar şehirde büyük bir yıkıma sebebiyet vermiştir. 1855 yılındaki Büyük Bursa depreminden sonra şehrin onarımı için planlama çalışmaları yapılmış ve Ahmed Vefik Paşa bu planların uygulayıcılığı görevini üstlenmiştir.¹⁸⁴Tanzimat modernitesi ve Osmanlılık idealine uygun bir yeniden inşa için Bursa'nın en uygun uygulama alanı olduğuna şüphe yoktur. Zira Bursa, gerek ilk payitaht olarak taşıdığı değer bakımından, gerekse tümüyle Osmanlı şehircilik anlayışına göre gelişmiş bir kent yerleşimi olduğundan özel bir konuma sahiptir. Keza Ahmed Vefik Paşa'nın seçilmesi de tesadüfi değildir. Kadim bir şehirde meydana getirilecek düzenlemeler sonucu oluşabilecek eleştirileri karşılayabilmekte dönemi içerisinde Ahmed Vefik'e atfedilebilecek

¹⁸²Sibel Bulut, "Tanzimat Dönemi Tiyatro Uyarlamalarının Dilde Sadeleşme Hareketi Açısından Önemi", No.42, Niğde, 2017, s.51-52.

¹⁸³ Aktün, s. 154- 155.

¹⁸⁴ Dörtok Abacı,s.83

niteliklerdendir. Müfettişliği öncesinde Bursa ile ilgili konularda görev almış olması da bu durumda etkili olmuştur.

Ahmed Vefik Paşa'nın müfettişliği öncesinde; 1856 yılının Aralık ayında Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakereler sonucunda, Osmanlı şehirciliğinde meydana gelen değişimin ilk uygulama alanı olarak Bursa seçilmiş ve uygulamaların Bursa şehrinde sonuçları alındıktan sonra Edirne'de uygulanmasına karar verilmiştir. Bu kararın verilmesinin sebebi Bursa'nın şehircilik bağlamında klasik Osmanlı şehir yapısını temsil etmekle birlikte yıkılmış bir şehir görüntüsü sunmasıyla alakalıdır. Bu karar ile birlikte Bursa'da yönetsel ve iktisadi alanlarda görev yapacak meclisler ve mahkemelerin kurulmasını mütalaa etmek üzere, Sadaret Dairesi'nde bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon üyeleri, Tanzimat reformlarının odağı olan Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ azaları arasından seçilmiştir. Üyeler arasında, Bursa'da önce müfettişlik sonra valilik görevlerinde bulunacak olan Ahmed Vefik Paşa bulunmaktadır. Tanzimat dönemi Osmanlı klasik şehir yapısının bozulması sonucu ortaya çıkan şehrin 'düzensiz' görüntüsü mekânsal düzenlemelerin kaynağını oluşturmaktadır. "Osmanlı devletinin düvel-i muazzamanın bir üyesi olduğuna ilişkin iddiasının güçlenmesi için temiz, bakımlı ve düzenli kentlere ihtiyacı olduğu açıktır."¹⁸⁵

1863-1864 yıllarında Anadolu Sağ Kol Müfettişliği ve 1879-1882 yıllar arasında valilik yapan Ahmed Vefik Paşa, müfettişliği ile başlayan ve valiliği ile devam eden süreçte Bursa şehrinde meydana getirdiği değişim ile günümüzde dahi geçerliliğini koruyan imar düzenlemeleri gerçekleştirmiştir. Ahmed Vefik Paşa uygulamalarıyla Bursa'nın klasik Osmanlı şehri silüetine farklı bir biçim kazandırmıştır.

Tanzimat'ın ilanı ile başlayan yeni dönemde, düzenlemeler öncelikli uygulama alanlarında hayata geçirilmiştir. Bursa şehri bu konuda pilot bölgelerinden biridir. Osmanlı'nın eski başkenti, Osmanlı şehirciliğinin şekillendiği bir şehir olmasının yanı sıra 1855 yılında meydana gelen deprem ve sonrasında yangınlarla harap hale gelmesi seçilmesinin sebeplerini oluşturur. Tanzimat modernitesinin mekânda öngördüğü değişimlerle Bursa şehri modernite bağlamında yeniden düzenlenecektir. Şehrin ihtiyacı olan onarım bir bağlamda şehir yaşamında uygulanmak istenen düzenlemelerin

¹⁸⁵ Avcı, s.63- 64.

meşruiyetini sağlayacaktır. 1863 yılında müfettişlik göreviyle Bursa'ya giden Ahmed Vefik Paşa tüm bu sürecin başlatıcısı olmuştur. Bursa'nın şehir planlamasında yeni kamu sitesi, ulaşım, restorasyonlar ve sosyal-kültürel çalışmalar ile tüm yönlerini kapsayan şehrin modern bir silüete bürünmesi sürecinde Ahmed Vefik Paşa 1863-1864 ve 1879-1882 yılları arasındaki görevleri ile şehirde yaşanacak dönüşümün uygulayıcısı olmuştur.

4.2.1. Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği

1860 yılında Hariciye Nazırı Fuad Paşa Suriye'deki incelemeleri sırasında çıkan karışıklıkların eyaletlerin maruz kaldığı kötü yönetimden kaynaklandığını ve merkezi hükümetin eyaletler üzerindeki kontrolünü güçlendirmenin şart olduğuna kanaat getirmişti. 1863 yılında eyalet yönetiminde yeni düzenlemeler yapmak için, yeni vilayet nizamnamesinin hazırlıkları sürerken, taşra idaresindeki sorunları çözmek üzere Rumeli ve Anadolu'da kapsamlı teftiş hareketlerine girişildi. Bu teftişlerden bazıları sadece taşra idaresindeki teftiş geleneğinin bir devamı olarak yaşanan sorunların tespiti değil aynı zamanda geniş çaplı bir kalkınma hamlesi hüviyetindeydi.¹⁸⁶ Anadolu cihetine Meclis-i Vâlâ üyelerinden Ahmed Vefik Efendi ve Rıza Efendi, Rumeli cihetine de Subhi Efendi, Divan-i Hümayun Beylikçisi Ziya Efendi müfettiş olarak atanmışlardı. Müfettişlerden gelen raporların ivedi bir biçimde çözülmesi amacıyla Babiâli'de özel bir komisyon kurulmuş ve komisyon başkanı da Cevdet Paşa olmuştur. Olağanüstü yetkilerle donatılmış olan müfettişlere çok geniş talimat verilmişti. Müfettişlere verilen görevler şu şekildedir;¹⁸⁷

Kazaların vergi defterlerini kontrol etmek, Tanzimat reformlarına uygun hareket etmeyen rüşvet alan, mal-ı miriyi zarara uğratan, irtikâp suçu işleyen memurları vazifeden almak, faizcilerle mücadele, asayişin temini maksadıyla kurulan zaptiye teşkilatının çalışmalarını denetlemek, eyalet yollarını onarmak ve yeni yollar açmak, köprülerin tamiri, yeni telgraf hattı döşemek, arazinin ıslahı, ziraatın gelişmesine destek olmak, su kanalları açmak, abidevi eserlerden olan cami, türbe, imaret gibi eserlerin bakım ve onarımı, muhacirlerin iskânı, hapisaneleri gezmek, şehirlere hükümet konağı, hastane gibi yeni binalar tesis etmek.

¹⁸⁶ Özgür Yılmaz, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)", C.VI, No. 6, s.270.

¹⁸⁷ M. Murat Öntuğ, Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği, 1. Basım, Konya: Palet Yayınları, 2009, s.28-30.

Rumeli ve Anadolu'ya müfettişlerin gönderilmesi o dönem için eleştire konu olmuş; devleti eyaletlerde temsil kuvvetine sahip görevliler var iken müfettişlerin teftişe gönderilmesi hükümeti temsil eden vali, mutasarrıf, kaymakam gibi yöneticilerin ehliyetsiz ve liyakatsiz olduğunu kabul manasına geleceği iddia edilmiştir. Anadolu ve Rumeli'ye başlatılacak teftiş hareketleri yerine “Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir.” lafzını hakkıyla idrak edip tatbik edecek erdemleri yüksek memurların yetiştirmek devlete yüklenen vazifelerin en mühimi olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁸

Tek bedende her biri farklı yönlere bakan iki ayrı yüze sahip Roma Tanrısı Janus, genelde Osmanlı modernleşme anlayışını, özelde ise reform yüzyılındaki yönetici ve aydınların arada kalmışlığını anlatmak için en uygun metaforlardan biri olabilir. Tanzimat dönemi önemli isimlerinden biri olan Ahmed Vefik Paşa karakter hususiyetlerindeki ve düşüncelerindeki doğu-batı sentezi ilemekânda bu sentezin okunabileceği uygulamalarla 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Bursa'da dönüşümün başlatıcısı olacaktır.¹⁸⁹Görev süresi olan Mart 1863- Ekim 1864 dönemi içerisinde Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği'nin görev alanı Kocaeli (İzmit), Bursa, Biga, Balıkesir, Manisa, Muğla, Aydın, Antalya ve İçel idi. Hüdavendigâr eyaletinin merkezi olan Bursa'daki imar faaliyetleri haricindeki görev alanı içerisinde de görev tanımı dâhilinde işlemler yapmıştır. Ancak konumuz çerçevesinde Hüdâvendigar eyaletinin merkezi olan Bursa şehrini konu alan uygulamaları üzerine duracağız.

III. Napolyon tarafından Paris Valisi olarak atanan Baron Eugene Haussmann (1853-1869)'ın Paris şehrinde yürüttüğü mekânsal dönüşümler başta Avrupa şehirciliği olmak üzere farklı coğrafyalarda uygulama alanı bulmuştur. Paris'in kentsel mekânında meydana getirilen bu değişim arkasında siyasal ve sosyal problemleri de barındırıyordu. Geniş caddeler ve ızgara planlı sokaklar şehrin her bölgesine nüfuz edebilmeyi kolaylaştırıyordu. Caddeler boyunca konuşlanan dükkânlar, restoranlar, kültürel yapılar ile ticaret, mekânda geniş yer bulmuştur. “Haussmannization” diye nitelendirilen bu süreç, kısaca “geçmişin mirasının yok edilmesi pahasına, kentsel yol sisteminin yeniden ıslah edilmesi ve anıtsal yapılarla desteklenen geniş bulvarların açılması” olarak

¹⁸⁸ İnal, s.664

¹⁸⁹Zeynep Dörtok Abacı, Araf'taki Osmanlı Şehri, Bursa da Zaman, No.7, 2013, <http://bursadazamandergisi.com/makaleler/araftaki-osmanli-sehri-1812.html>

tanımlanabilir. Avrupa siyasal ve sosyal arka planın oluşturduğu şehir yapısındaki 'düzen' hâkimiyetinin Osmanlı şehirlerine aktarımı ancak Tanzimat dönemi aydınlarının idealize ettiği bir örneklem ile meşrulaştırılabilir. Tanzimat dönemi yeni yasaları ile oluşturulan ortam şehirlere yeni bir düzen verme girişimiydi. Bu bağlamda Ahmed Vefik Paşa müfettişliği öncesinde bulunduğu Paris'te Haussmann'ın uygulamalarını gözlemlemiş ve Bursa'da bu uygulamaların pratiğe dönüştürüldüğü bir mekân olmuştur.¹⁹⁰ Ahmed Vefik Paşa Anadolu Sağ Kol Ciheti Müfettişliği görevinde Bursa'daki imar faaliyetlerini mevzi planlarla ve Tanzimat dönemi şehircilik anlayışı çerçevesinde gerçekleştirmiştir.

1855 depremini izleyen yıllarda Bursa'nın yeniden yapılandırılması için Defter-i Hakani Nazırı Suphi Bey Başkanlığı'nda Erkân-ı Harbiye'den bir grup tarafından hazırlanan 1/1.600 ölçeğinde 1859 yılında tamamlanan harita 1862'de basılmıştır. Suphi Bey'in başkanlığında hazırlanan bu harita, 1855 depreminin yıkıcı etkilerini ortaya koyması ve Ahmed Vefik Paşa'nın uygulamaları sonucu mekânsal dönüşümün başlamasından önceki durumunu nitelemekte ve değişimin karşılıklı anlamlandırılabilirdiği haritalardan biridir.¹⁹¹ Ayrıca Suphi Bey haritası Osmanlı'nın ilk kadastro haritası olarak ifade edilmektedir. 1858- 1859 yıllarında hazırlanan bu harita, Osmanlı devletinin ilk kadastro haritası olarak nitelendirilmektedir.¹⁹²

1855 depreminden sonra şehirde meydana gelen yangınlar Bursa'da meydana gelen yangınlar durumun vahametini daha çok arttırmıştır. "Cooper'ın verdiği bilgilere göre Şubattaki depremden sonra çıkan yangın ancak 6 saat sonrasında söndürülebilmiş ve bu arada önüne çıkan tüm binaları yok etmiş, büyüklüğü nedeniyle çok uzaklardan, Marmara Denizi'nden dahi görülmüştür. Beaufort da depremin ardından çıkan yangının korkunç bir tahribat oluşturarak binaların yarısını yok ettiğini ve ziyaretini gerçekleştirdiği 1859 yılında hala isli ve kömürleşmiş harabe yığınlarının görülebildiğini ifade etmiştir."¹⁹³ Yangınların çıkış sebebi evlerin kış aylarında ısınmak için yakılan ocakların etkisi, mutfak kazalarından dolayı meydana gelen yangınlar ve

¹⁹⁰ Avcı, s.32.

¹⁹¹ Dörtok Abacı, s.77.

¹⁹² Avcı, s.64.

¹⁹³ Fahri Yıldırım, 14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi' ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler, C.I, Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014, s.535.

meslekleri icabı ateşle iştil eden iş yerlerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Evlerin ahşap olmasından dolayı yangınların kolayca ilerleyebilmesine imkân vermesi dolayısıyla Tanzimat dönemi düzenlemeleriyle ahşap yapıların yasaklanması ve yapılan düzenlemelerle yerine kargir binalar kullanımı getirilmiştir. Bursa'da depremlerin sonrası yangınlarla harap olan ve fakirleşen şehirde Ahmed Vefik Efendi, meydana gelen yangınların önlenmesi için bir dizi tedbirler almak zorunda kaldı.1863 yılındaki Setbaşı yangını, şehirde yeni düzenlemelerin yolunu açtı. Yangınların çıkış sebeplerinden biri olan şehir içinde meslekleri gereği ateşle uğraşan silahhâne, demirci, çilingir, arabacı, dökümcü gibi zanaatkarlar, Ahmed Vefik'in talimatı ile şehir dışında yaptırılan çarşıya taşınmıştır.¹⁹⁴

Şehrin sağlıklı bir ortama kavuşması da müfettişlik döneminde ele aldığı konulardandır. Bursa'da nehir sularının taşması sonucu ova bataklık hale gelmekteydi. Ahmed Vefik Paşa yaptırdığı tahkikat neticesinde suların mecralarını açtırıp hepsinin birleştirerek araziye kurtarmıştır.¹⁹⁵Müfettişlik görevinde bulunurken Hüdavendigâr eyaleti içerisinde idari ve mali konularda tutanaklar ile tespit edilen yolsuzlukları engellemeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Hazineyi zarara uğratan memurların azli, memur sayısının fazla olduğu yerlerde sayıyı azaltmaya giderek, bazı memurların işten çıkarılması, fazla olan kimi memur maaşlarının azaltılması bu çalışmalardan bazılarıdır. Bataklıkların kurutulması ve arazilerin verimliliğinin artırılması yönünde de çalışmalar yürütmüştür.

Bursa şehir mekânında meydana getirdiği değişim konumuzun odak noktasını oluşturmaktadır. Taşra da ilk hükümet konağı Ahmed Vefik Paşa döneminde Bursa'da yapılmıştır. Hükümet Konağının mekân seçimi ve etrafının ulaşım ağı ile sarılması, yeni bir idari merkez olarak bir kamu sitesinin oluşumunun öncü adımları olarak ifade edilebilir. Organik dokulu mahallelerin modern şehir anlayışı çerçevesinde planlanması ve çıkmaz sokakların kaldırılması, yolların genişletilmesi, ulaşım ağının artırılması, restorasyonlar ve sağlık alanında ortaya konulan çabalarla birlikte modern bir şehir kurmaya yönelik çalışmalar yürütülmekteydi. Bursa'da imar faaliyetlerine başlamadan önceki durumun göstergesi niteliğindeki Suphi Bey haritası ile Cumhuriyet dönemi

¹⁹⁴ Öntüğ, s.73-74.

¹⁹⁵ Öntüğ, s.152.

haritaları karşılaştırıldığında değişim daha açık bir biçimde görülmektedir. Bursa şehrinin mekânsal değişimin öncülleri olan yapılar ve değişim süreci şu şekildedir;

4.2.1.1. Hükümet Konağı

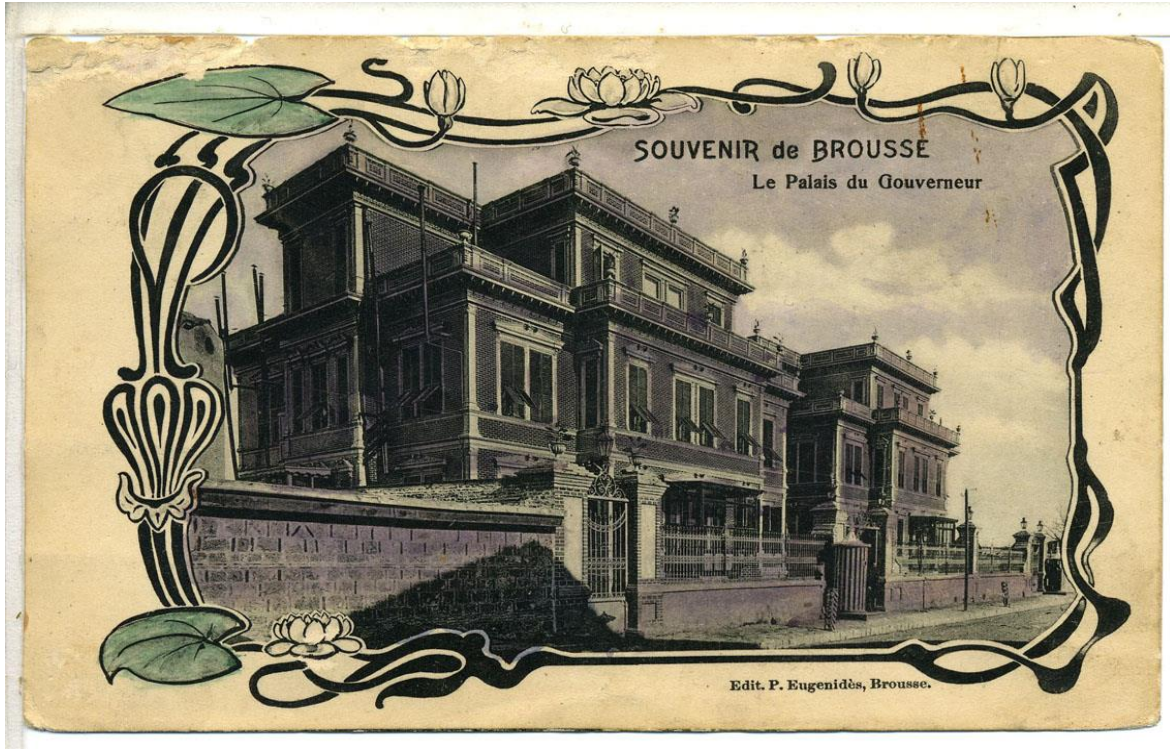
Bir kamu sitesinin ilk nüvesi olan ve taşradaki ilk hükümet konağı Ahmed Vefik Paşa'nın müfettişliği döneminde Bursa'da yapılmış olan Bursa Hükümet Konağı'dır. Ahmed Vefik Paşa, 1855 depreminden sonra yerel yöneticilerin kullanımını açısından devlete ait bir yapının bulunmaması sebebiyle Bursa Hükümet Konağı'nın yapımı için 1863 yılında Sadrazamlığa gönderdiği yazısında bu yapının hangi ihtiyaçlar çerçevesinde yapılması gerektiğine dair bilgi vermiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın bildirdiğine göre;

1855 yılındaki deprem ve yangından sonra eski hükümet konağı terkedilerek çeşitli binalar kiralanmış, altı sene zarfında 150.000 kuruştan fazla bir masraf bina kirası olarak harcanmıştır. Buna rağmen bu yapılarda yetersiz kaldığından kente gelen mutasarrıflar ayrı haneler kiralamakta ve maaşları yetmediği için açıktan gelir aramaktadır. Ahmed Vefik Paşa son olarak, Bursa'daki bütün devlet dairelerini bir araya toplayacak bir hükümet konağının, çeşitli binalara verilmekte olan kiralardan üç senelik bedeliyle bile kolaylıkla yapılabileceğini belirtmiş, kentte bulunan birkaç mühendis ve kalfanın inşaatta çalışabileceğini, ayrıca inşaatta kendisinin de nezaret edeceğini ifade ederek sözlerini bitirmiştir.¹⁹⁶

Hükümet Konağı'nın inşası için seçilen mekân uzun bir süre Osmanlı'nın yönetsel merkezi konumunda bulunan Paşa Kapısı mevkiidir. Bu mekânın seçilmesinin bir başka sebebi ise oluşturulacak kamu sitesinin diğer bileşenleri için gerekli boş alanların bulunması gerekliliğidir. Dönemin müfettişi Ahmed Vefik Efendi'nin yapı için bu konumu seçmesinin bir diğer sebebi ise konumun, şehrin iktisadi merkezine, Ulucami ve hanların olduğu mevkiye olan yakınlığıdır.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Avcı, s.68.

¹⁹⁷ Avcı, s.69.

Şekil 11. Bursa Hükümet Konağı.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı.

Bursa Hükümet Konağı, yapı biçimi olarak üç katlı ve dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Yapının inşasında tuğla ve taş kullanılmış, binanın dış cephe süslemesinde ise mermer kullanılmıştır. Kargir bir yapı olan Bursa Hükümet Konağı'nın iç yerleşimi geleneksel Osmanlı yapı biçimiyle benzerlikler göstermektedir. Hükümet konağının iç yapı biçimi şekil itibariyle girişin etrafında oluşan odalardan meydana gelmektedir. Konağın iç yapı görüntüsü klasik Osmanlı sivil yapılarından esinlenilmiş olmasına rağmen Hükümet Konağı yapımında Batı yapı üsluplarından esinlenen uygulamalar görülmektedir. Bursa Hükümet Konağı taşrada yapılan ilk hükümet konağı olması sebebiyle diğer hükümet konaklarının yapımı için bir prototip oluşturmuştur. Bu durumun yanı sıra Osmanlı mekân kavrayışının değişmesi ile birlikte hükümet konakları yöneticinin meskeni konumundan çıkarak sadece devlet işlemlerinin yapıldığı bir mekân haline gelmiştir. Bursa Hükümet Konağı tek başına bir yapı biçimi olmaktan öte merkezdeki devlet kurumlarının mekânsal olarak birbirine yakın olması üzerine

kurgulanmış bir kamu sitesinin ilk yapısıdır. Etrafında yer alacak diğer yapılarla* yeni bir yönetici merkez tasavvuru oluşturmak istenmektedir.¹⁹⁸

4.2.1.2. Gurabâ (Garipler) Hastanesi

Ahmed Vefik Paşa Bursa'daki ilk görevi olan müfettişliği döneminde şehrin sağlık sorunlarına çözüm aramış ve şehirde bir hastane ihtiyacı olduğunu tespit ederek Hisar semtinde yüksek bir noktada bulunan Damat Efendi konağını istimlak ederek hastane yapım çalışmalarına başlamıştır. “Damat Efendi Konağı denmekle maruf konak, burç üstünde ve havası güzel bir yerdedir.”¹⁹⁹Hastane binası, o dönem Avrupa’da kullanılan ev tipi hastanelerden örneklem alınarak meydana getirilmiş iki katlı kargir bir yapıdır. Dış cephe süslemelerin neo klasik tarz kullanılmıştır. Hastanenin yapımı aşamasında 1864 yılında Ahmed Vefik Paşa’nın müfettişlik görevinden azledilmesi üzerine hastane yapımı tamamlanamamıştır. Binanın yapımı Vali Hakkı Paşazade Hacı İzzet Paşa zamanında tamamlanmış ve hastane, 1868 yılında Bahattin Efendi vekaletinde, Ahmed Vefik Paşa’nın da onayı ve izniyle ‘Gurabâ Hastanesi’ ismiyle açılmıştır.²⁰⁰

4.2.1.3.Ulaşım

Ahmed Vefik PaşaParis sefirliği döneminde Baron Haussmann’ın Paris’te gerçekleştirdiği uygulamaları izleme fırsatı bulmuş ve gözlemlerini deprem ve yangınlarla harap hale gelen Bursa şehrinin imarında aktarmıştır. Ancak Haussmann Paris uygulamalarının örneklem olarak alınması Tanzimat’ın getirdiği rasyonalite açısından da değerlendirilebilir. Organik biçimde oluşmuş ve mahremiyetin göz önüne alındığı mahallelerin dar ve çıkmaz sokaklı oluşu, çıkmaz sokağın kesintisiz bir ulaşım imkânı sunmadığı ve mahallelerin kapalı bir mekân oluşturması Tanzimat dönemi şehir tasavvuru açısından olumsuz bir imaj çizmekteydi. Deprem ve yangınlar mekânın dönüştürülmesini kolaylaştırması bakımından Ahmed Vefik Paşa döneminde uygulamalardan sonuçlar alınmış, çıkmaz sokaklar kaldırılmış ve caddeler

*1863 yılında konağın inşasının onaylanmasından hemen sonra yerel yönetime ait evrakın korunması için korunması için bir de evrak mahzeninin yapılması kararlaştırılmış,1868 tarihli bir arşiv belgesine göre is, daha önce Paşa Kapısı’nda mevcut olan hapisane ve depolar hükümet konağını takiben bakımdan geçirilerek tekrar kullanıma açılmış, 1887 yılında, bu tarihe kadar hükümet konağı içinde çalışmış olan, Şer’i Mahkeme, Nizamiye Mahkemesi ve buradaki adliye memurları için, hükümet konağının hemen yakınında bir Adliye Dairesi’nin inşasına karar verilmiş ve yapı inşaatı için 117.000 kuruş tahsis edilmiştir.

¹⁹⁸Avcı,s.69-72.

¹⁹⁹ Kâmil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü Cilt 1, 2009,1. Basım, Bursa: Bursa Kültür A.Ş.,s.96.

²⁰⁰Dostoğlu,s.224

geniştirilmiştir. Bu bağlamda şehrin yeniden imarı Haussmann'ın uygulamaları çerçevesinde değerlendirilebileceği gibi zamana göre değişen ihtiyaçlar(yolların darlığından dolayı taşıtların geçişine imkân vermemesi gibi)ve rasyonel bir şehir yapısının ihdası şeklinde de incelenebilir.

Ahmed Vefik Efendi yıkılmış bir şehir görüntüsünü tamir ve şehre yeni yapılar kazandırması ulaşım ağını genişletmesiyle doğru orantılı bir biçimde yürümüştür. Ahmed Vefik Efendi, Anadolu Sağ Kol Müfettişi görevinden dört sene evvel Osmanlı' da iktisadi yaşamın canlanabilmesi için yolların önemli bir taşıyıcı güç olduğunu şöyle ifade etmiştir;

“ En çok istediğimiz... yollardır. Kasabalarımızda taşlarla dolu patika yollarımızdan başka hiçbir şey yok. Böylece bir millik mesafeyi yürümek bir saati almakta... kasabaların yakın çevreleri dışında, toprak çok işlenmemiş, çünkü köylü ürettiğini pazara götürememekte. Sadece kendi ihtiyacı için üretebilmekte.”²⁰¹

Bursa'da bulunduğu sürede şehir içi ulaşımı kolaylaştıracak yeni yollar açmış, yol düzenlemeleri gerçekleştirmiş ve çıkmaz sokakları kaldırmıştır. Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği görevi ile Bursa'da bulunduğu zaman İbrahim Sarım Paşa'nın valiliği sırasında yapımına önceden başlanan ancak tamamlanamamış Gemlik Caddesi, Cevizlik'e kadar yapımı bitmiş fakat şehir merkezine ulaşamamıştı; 1864'de Vefik Paşa, bu yolun Cevizlik'ten Hükümet Konağına kadar olan kısmını açtırmıştır. Gemlik Caddesinin yapımı sırasında ticaret merkezinin kuzeyindeki Deveciler Müslüman Mezarlığı, yolun bu bölgeden geçmesi üzerine ortadan ikiye bölünmüştür.²⁰²Hisar'dan başlayıp Ulucami'nin güneyinden geçen ve bu aks üzerinde Setbaşı Köprüsü'ne doğru uzanan doğu-batı doğrultusundaki Saray Caddesi genişletilip yol düzenlemeleri yapılmış ve ismi Hükümet Caddesi olarak değiştirilmiştir. Bu dönem de açılan caddelerden bir diğeri de İpekçilik Caddesi'dir. Hükümet Caddesinin Setbaşı'ndaki ucundan güneye doğru olan düzlemde1861'de Sultan Abdülaziz için yaptırılan köşke varan yol İpekçilik Caddesinin yol güzergâhını oluşturmaktadır. Abdülaziz'in 1861'de Bursa'ya gelişi onuruna Çekirge yolu genişletilmiştir. Çekirge köyünü Bursa'ya bağlayan yeni bir yol açıldı. Böylece Çekirge köyü Bursa kent yerleşim alanının bir parçası haline geldi. Bursa-Mudanya yolu genişletildi. Bursa'nın önemli iskelelerinde

²⁰¹ Öntüğ, s.143.

²⁰² Tansel, Ahmed Vefik Paşa, s.130.

bir olan Mudanya, merkeze ürün ve yolcu ulaşımını kolaylaştırdı. “Gemlik yolu, kent merkezinin kuzeyinde Mudanya yolundan ayrılıyordu. Bursa’yı Marmara Denizi kıyısındaki Gemlik’e bağlayan yolu genişletme projesi 1850’lerden beri gündemdedi. Bu proje kapsamındaki yol onarıldı ve 1865 yılında tamamlandı.”²⁰³

Şekil 12.Bursa Ovası ve Çekirge Yolu, 1890 civarı.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED). 2001, s.294.

²⁰³ Beatrice Saint- Laurent, “Bir Tiyatro Armatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa’ nın Yeniden Biçimlenmesi”. Paul Dumont ve François Geogon (Ed.) Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.89-90. -Rana A. Aslanoğlu, “Bursa Kent Planlama Tarihi”, VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey, Bursa, 18-21 Haziran 1998, s.317.

Ahmed Vefik Paşa yeni yollar açmış, yol genişletme ve onarma çalışmaları gerçekleştirmiştir. Yol düzenlemeleri sonucu şehir içindeki ulaşım ağı genişlemiş ve ulaşım kolaylaşmıştır. Ahmed Vefik Paşa yolların iktisadi zenginliği taşıyıcı rolü olduğu düşüncesi sebebiyle şehirde Ulucami ve hanlar bölgesine olan ulaşımı kolaylaştırmıştır. Yol ağının güzergâhı incelendiğinde dikkate alınacak bir husus ise Tanzimat dönemi anıtsal eserleri ile Osmanlı dönemi eserlerinin birbirine bağlanmasıydı. Hükümet konağı, Hükümet Caddesi aracılığıyla Ulucami ve Bizans döneminden kalma kaleye bağlanırken Gemlik Caddesi ise oluşturulmak istenen yeni yönetsel merkeze yani Hükümet Konağı'na çıkıyordu.²⁰⁴ Bu bağlantının kurulması yeni yapıların meşruiyetinin sağlanmasını kolaylaştırırken, ekonomik canlılığın olduğu bölgelerle de bağlantı kurmayı sağlamaktadır.

Şekil 13. Hükümet Caddesi, 1925.

Kaynak:Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001,s .129.

²⁰⁴ Saint- Laurent , s.88.

Şekil 14. Gemlik caddesi, 1900 civarı.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001, s.375.

Şekil 15. Gemlik Yolu'ndan Hüdavendigâr Vilayeti ve Olympos Dağı'nın Görünümü, 1894.

Kaynak: Özendes, Engin. Osmanlı' nın İlk Başkenti Bursa. İstanbul: YEM Yayınları, 2000, s.50.

Yangınlar sonrası harap olan bölgelerin imarında ızgara plan tipi kullanılmıştır. Bu doğrultuda inşa edilen mahallelerde kaçak yapılaşmaya karşı önlem alınmış ve mahallelerde planlı bir şehir yapısı için düzenlemelere gidilmiştir.1855 depremi sonrası meydana gelen yangınlarla mahallelerinin önemli bir kısmı harap hale gelmiştir. Şehrin doğusunda bulunan ve genellikle Ermeni nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde mahallelerin onarımı sırasında ızgara plan tipi kullanılmıştır. Zaman içerisinde bu bölge Bursa'nın varlıklı ailelerinin ikametgâh ettiği bir mekân olmuştur. Bursa içinde gerçekleşen yol çalışmalarına ilaveten o dönem Bursa, Hüdavendigâr eyaletinin merkezi olması sebebiyle eyaleti oluşturan şehirlerden Kütahya, Eskişehir ve Yenişehir'i merkeze, yani Bursa'ya bağlayan yeni yollar açılmıştır.²⁰⁵

Şekil 16. Izgara Planına Göre Taksim Edilen Ermeni Mahallesi.

²⁰⁵ Saint- Laurent, s.86.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001, s.393.

Şekil 17. Ermeni Mahallesi ve Hünkar Köşkü, 1894.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kıracı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001, s.395.

4.2.1.4.Yeşilcami Restorasyonu

1855 depremi Yeşilcami'nin restorasyonunu gerekli kılmıştır. Ahmed Vefik Paşa 2 Aralık 1863 tarihinde hazırladığı raporda; deprem sonucu hasara uğrayan Yeşilcami'nin restorasyonu için keşif yapıp “beş yük kuruşla tamirinin mümkün olacağı” belirtilmesine rağmen henüz restorasyona başlanmadığı ve caminin harap bir halde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durumun tespitinden sonra Fransız mimar Léon Parvilleé'yi Bursa'ya davet etmiş ve Parvilleé'nin incelemeleri sonucunda Yeşilcami'nin “iki yük kuruşla onarımının mümkün olacağı ve ortaya çıkan masrafın sair mahallerin vakıf gelirleriyle karşılanacağı belirtmiştir.” Bununla birlikte

restorasyonu yapılacak eserlerin onarımında mimari biçim ve özelliklerinin muhafaza edilmesine azami önem gösteren Mimar Léon Parvilleé'nin 3.000 kuruş maaşla restorasyon faaliyetlerini gerçekleştirmesi amacıyla görevlendirilmesini talep etmiştir. Kısa sürede konuyu görüşen Meclis-i Vâlâ tarafından 16 Aralık 1863 tarihinde alınan kararla Mimar Léon Parvilleé ve diğer memurlara görevleri tevdi edilmiştir.²⁰⁶ Restorasyon için Parvilleé'nin seçilmesi ile ilgili Albert Gabriel düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir;

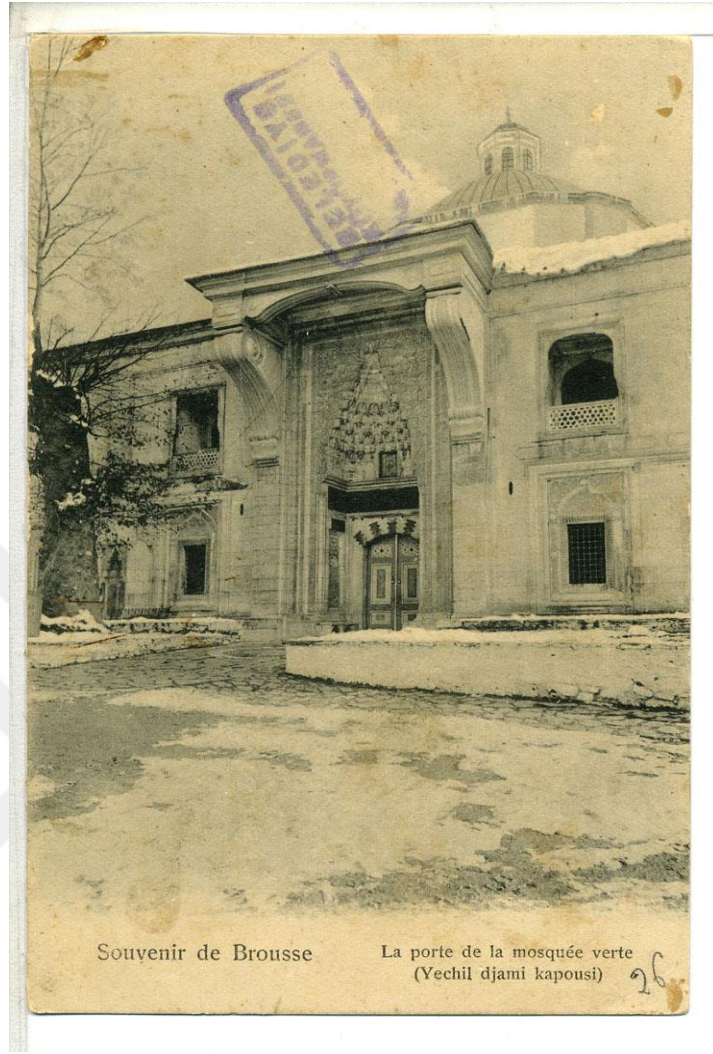
Parvilleé'in hangi şartlarda alındığını ve formasyonunun tam olarak ne olduğunu bilmemekteyiz. Bunun yanında Alsace'lı Hornig'e ait pek tanınmamış seyahatname birkaç açıklama sağlamaktadır. Leon Parvilleé Bursa'ya gitmeden önce zaten hisarın çeşitli tadilatlarıyla görevlendirildiği İstanbul'da bulunmaktaydı. Bursa'da Fransa konsolosu olan M. Bay'dan alınan bilgilere göre; mimar ve çini ustası L. Parvilleé Ahmed Vefik tarafından Bursa'ya çağrılmış ve orada 1864- 1867 yılları arasında kalmıştır. M. Bay, "Kırk yıl kadar oldu, Madam Parvilleé ile iki hoş kızının her öğleden sonraları, eşi anıtın tadilatlarını yönetirken caminin çınarları altında vakit geçirdiklerini hatırlıyorum." diyordu.²⁰⁷

Deprem sebebiyle orta kubbesi büyük zarar gören caminin, kubbe bölümünü tamamı ile yıkıp yerine yeni kubbenin yapılması düşünüldüyse de restorasyonun uygulamacısı konumunda olan Ahmed Vefik Paşa kubbenin yıkılması sonucunda yapının asli unsurlarının bozulacağını düşünerek, Léon Parvilleé yönetiminde caminin yapı biçimi özgünlüğünü kaybetmeden restorasyonu gerçekleştirmiştir.²⁰⁸

²⁰⁶ Öntuğ, s.66.

²⁰⁷ Gabriel, s.-

²⁰⁸ Gabriel, s.79.

Şekil 18. Yeşilcami.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı.

Ahmed Vefik Paşa, Yeşilcami restorasyonunun maliyetini yapının değerinden daha önemli olmadığını düşünerek gerekli harcamaların yapılmasında geri durmamıştır. “Yeşilcami’nin kubbesine demirden yapılmış çemberler geçirildikten sonra çatlak olan yerlerine sıvı olarak çimento akıtılmıştır. Bu çimentolar donduktan sonra kubbe sanki yeniden yapılmış gibi sağlamlığını korumuştur.” Türbenin rengârenk camlarının oluşturduğu pencereleri, duvar nakışları ve çinileri de Parvillée yönetiminde aslına

riayet edilerek onarım görmüştür. Böylelikle Bursa ve Osmanlı şehirciliği için eşsiz örneklerden biri olan Yeşilcami özgün yanları korunarak onarımdan geçirilmiştir.²⁰⁹

4.2.1.5. Meydan-ı Osmanî Açılması ve Osman ve Orhan Gazi Türbelerinin Rekonstrüksiyonu*

1855 yılında meydana gelen zelzelede harap hale gelen Osmanlı Devleti'nin ilk iki hükümdarı Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin türbeleri, Sultan Abdülaziz'in emri ile 1863 yılında Ahmed Vefik Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Sivil yapılar arasında kalmış ve mekânsal boyutları daralmış türbelerin rekonstrüksiyonu aşamasına geçilmeden etrafında bulunan yapılar istimlak edilerek mekân genişletilmiştir.²¹⁰ Türbelerin içinde bulunduğu alanın genişlemesiyle meydanın etrafı çevrilmiş, günümüzde Tophane mevkiinde bulunan bu meydan Ahmed Vefik Paşa tarafından Meydan-ı Osmanî adı ile açılmıştır.*

²⁰⁹ Usûl-i Mi'mârî Osmânî, s.43.

*Rekonstrüksiyon ifadesinin kullanılmasının sebebi, 1855 yılında meydana gelen deprem sonrası Osman ve Orhan Gazi türbelerinin büyük oranda yıkılmasıdır. 1863 yılında türbelerin 'yeniden inşası' ifadesinin dönem için önem arz eden belgelerde yer bulması ve genel bir ifade ile her ne kadar 'eski bir Bizans eserinin içinde bulunuyor' olsalar dahi yapıların büyük oranda yenilendiği ve yeniden yapıldığı fikri kuvvetle muhtemeldir.

²¹⁰ Akün, s.146.

*Bursa'yı üç ayrı dönemde ziyaret eden Hayrullah Efendi, 1863 yılında Bursa'ya gerçekleştirdiği ziyaret sonrası 1864 yılında ele aldığı Seyahatnamesinde bugünkü Tophane mevkiinde Osman ve Orhan Gazi Türbelerinin bulunduğu alanın genişletilmesi sonucu Meydan-ı Osmanî ismiyle bir meydan açıldığını belirtmektedir.

Şekil 19. Meydan-ı Osmanî.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı.

Şekil 20. Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Kuzeyden Görünümü, 1890 civarı.

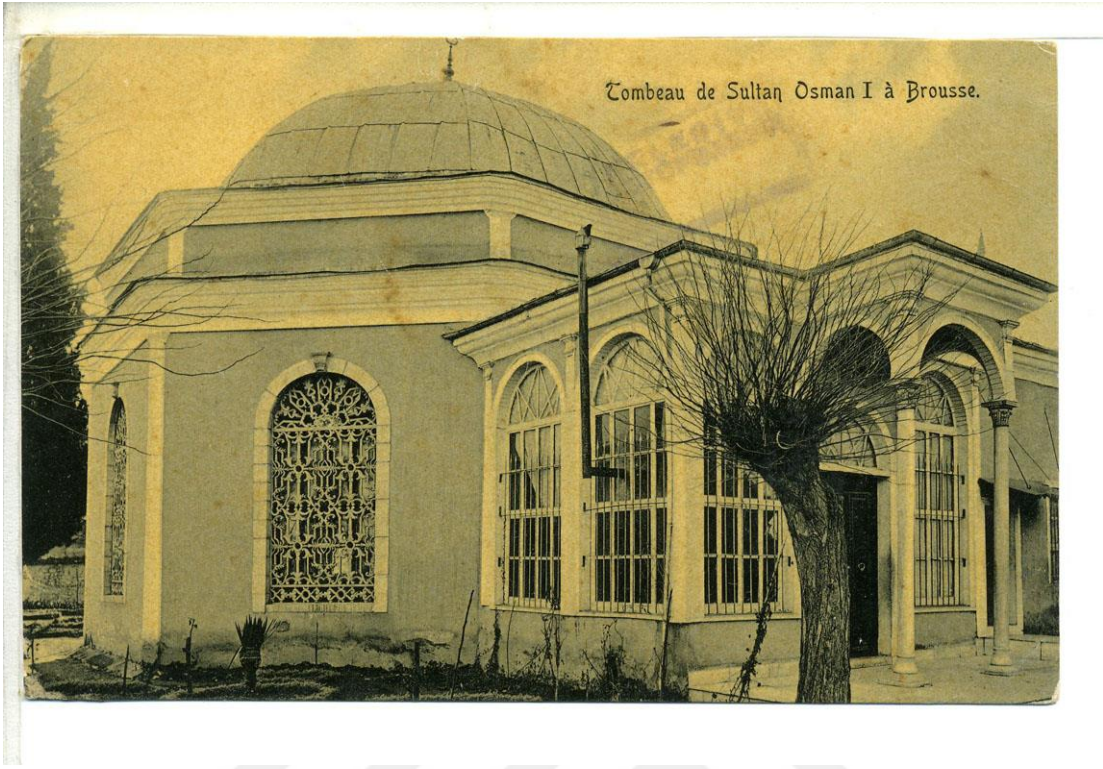
Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kırarç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001,s.47.

Osman Gazi Türbesi: Orhan Bey'in Bursa'yı fethetmesi ile birlikte, babası Osman Gazi'nin vasiyeti gereği onu Saint Elias Manastırı'nın şapeli olan Gümüşlü Kümbet isimli yapının içine defnetmiştir. Osman Gazi türbesi yuvarlak bir bina olup, sekiz köşeli bir plan üzerine inşa edilmiştir.²¹¹1855 yılındaki depremde büyük oranda hasar gören türbe 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Türbenin yapımının, müfettişliği görevi ile Bursa'da bulunan Ahmed Vefik Paşa tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Bugünkü yapı boyut itibarıyla daha geniş bir alan kaplamıştır. "Yapının Osman Nevres'in söylediği ve Mevlevî Zeki Dede'nin ta'lik yazıyla yazdığı on satırlık kitâbesinin son mısrasından yapım tarihi olarak 1280 (1863) yılı çıkmaktadır." Türbenin reskonstrüksiyonu sonrasında ortaya çıkan yeni yapı şu şekildedir;²¹²

Bugünkü bina iki adet çok ince ve uzun sütunçeli, üzerinde Abdülaziz'in tuğrası bulunan bir sundurma, ahşap kemerli dikdörtgen bir giriş holü, holün batısında türbedar odası ve türbe olmak üzere dört bölümden oluşur. Birkaç basamakla inilen türbe giriş tarafı hariç diğer cephelerde yer alan kilit taşı volütlü yuvarlak kemerli, mermer söveli, dökme demir şebekeli pencerelerle aydınlanmaktadır. Türbenin hem gövdesi hem kasnağı hem de kubbesi sekizgendir. İçerideki kalem işleri basittir ve onarımlarda yenilenmiştir. Köşe pilastırları yeşil mermer görünümündedir.

²¹¹Semavi Eyice ve Diğerleri, Bursa, 1. Basım, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.66.

²¹²Dođan Yavaş, Osman Gazi Türbesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 467.

Şekil 21. Osman Gazi Türbesi.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı.

Orhan Gazi Türbesi: Orhan Gazi vefat ettiğinde babası Osman Gazi'nin defnedildiği Gümüşlü Kümbeti içine alan eski manastır kompleksinin bir bölümüne defnedilmiştir. Orhan Gazi türbesi, Bizans dönemine ait olup, dört sütuna dayanan bir kubbesi olan dört köşeli bir yapıdır.²¹³ 1855 depreminde türbenin yıkıldığını bir belgedeki: "...*derûn-ı kal'ada kâin an-asıl manastır olup şimdi türbe-i şerifeleri bulunan mahal ve civarında medreseleri külliye münhedim*" ibaresi ortaya koymaktadır.²¹⁴ Orhan Gazi türbesi 1863'te Sultan Abdülaziz tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Osman Gazi türbesinde olduğu gibi Orhan Gazi türbesinin rekonstrüksiyonu Ahmed Vefik Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Yeniden inşa edilen yapının biçimi şu şekildedir,²¹⁵

²¹³ Eyice ve Diğerleri, s.66.

²¹⁴ Doğan Yavaş, "1855 depreminden sonra Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbelerinin Yeniden İnşası", **XIII. Orta- Çağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Denizli: Denizli Pamukkale Üniversitesi, 14-16 Ekim 2009, 681-692.

²¹⁵ Doğan Yavaş, Orhan Gazi Türbesi, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007, s. 389.

16,80 × 16,80 m. ebadındaki binanın duvar kalınlığı 1,30 metredir. Mermer söveli ve dilimli kemerli kapıdan girilen yapının, birbirine kemerlerle bağlanmış dört sütun üzerine oturan küçük bir kubbesiyle etrafında beşik tonozla örtülü dehlizi vardır. Osman Gazi Türbesi'ndeki barok volütlü süslemeler burada sütun başlıklarında diziler halinde görülür. Yuvarlak kemerli pencereler mermer söveli ve demir şebekelidir. Kare mekân her kenarda üç, kapı tarafında iki pencere ile aydınlatılmakta, Hereke kumaşından yapılmış perdeler son derece basit görünen iç mekânı biraz güzelleştirmektedir. Sivri kemerlere oturan pandantifli kubbenin içi kalem işleriyle kartuşlar şeklinde süslenmiş, pandantifler ve pencere alınlıkları iri barok motifleriyle tezyin edilmiştir.

Şekil 22.Orhan Gazi Türbesi.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı.

Şekil 23. Manastır Cami Sokaktan Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Görünümü, 1890 civarı.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001, s.45.

Tanpınar, türbelerin yeni biçimlerinin başarısız olduğunu düşünerek Bursa'nın yapılarında gördüğü ve şehrin ruhuna sinmiş zamandan uzaklaşan yeni yapı biçimlerini alan türbeler için; “ Gümüşlü adı, bugün sadece tarih bilenler için bir hatıradır ve Osman Gazi ile Orhan Gazi Tanzimat devrinin o gülünç şekilde resmi üslubuyla yapılmış, ruhaniyetli olmayan binalarda adeta gurbette gibi yatıyorlar.” şeklinde ifade etmiştir.²¹⁶

4.2.1.5. Anadolu Sağ Kol Müfettişliğinden Azli

1863 yılında başlayan teftiş hareketleri 2 Ekim 1864 yılında son bulmuştur. Müfettişliklerin kaldırılmasında, teftiş hareketleri başlarken dönemin yazarları arasında yükselen eleştiriler ile yeni yönetsel düzenlemeler etkili olmuştur. Müfettişliklerin

²¹⁶Eyice ve Diğerleri, s.64.

kaldırılmasını müteakip yayımlanan Vilayet Nizamnamesi ile Tanzimat sonrası yeni bir sürece girilmiştir.

Bursa şehrinde gerçekleştirdiği imar faaliyetleri ve denetimlerle halkın tepkisine ve şikâyetlerine konu olan Ahmed Vefik Paşa, Eylül 1864 tarihinde Anadolu Sağ Kol Ciheti görevinden azledilmiştir. Hatta Cevdet paşa “Maruzat”ta vilayetlere gönderilen müfettişlerden bahsederken diyor ki²¹⁷:

“... Vefik Efendi, Bursa’ da saplanıp kaldı. Hükmi Karakuşi ile vaki olan icraatı hodresanesinden dolayı halkın şikayati ayyuka çıktı.” Kendi mariz iken başka hastayı tedaviye kalkışan tabibe benziyen icraatını teftiş içinde bir müfettiş gönderilmesine mecburiyet hasıl oldu. Müfettişin verdiği raporda Vefik Efendi’nin yolsuz hareketleri ve şikayet edenlerin haklı oldukları teyit edildi. Meclisi vükelada bu hususa dair müzakere cereyan ettiği esnada vükeladan birkaçı, Vefik efendiyi müdafaa edince hariciye nazırı Ali Paşa’nın “Biz, bu ademin her yaptığına iğmazı ayn edecek olursak artık bu devlete adiyö demeliyiz” dediği mervidir.

Ahmed Vefik Paşa’nın büyük şehircilik girişimleri, Bursa sakinlerinin, hatta yabancıların düşmanlığını uyandırdı. Şehirde oturan bir Amerikalı kadın durumu şöyle anlatıyordu: “Padişah müfettişinin eli, yeni sokaklar açma ve kenti güzelleştirme uğruna, kendi keyfine göre her yerde evleri ve dükkânları yerle bir etmiş bulunuyor.”²¹⁸ Bursa’nın yeniden imarı şeklinde ifade edilebilecek yoğunlukta çalışmalar, Tanzimat düşüncesi bağlamında hedefi olan Batı Avrupa şehirciliği uygulamaları halkta da tepkiye yol açmıştır. Deveciler mezarlığını ikiye bölen Gemlik Caddesi, çıkmaz sokakların kaldırılmasıyla mahalle kavramının farklı bir düzleme taşınması gibi durumların halkta oluşturduğu tepkiler sonucu müfettişlik görevinden azledilmiştir. Azledilme sürecinde sadrazam Ali Paşa ile olan şahsi geriliminin etkisi olduğu da ifade edilmektedir. Müfettişlikten azlinden sonra yedi yıl görev verilmemesi bu ifadeyi kuvvetlendirmektedir. Ahmed Vefik Paşa’nın Bursa’da gerçekleştirdiği imar faaliyetleri onun Bursa ile ilişkisinin ilk cüzünü oluşturmaktadır. 1879 yılından Bursa valiliği görevi ile müfettişlik dönemi uygulamalarını pekiştirecek düzenlemeler meydana getirecektir.

²¹⁷İnal,s.664-665.

²¹⁸Saint-Laurent, s.90.

4.2.2. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği Dönemi

Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa görevlerini kapsayan 1863-1864 ve 1879-1882 dönemleri, Batı Avrupa şehir planlama deneyimlerinin Osmanlı şehirlerinde tatbikinin prototipini oluşturmaktadır. Bu süreç, Tanzimat Dönemi hukuksal düzenlemeleriyle kapsamı belirlenen müfettişlik ve valilik görevleri ile şahsi deneyimini harmanlayarak Bursa şehir mekânında değişimin başlatıcısı ve uygulayıcısı olmuştur. Ahmed Vefik Paşa, 3 Şubat 1879-16 Ekim 1882 döneminde Bursa'da valilik görevinde bulunmuştur. Valilik dönemi, Bursa şehri ile ilk karşılaşması olan müfettişliği dönemindeki icraatlarını devam ettireceği ve şehre yeni yapılar kazandıracığı bir süreç olmuştur. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'nın yeniden imarında ortaya koyduğu çalışmalar, şehrin genişletilen yol ağıyla birlikte ulaşım sisteminin artırılması ve düzene sokulması, deprem ve yangınlarla büyük bölümü yok olmuş mahallelerin ızgara plan tipiyle yeniden imarı, göçmenlerin düzenli bir şehir yapısına entegre edilmesi ve anıtsal-kamusal yeni yapı tiplerinin bir bağlamda eski ile yeninin birbirine bağlanması ile meşruiyetinin sağlanması yönündedir.²¹⁹

Ahmed Vefik Paşa Bursa'da müfettişliği döneminde edindiği deneyimleri İstanbul'da Evkaf Nazırı olarak çalıştığı dönemdeki teorik bilgilerle birleştirerek 1873 Viyana Evrensel Sergisinde dağıtılan Usul-i Mimar-i Osmani adlı Osmanlıca metnin yazımına katıldı. Bu metin Paşa'nın sürekli sentezini yapmaya çalıştığı geleneksel ve modern eğilimlerin birleşimi gibidir. Osmanlı mimarlarına hem modern hem de Osmanlı kimliğine sahip yeni bir üslup oluşturmalarını öğütlemektedir. Bu bakış açısı valilik döneminde Bursa şehrinde gerçekleştireceği uygulamalar için ipuçları vermektedir.²²⁰

Tanzimat döneminde valilere verilen yetkilerin vilayetlerde kullanımı bir bakıma merkezi hükümetin nüfuzunun artırılması olarak okunabilir. Osmanlı şehirciliğinde sultanın şahsında terennüm eden güç, şehre sultanın kazandırdığı eserlerle görünürlük kazanırken, yönetim anlayışının değiştiği, sivil bürokrasinin genişleyip önem kazandığı süreçte merkezi iktidarın şehirde görünümü kamu yapılarıyla sağlanmıştır. Tanzimat

²¹⁹ Koray Özcan, "Tanzimat'ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908)", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, C.VII., No.2, 2006, s.169.

²²⁰ A. Aslanoğlu, **Bursa Kent Planlama Tarihi**, s.318.

dönemi şehre nüfuz eden valilerin vilayetlerde üstlendiği görevleri 1871 Nizamnamesi beş kategoriye ayırmıştır;²²¹

Umûr- ı mülkiyye, Umûr- ı maliyye, Umûr- ı maarif ve mevâdd- ı nafia, Umûr- ı zabita, Umûr- ı cezaiyye ve hukukiyye icraatı. Vergi tahsili, kamu düzeni ve asayiş, eğitimin yaygınlaşması, adalet mekanizmasının sağlıklı işleyişinin temini gibi temel toplumsal ihtiyaçların muntazam bir şekilde yürümesi, valinin en temel sorumlulukları arasındadır. Bunların ötesinde ilköğretim, sağlık, yetimlerin ve yaşlıların bakımı, güvenli ulaşım gibi geniş bir toplumsal hizmetler yelpazesi de vardır. Yollar, köprüler ve kanallar yapılmalı ve ayakta tutulmalı; kamu binaları ve şehir suları tamir edilmelidir. Bir kamu binasının yapımına ya da tamirine ihtiyaç duyulduğunda vali meclis-i idarenin arzını ifade eden kararını İstanbul' a gönderir, oradan aldığı mezuniyet i' tası üzerine çalışmaya başlayabilir.

Tanzimat döneminde valilerin yasal çerçevesi belirlenmiş görevleri Osmanlı şehirlerinde dönüşümü esas kılacak bir gayeyi taşımaktaydı.

Osmanlı şehir sisteminin bozulmasına mukabil yeni bir şehir tasavvurunun modernite bağlamında uygulanmasının örneklerinden biri olan Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'da müfettişliği dönemindeki yol yapım ve genişletme çalışmaları valiliği döneminde devam etmiş, genişletilen yollar ulaşım açısından kolaylık sağlarken bir yanıyla da caddelerde ticari hayatın gelişmesine ve canlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda müfettişliği dönemi icraatlarının devamında yönetsel, mimari, sosyal ve kültürel düzlemde şehre kazandırdığı belediye binası, hastane, tiyatro, telgraf binası ve yol düzenleme çalışmalarıyla ticarete canlı bir şehir ortamı meydana getirmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın valiliği döneminde şehre kazandırdığı yenilikler şu şekildedir;

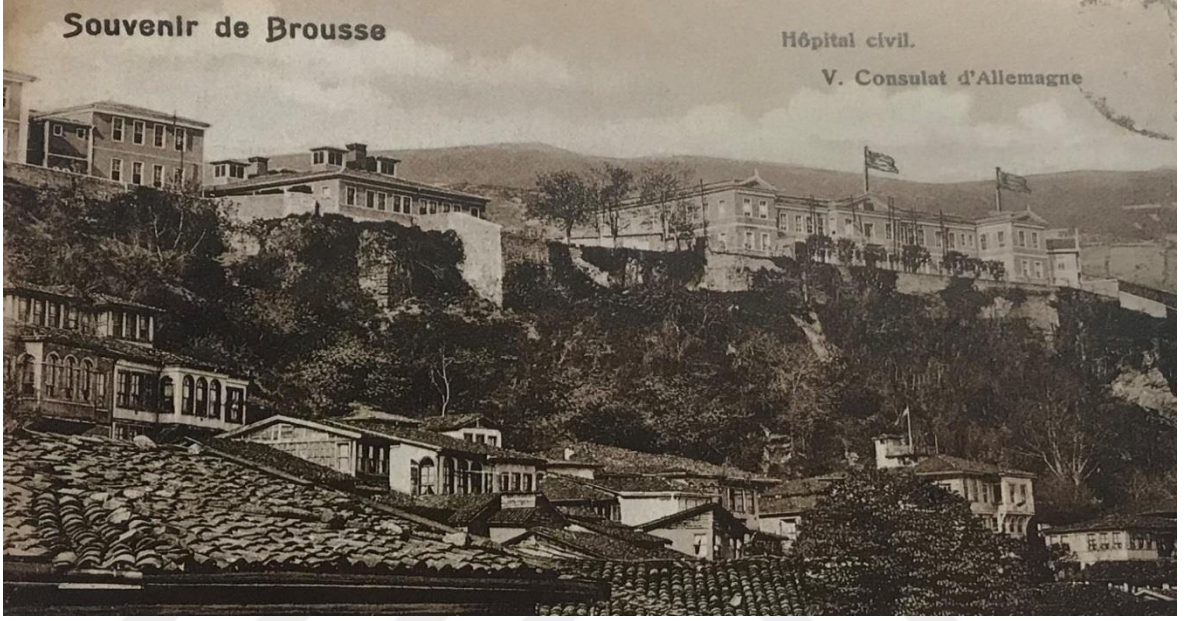
4.2.2.1. Gurabâ Hastanesi

Ahmed Vefik Paşa, 1879-1882 yılları arasında yaptığı Bursa valiliğinde Gurabâ Hastanesi'nin kapasitesini arttırarak hastaneye yeni birimler eklemiştir. Bu birimlerin eklenmesi sonucunda hastane 45 erkek ve 15 kadın hasta kapasitesini sağlamıştır. Böylelikle Ahmed Vefik Paşa'nın müfettişliği döneminde onarımına başladığı ve valiliği döneminde geliştirdiği hastane şehrin ilk modern sağlık kurumu olmakla birlikte Türkiye'nin de ilk "Devlet Hastanesi" olarak tarihe geçti.²²²

²²¹ Kırmızı, s.151-155.

²²²Sezer Erer. "Bursa", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.XIX., No.19. 2010/2, s.247-251- Dostoğlu ve Oral, s.225

Gurabâ Hastanesi'nin mekânsal olarak konumu itibariyle şehre hâkim bir noktada bulunmaktadır. Yer seçim özellikleri bakımından şehrin içinde olan hastane ulaşım bakımından kolaylıklar sağlarken yüksek bir mevkide kurulması da hastalıkların yayılmasını engellemeyi kolaylaştıran bir etmen sunmuştur.²²³

Şekil 24. Gurabâ Hastanesi, 1900 civarı.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001,s.333.

²²³Abacı,s.101-102.

Şekil 25. Hotel D'Anatolie' nin Arka Palanında Hisar Bölgesinde Yer Alan Gurabâ Hastanesi, 1910.

Kaynak: Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa '19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları'. Antalya:Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001,s.321.

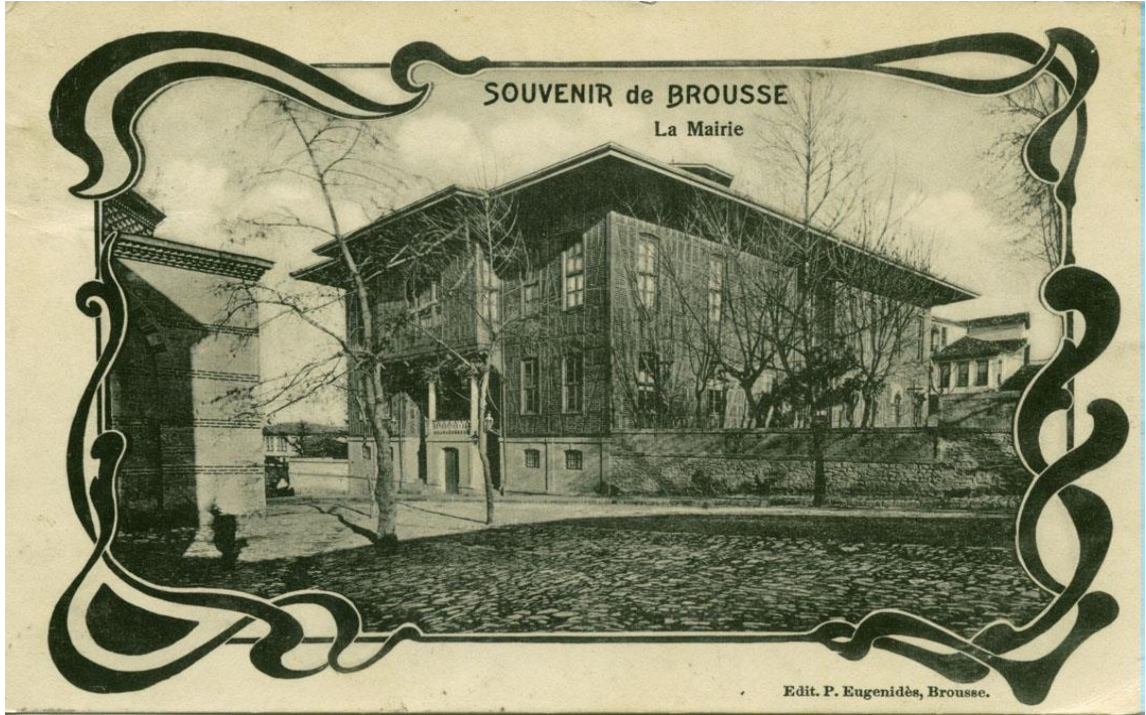
Hastanenin işlerliğini sürekli kılmak ve gelir etmek amacıyla bir vakıf kuruldu. Ahmed Vefik Paşa'nın açtığı tiyatrodaki yılda iki defa olmak üzere oynanan oyunların gelirleri hastaneye vakfedildi, Koza ve Fidan hanlarının, Nilüfer ve Çitli Maden Suyu'nun gelirleri hastaneye bağlandı.²²⁴

4.2.2.2.Belediye Binası

Ahmed Vefik Paşa, Bursa valiliği döneminde şehre kazandırdığı önemli yapıtlardan biri Belediye binasıdır.1880 yılında inşa edilen yapının mimarı Kütahyalı Şehbender'dir. Türkiye'nin en eski belediye binası olan bu yapı kent merkezinde 14.yüzyılda inşa edilen Orhan külliyesindeki Orhan caminin karşısında Hükümet Caddesinin kuzeyinde yer almaktadır.

²²⁴ Erer, s.247-251.

28x 22 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı bu binanın iç mekânsal düzeni Osmanlı konaklarını veya yalılarını çağrıştırmaktadır. Bodrum kat, zemin kat ve birinci katla birlikte üç katlı olan yapının zemin katına batı ve doğu girişlerinden merdivenlerle ulaşılmaktadır. Zemin katta, orta aksta üst kata çıkış için simetrik merdivenler ile iki yanında odalar bulunan büyük bir hol yer almaktadır. Birinci katın planı da zemin katın benzeridir. Zemin kattaki holün çevresinde küçük odalar yer almakta, birinci kattaki görkemli merdivenlerle çalışma ve toplantı mekânlarının bulunduğu ikinci kata ulaşılmaktadır. Bina, yapım tekniği ve dış cephe özellikleri açısından ise 18.yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisinde görülmeye başlayan batılılaşma eğilimlerini taşımaktadır. Belediye binasında ahşap karkas arasında tuğlanın ana dolgu malzemesi olarak seçilmesi, Tanzimat döneminde yangına karşı çıkarılan yasaların bir yansımasıdır. Binanın kiremitle kaplı çatısı, ahşap ve tuğladan oluşan bağdadi duvar örgüsü ampir üslubundaki geniş saçakları ve 18.yüzyılda İstanbul'da pek çok örneği bulunan Barok yapı biçimleriyle benzerlikler taşımaktadır. Ayrıca, pencerelerin alt ve üst kısımlarında, 18.yüzyılda Osmanlı anıtlarında sıkça kullanılan tuğladan yıldız ve servi motifleri ile geleneksel ve modern mimari özelliklerinin birleşimini gösteren özgün bir örnektir. Belediye binası değişik Osmanlı dönemlerine ait özellikleri taşıyan ve bu anlamda 'Neo- Osmanlı' kuramını yansıtan bir binadır.²²⁵

Şekil 26. Bursa Belediye Binası, 1910 civarı.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı.

²²⁵ Dostoğlu ve Oral, s. 225/ Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler, 2011, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, s. 264.

Şehirde belediyenin kurulması 1867 yılında gerçekleşmiş olmasına rağmen belediye binasının inşası Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği dönemine denk gelmiştir. Belediyenin kurulmasından sonra belediye binasının inşa edilme sürecine kadar olan zaman diliminde belediye işlerinin hangi yapıda gerçekleştiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Belediye binasının inşası için seçilmiş olan konum şehrin eski merkezi olarak nitelendirilen Ulucami ve hanlar bölgesinde, Orhan Cami'nin karşısında yer almaktadır. Ahmed Vefik Paşa'nın müfettişliği döneminde yaptığı Hükümet Binası ile valiliği döneminde yaptığı Belediye Binasını birbirine bağlayan Hükümet Caddesi, Tanzimat Dönemi uygulamalarının hareket noktasını anlamamız içinde iyi bir örnek sunmaktadır. Şehrin klasik dokusunun reddedilmeden değişimi ancak mekân içine serpiştirilen ve yeni yönetim anlayışını benimseyen yapıların varlığı ile olmuştur. Dolayısıyla yeni yapılar da yollar aracılığı ile birbirine bağlanarak şehrin değişimiyle birlikte korunduğunun ve reddedilmeyen bir geleneğin temsilinin yeni yönetim ve mekân anlayışıyla uyumunun sağlanarak şehrin ihyasının mümkün olduğu mekâna yansıtılmıştır.²²⁶

Şekil 27. Bursa Belediye Binası.

Kaynak: <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/belediye-binasi-eski-belediye-binasi>

²²⁶ Abacı, s.86-87- Avcı, Bursa Kent Planlama Tarihi, s.78.

4.2.2.3.Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu

“Osmanlı döneminde en önemli tiyatro etkinliği kuşkusuz tuluat tiyatrosu ve Karagöz idi. Karagöz oyununun yaratıldığı Bursa şehri, bu açıdan tiyatro kültürünün en önemli beşiği olmuştur. Ayrıca Evliya Çelebi'nin ifadesine göre Bursa'daki kahvehaneler tıpkı birer tiyatro mekânı gibi faaliyet gösterip orta oyunlarının sergilendiği yerlerdi.”²²⁷ Osmanlı'da var olan temaşa sanatının yerini Tanzimat'la birlikte batı tarzı tiyatro çalışmaları almaya başlamaktadır.²²⁸ İstanbul'da o dönem Batılı anlayışla tiyatro çalışmalarını sürdüren Fasulyacıyan, oyun sahnelemek için Bursa'da bulunduğu bir vakitte, dönemin valisi Ahmed Vefik Paşa tarafından ziyaret edilmiştir. Oyun sonrası Fasulyacıyan ile görüşen Ahmed Vefik Paşa şehirde yapılacak olan tiyatro binasında, Fasulyacıyan ve ekibinin oyunlarını sergilemelerini ister. Böylelikle taşrada ilk tiyatronun kurulması için çalışmalara başlanır ve ilk oyun 15 Eylül 1879 yılında sahnelenir.^{229*}

Hükümet Caddesi'nin karşısında yer alan kahvehane 1879 yılında istimlak edilerek bahçesine tiyatro binası inşa edilmiştir. “Yapı yarı ahşap yarı kargirdi. Beyaz cephesi sıra sıra sütunlarla son buluyordu. Binanın sağ ve solunda demirden dış kapıları vardı. Salon yuvarlak olup çevresinde yarı yuvarlak localar yer almaktaydı. Seyircilerin oturacağı sıralar tahtadan yapılmıştı. Orkestra çukuru beş kişiyi alabilecek genişlikteydi. Aydınlatma kandil ve gazyağı lambalarıyla yapılmaktaydı. Tiyatronun içi Fransız taşra tiyatrolarına benzemekteydi.”²³⁰ Tiyatro yılın dokuz ayı açık yaz aylarında kapalıydı. Ahmed Vefik Paşa'nın valiliği döneminde bilfiil kullanılmaya devam eden tiyatrodaki yılda iki defa Gurabâ Hastanesi menfaatine oyun sergilenmiş ve bu temsillerin tüm hasılatı hastaneye kalmıştır. Haftanın üç günü verilen temsillerin bazı günleri yalnızca kadınlara ayrılmıştı. Bursa Tiyatrosu'nda Moliere'den çevrilen otuz dört piyes oynanmış, yanı sıra başka çeviri oyunlar ve Türk tiyatro yapıtları da sergilenmiştir. Ahmed Vefik Paşa tarafından ortaya konan bu çevirilerde yerli oyun geleneklerine

²²⁷ Prusa' dan Günümüze Bursa 'Medeniyetin İpek Şehri', 4.Basım. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2008, s.359.

*Ahmed Vefik Paşa tarafından kurulan tiyatronun ismi literatürde Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu ismi ile anılmaktadır. Ancak bazı kaynaklarda da 'Bursa Osmanlı Tiyatrosu' ismi ile de anılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.Öztahtalı,s. 143.

²²⁸ İbrahim İmran Öztahtalı, “ XIX. Yüzyılda Bursa' da Tiyatro Faaliyetleri ve Bursa Gazetesinde Bazı Tiyatro Haberleri”, U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, No.24, 2013/1, s.136.

²²⁹Öztahtalı,s.141-142.

²³⁰ Dörtok Abacı,s.110-111.

bağlı, halka inen, halk dilini işleyen, halkın yaşantılarını, gelenek ve göreneklerini yansıtan biçimler kullanılmıştır.²³¹

Ahmed Vefik Paşa tiyatrosunun müdürlüğünü Fasulyacıyan yapıyor, oyunları sergilemek için İstanbul'dan Ermeni oyuncular geliyordu. Ahmed Vefik Paşa izleyici sayısını artırmak için biletleri dağıtıyor, oyunların broşürünü vilâyet matbaasında bastırıyordu. Ahmed Vefik Paşa'nın valilikten azlinden sonraki iki yıl kapalı kalan tiyatronun 1890'da tekrar açıldığı belirtilmektedir.²³²

4.2.2.4.Postâne-Telgrafhâne Binası

Ahmed Vefik Paşa müfettişliği döneminde Bursa'ya telgraf hattı döşemesi yapılmış ve 1870 yılından itibaren şehirde telgraf kullanılmaya başlanmıştır. Valiliği döneminde ise iletişimin kolaylaştırılması için Tanzimat uygulamaları çerçevesinde şehirde postahâne-telgrafhâne binası inşa edilmiştir. 1879 yılında inşa edilen içinde telgraf ünitesinin de bulunduğu ilk postane binası, Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu'nun yanında yer alıp, yapı biçimi olarak Osmanlı nitelikleri taşımaktaydı.²³³

4.2.2.5.Ulaşım ve İskân

Ahmed Vefik Paşa şehir içindeki ulaşım ağının genişlemesi ve düzenlenmesi için müfettişliği döneminde çalışmalara başlatmıştı. Valiliği döneminde ise müfettişliği döneminde genişlettiği yol ağı boyunca ticari canlılığın göstergesi niteliğindeki faaliyetler meydana gelmiştir. Çekirge yolunun genişletilmesi kaplıcalara gelen ziyaretçi sayısını arttırmakla beraber, kaplıca çevresinde çok sayıda dükkân ve otel açılmasına olanak sağlamıştır. Ulaşım yollarının genişlemesi ve eskiye oranla daha hızlı bir ulaşım, şehrin merkezinde ve çevresinde ticareti canlandırmıştır. Şehir yollarının genişletilmesi ve çıkmazların açılması sırasında yapılan istimlâk çalışmaları zaman zaman halkta tepkiyle karşılanmıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa mekânsal dokusunda meydana getirdiği değişim ile yeni bir şehir merkezi oluşturamamış ancak şehrin eski merkezi olan Ulucamii ve hanlar bölgesinin işlevsel konumunu güçlendirmiştir. Dolayısıyla Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'da yaptığı düzenlemeler şehirdeki zaman mefhumuna direnerek geçerliliğini koruyan sonuçlar doğurmuştur.

²³¹Güray,s.57.

²³²Dörtok Abacı, s.111.

²³³Abacı,s.105.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Rumeli ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin yerleştiği şehirlerden biri Bursa'dır. Dönemin valisi olan Ahmed Vefik Paşa tarafından göçmenlerin iskânı için ızgara tipi planlarla mahalleler oluşturulmuş ve göçmenler bu mahallere yerleştirilmiştir. Izgara planlarla oluşturulan mahallerde göçmenler iskân edilmiştir. Ahmed Vefik Paşa, göçmenlerin yerleşmesi için ızgara plan ilkelerine göre Rusçuk-İntizam-Çırpan mahallerini kurmuştur. Dağ eteklerine kurulan Mollaarap, Vefikiyye mahalleri yine bu devrin yerleşmeleri arasındadır.²³⁴

Şekil 28. Rusçuk Mahallesi, 1896 tarihli Bursa haritası.

Kaynak: Avcı, Yasemin. Osmanlı Hükümet Konakları “Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devlet Erki ve Temsili”. 1. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2017, s.270.

Rusçuk mahallesine iskân edilen Tatar göçmenlerinin 15 hanede 65 nüfus, Mecidiye'ye iskân edilen göçmenlerin 100 hanede 443 nüfus, Yıldırım ilçesinde Mollaarap Mahallesi'ne iskân edilen Tatar göçmenlerinin 103 hanede 414 nüfus olarak mahallelere

iskân edildiği görülmektedir.²³⁵ Bursa merkeze bağlı Yıldırım ilçesinde bulunan Ahmed Vefik Paşa tarafından göçmenlerin iskânı için kurulan bu mahalleye, paşanın adına izafeten Vefikiye denilmiştir. Vefikiye Mahallesi'ne Kırım'dan gelen 84 hanede 325 nüfus göçmen iskân edilmiştir.²³⁶

Ahmed Vefik Paşa tarafından yerleştirilen Rumeli göçmenlerin dağılımı şöyledir; Rusçuk'a 323, Selimiye'ye 703, Vidin'e 160, Demirtaş'a 234, Deveciler'e 143, Kanberler'e 63, Tirnova'ya 103, Cumai- Cedit'e 190 nüfus yerleştirilmiştir. Batum ve Rumeli' den gelenler ise; Yıldırım' da 385, Mecidiye' ye 443, Hıdırlık/Köstence'ye 361, Mollaarap'a 114, Namazgah' a 255, İhsaniye'ye 72, Alacahırka'ya 65 nüfus yerleşmişti. Vefik Paşa tarafından, kent içine toplam 15.448 kişi yerleştirilmiştir.²³⁷

Bursa'da yaşayan Yörüklerin şehir içinde yerleşik bir düzene geçirilmesi Ahmed Vefik Paşa zorunluluk olarak görmüş ve bu doğrultuda girişimlerde bulunmuştur. Uludağ'da yaşayan Yörüklerin konar-göçer yaşamı terk edip şehir içinde bulunan mahallere yerleştirilmesini istemiş ve bu kararına uyulmadığı takdirde Bursa'yı terk etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bostandere, Gölbaşı, Çeki ve Kuruçeşme gibi köyler bu şekilde kurulmuştu. Uludağ'da gezen Yörüklerden en son yerleşen ve en son kurulan Yörük köyü Çeki idi. Bu isteğe uymayan göçmenleri zorla yerleştiren Ahmed Vefik Paşa, yakın zamanlara kadar adı anıldığında halen Yörüklerin korktuğu bir isimdir.²³⁸

3.2.2.6.Valilikten Azli

Ahmed Vefik Paşa 16 Ekim 1882 tarihinde Bursa'daki valilik görevinden azledilmiştir. Müfettişliği döneminde olduğu gibi valiliği dönemindeki icraatlarının şikâyetlere konu olmasından dolayı Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliğinden azlini müteakiben "hilafi makul ve münafii kanun ve usul efali vakıa ve sıfatı memuriyetine yakışmayacak bazı ahvali zatiyesinden" dolayı tahkikat icrasına lüzum görülmüştür. Bursa'da valiliği döneminde yaptığı uygulamaları ve meydana gelen şikâyetleri teftiş etmek üzere Ferid Bey memur edilerek Bursa'ya gönderilmiştir. Ferid Bey'in tahkikat icra ettikten sonra

²³⁵Şemsettin Seyhan, Kırım'dan Bursa'ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853- 1914), Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2015.s.92-94.

²³⁶ Seyhan, s.96.

²³⁷ Raif Kaplanoğlu, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa(1876- 1926), Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları. s.115.- A. Aslanoğlu, Bursa Kent Planlama Tarihi, s.318.

²³⁸ Raif Kaplanoğlu ve Ozan Kaplanoğlu, Bursa'nın Göç Tarihi, Bursa: Nilüfer Belediyesi. s.31.

tanzim ve merciine taktim eylediği rapora göre Vefik Paşa'nın tebeyyün eden yolsuz hareketleri şunlardır:²³⁹

1- Kendini kanun fevkinde bir mevki vererek ahaliyi ürkütmüş ve idarenin her cihetinde sui istimalatın ilerlemesine sebep olmuştur.

2-Azlini müteakiben yine avdet edeceği itikadına kuvvet verecek ve tefevühat ile birtakım halkın şikayetine seddi maneet çekmek istemiştir.

3- Valiliği esnasında hiçbir kanun ve kaideye istinat etmeyerek pek çok adem haps, yahut tahliye eylemiştir. Hatta kanedi, çarşıdan geçerken bir nalbandın işini tatil etmemesinden dolayı tevkif etmiştir.

4- Mehakim memurları hakkındaki tefevühatı ve o evamir memurların haysiyet ve iktidarının kesrine badi olmuştur.

5-Çıra Pazarından geçerken pazarıcı İsmail namında bir fakirin çarşıya getirip satmak istediği bir yük üzümü ahaliye yağma ettirmiş ve kendini de iki gün hapsetmiştir.

6-Müteveffa Miralay Süleyman Beyin evinin önüne duvarı çektirip evi muattal bir hale koymuştur.

7-Köylüleri on ayı itlafına mecbur etmiştir.

8-Mehmet namında birine bir araba ismarlıyarak arabacının sarfettiği seksen liranın yalnız yirmisini verip üstünü vermekten imtina ve kendini tahkir ile beraber arabayı tavuk kümesi haline koymuştur.

9-Kunratolara yapıştırılacak pulların İstanbul'dan gönderileceği bildirilmişken Bursada gayet garip birtakım pullar yaptırıp belediyeye vermiş ve pulların orada imalı kanuna muhalif olduğu gibi sui istimalini de intaç etmiştir.

10-Valiliğe tayininden azline kadar tiyatroya hasri meşâğil ederek İstanbuldan Fasulyacıyan namında birinin idaresinde olarak celbettiği bir kumpanya üç sene, haftada üç gece oynamaya olup vilayet matbaasında bastırılan biletler birkaç zabtiye çavuşu marifetiyle ahaliye dağıtılarak halktan toplanılan hasılatın ayda sekiz bin kuruşa baliğ olduğunu kampanyanın direktörü siylemiştir. Sıfatı hükümete yakışmayacak surette piyeslerin provasında bizzat bulunmuştur. Zabtiyeler marifetiyle birtakım fahişelere bilet verecek ve fahişeleri tiyatroya celbettirecek kadar bilet sattırarak halkı ızhar ettiği gibi zaptiyelerden teşkil edilen bir müzika takımını tiyatroya tahsis eylemiştir. Bilet almak istemiyenleri muhtelif suretlerle ızrar eylemiştir. Haftanın birkaç gecesini kadınlara tahsis etmiş ve onların arasına fahişeleri de sokmuştur.

11-Cehl içinde puyan olan ahaliye maarif neşredeceği yerde tiyatronun idaresine hasrı gayret etmiştir. Mektebi inas muallimi İbrahim Efendi'yi aktrislerle hoca tayin ederek onun hakkında halkın nefretini celbe ve birtakım kızların mektebe devam etmemesine

²³⁹İnal,s.686,690,691

badî olmuştur. Tiyatroya mahsus on dokuz piyesi, ruhsatı resmiye almaksızın Bursa matbaasında bastırılmış ve bundan dolayı matbaaya yirmi bin kuruş borcu kalmıştır.

12- Muhacirlerin iskanına elverişli yerler varken kabristana iskan etmiş ve makberelerin bir kısmına da hastane, kahvehane ve gazino yaptırmıştır.

13-Yol açmak bahanesiyle birçok fukaranın evlerini yıktırmıştır.

Ahmed Vefik ile ilgili yapılan tahkikat neticesinde Ferid Bey'in raporu Bursa'daki şikâyetleri konu almıştır. Akün'ün 'Bir Soruşturma Çerçevesinde Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği' adlı çalışması, Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği esnasında sorumlu tutulduğu icraatlara ve kendisine yöneltilen tenkitlere verdiği cevapları içeren rapora dayanmaktadır. Akün'ün Ahmed Vefik Paşa'nın valilikten azlinin sebeplerini oluşturan iddiaları başlıca yolsuzluk, keyfilik ve hukuk dışı uygulamalar olarak üç başlıkta toplamaktadır. Akün, suçlamalara Ahmed Vefik Paşa'nın verdiği cevaplar sonucu şöyle bir yargıya ulaşmaktadır;²⁴⁰

“Ahmed Vefik Paşa bütün bu suçlamaları, son derece makul sebeplerle ve belgelere dayanarak, hem bu vilayeti hem halkı zulümden korumak için görev yaptığı cevabıyla karşılar. Paşa özellikle bataklıklar içerisinde kalan yüz binlerce dönüm arazinin kurutularak ıslah edildiğini, bu sayede birçok kişinin zenginleştiğine işaret ederek, kendisine yöneltilen iftiraların çıkarları zedelenen yedi sekiz kişiden kaynaklandığına vurgu yapar. Gerçekten Paşa'nın mizacından kaynaklanan sertlik bir tarafa bırakılırsa bu suçlamaların bütünüyle haklılık payı içerdiği söylenemez. Kaldı ki belgelerde de görüldüğü üzere Paşa'nın bütün amacı Bursa'yı bayındır bir hale getirmeye çalışmak bunu yaparken de karşısına çıkan bazı bürokratik engelleri, işleri hızlandırmak adına, bazı pratik uygulamalara dönüştürmek şeklinde olmuştur. Yine de onun icraatını yürütürken her vesileyle Bâbiâli'ye danıştığı Paşa'nın işaret ettiği yazışmalardan anlaşılmaktadır. Nitekim Bursa valiliğinden ayrılış tarihinden kısa bir süre sonra başvekillik görevine getirilmiştir.”

Ahmed Vefik Paşa hakkında birçok şikâyet meydana geldiği Ferid Bey'in raporuyla da kanıtlanmaktadır. Vefik Paşa'ya yöneltilen bu suçlamalar için açık bir ifadeyle yargıya varmak mümkün değildir. Valiliği döneminde yerel çıkar odaklarının zararına olacak uygulamalar gerçekleştirmesi ve şehre yeni bir düzen getirmesi sebebiyle iftiraya dayanan şikâyetler söz konusu olabilmektedir. Ancak mizacında olan hoyratlık ve keyfiyet gibi sahip olduğu özellikleri valiliği sırasında iş ve işlemlerine yansıtması sebebiyle de hakkında şikâyetler meydana gelmiştir. Tanzimat'ın şehir uygulamaları

²⁴⁰ Adnan Akgün, “Bir Soruşturma Çerçevesinde Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa Valiliği”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, No.29, İstanbul: Kocav Yayıncılık, 2003, s.206-207.

kapsamlı bir dönüşümü içinde barındırması sebebiyle Vefik Paşa'nın valilik görevi uygulamaları halkı şikâyete sevk eden bir husus oluşturabilmektedir. Yol genişletme çalışmaları sırasında istimlâk edilen evlerin sahiplerinin mağduriyetleri veyahut Vefik Paşa'nın yeni kurduğu mahallenin Müslüman mezarlığına yakın bir alanda kurulması şehir ile ilgili şikâyetlerden bazılarıdır. Dolayısıyla mizacı ve sınırları genişlemiş uygulamaları, kısmen de iftiraldan dolayı Ahmed Vefik Paşa 1882 yılında valilik görevinden azledilmiştir.

5.SONUÇ

Şehir, insanın mekânla etkileşimli bir biçimde oluşturduğu ticaret, sosyal ve kültürel yaşamın çeşitlendiği oluşumdur. Bu bütünün oluşmasında insan, mekân, iktisat, mimari, kültür, teknoloji gibi pek çok farklı bileşen vardır. Bileşenler arasındaki toplumsal ve ahlaki çeşitlilik şehirlerin biçim ve mekânına yansır. Şehir literatüründe özel bir biçime sahip olan Osmanlı şehri, farklı coğrafyalarda terennüm etmiş birçok şehir tecrübesinin harmanlanması ile ortaya çıkmıştır. Yönetim anlayışı, mekânı, mimarisi, ekonomisi, kültürü ve dokusu ile homojen bir tutum sergileyen Osmanlı şehir yapısının ilk aksettirildiği ve kemâle erdiği şehir olan Bursa, Osmanlı şehirciliğinin en müstesna örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kurucu başkenti olan Bursa ilk beş Osmanlı hükümdarı döneminde mekânsal açıdan çok sayıda eser kazanmış, tarihi ipek yolunun geçiş güzergâhında olması da şehrin gelişme hızını arttırmıştır. Ancak yeni ticaret yollarının keşfi ve İstanbul'un başkent olmasıyla şehrin önemi nispeten azalmış ve mekânsal gelişiminde 19.yy' a kadar farklılaşma gözlemlenememiştir. 19.yy Osmanlı Devleti genelinde reform çalışmalarının artarak devam ettiği bir dönem olmuştur. Yeni bir düzenin inşasını öngören bu değişimlerin kaynağını Osmanlı aydınınının Avrupa deneyim ve gözlemleri oluşturmaktadır. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte devletin işleyişinde meydana gelen 'modernite' bağlamındaki yeni düzen şehirlerin yönetim, mimari ve sosyal yaşamını da etkilemiştir.

1855 yılında deprem ve yangınlar sonucu anıtsal ve sivil mimari yapıları zarar gören Bursa şehri harap hale gelmiştir. Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa'nın bu harap hali devletin imajı için olumsuz bir örnek oluşturmakla birlikte yerel halkın da ihtiyaçlarına cevap vermemeye başlamıştır. Şehrin yeniden imarı için planlamalar yapılmış ve uygulamaya konulmuştur. Böylelikle Bursa'da kapsamı geniş bir dönüşüm, Ahmed Vefik Paşa'nın 1863-1864 yılları arasında müfettişlik ve 1879-1882 yılları arasında gerçekleştirdiği valilik görevleri döneminde meydana gelmiştir. Tanzimat Dönemi şehircilik anlayışının yansıtılacağı ilk taşra şehirlerinden olan Bursa'da deprem ve yangınların sebep olduğu yıkıntılar, şehrin restorasyonu sürecinde klasik Osmanlı

şehrinden farklılaşmayı kolaylaştıracak mekânsal boşluğu sunması sebebiyle de Ahmed Vefik Paşa'nın uygulamalarının mekânda tatbikini kolaylaştırmıştır.

Tezin odak noktasını Tanzimat Dönemi aydınlarından Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa şehrindeki mekânsal farklılaşmayı sunan uygulamaları oluşturmaktadır. Tanzimat Dönemi reform hareketlerinin şehir mekânında değişimi gerekli kılması, değişimin yönünün ise Batı Avrupa şehri örnekleminde oluşturulması sonucu Osmanlı şehrinde önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda Bursa şehir mekânında modernleşme uygulamaları çerçevesinde meydana gelen değişimin, Ahmed Vefik Paşa'nın yönetiminde hangi minvalde olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bursa şehir dokusunun değişiminde Ahmed Vefik Paşa'nın düşünce ve deneyimlerinin mekânı etkileyip etkilemediği de göz önüne alınan parametrelerdir. Müfettişliği dönemindeki çalışmalarına valiliği döneminde de devam etmesi sebebiyle birbirinin devamı niteliğinde olan uygulamalar Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa şehir mekânında meydana getirdiği dönüşümü, arka planını Tanzimat Dönemi'nin oluşturduğu modernleşme bağlamıyla ele alınmıştır.

Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'da meydana getirdiği değişimleri; ulaşım, mimari, kültürel, restorasyonlar ve mekânda yeni yapıların inşası başlıklarında tanımlayabiliriz. Kamu sitesinin ilk nüvesi şeklinde yapılmış, mimari açıdan batılı yapı modellerinden etkilenmiş hükümet konağı, yeniden inşa edilmiş Osman ve Orhan Gazi Türbeleri, yerel yönetimin simgesi niteliğinde Orhan Cami'nin karşısına yapılan mimari açıdan neo-osmanlı repertuarına dair özellikler taşıyan belediye binası, sağlık alanında iki katlı, neoklasik tarzda süslemeleriyle dönemin ilk modern hastane binası, kültürel farklılaşmanın simgesi niteliğinde taşradaki ilk tiyatro binası olan Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu, posta- telgraf idaresi Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa şehrine kazandırdığı yeni yapılarıdır. Ulaşım çalışmaları bir yönüyle yeni yol yapımı ve caddelerin genişletilmesini içerirken bir diğer yönüyle ise organik dokulu, mahremiyetin ön planda olduğu mahallelerin çıkmaz sokakları kaldırılmış ve yeni yerleşimler ızgara planlar ile şekillenen mahallelerde iskân edilmiştir. Ulaşım ağının genişleme doğrultusunu; şehre kazandırdığı Tanzimat Dönemi anıtsal mimari yapıları ile şehrin eski merkezi olan Ulucami ve hanlar bölgesini birbirine bağlayan ve civar köyleri şehir merkezine

bağlayan yollar oluşturmaktadır. Müfettişliği döneminde şehirde telgraf hattının çekilmesi ile başlanan süreç valilik döneminde posta-telgraf idaresi binasının kurulması ile devam etmiştir. Böylelikle Haussmann uygulamalarını örneklem olarak alan Ahmed Vefik Paşa, ulaşım düzenlemeleri ile şehirde yol ağının genişlediği, tüm hatlarıyla ulaşılabilir ve düzen içerisinde bir şehir mekânı tanzim etmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Depremler dolayısıyla şehrin yıkılmış veya büyük hasar görmüş Yeşilcami bu dönemde restore edilen eserler arasındadır.

Bursa'daki imar faaliyetleri zaman zaman şehirde yaşayan halkın tepkisini çekmiş ve şikâyetler üzerine 1882 yılında Ahmed Vefik Paşa görevinden azledilmiştir. Görevi sürecinde Bursa'nın mekânsal dokusunda meydana getirdiği değişim Tanzimat Dönemi uygulamalarının haricinde de gelişme göstermiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın, ulaşım çalışmaları esnasında Gemlik yolunun Deveciler Müslüman Mezarlığı'nın ortasından geçmesi, şehirde yaptırdığı tiyatro binası ve yol genişletme çalışmalarında yapılan istimlaklar gibi tepki çeken uygulamaları olmuştur. Dönemi boyunca düşünce yapısının teşekkülünde ve çalışmalarında Türkçülük savunusunun öncülerinden kabul edilen Ahmed Vefik Paşa'nın klasik Osmanlı şehirciliğinin en güzel örneklerinden biri olan Bursa'nın dönüşümünde bu düşüncelerinin fiili bir yansıması görülememiştir.

Çalışmanın anlamlı olabilmesi için mekân ve zaman ilişkisi değişimin doğru ifade edilebilmesi için ne kadar elzemse, bu değişimin uygulayıcısı konumunda yer alan şahsiyette bir o kadar önemlidir. Mekân ile ilgili karar alma süreçlerini etkileyen şahsi görüşleri ile birikiminin mekâna yansıması kısa ve uzun vadede şehir yaşamını etkileyen sonuçlar doğurabilmektedir. Bu bağlamda Ahmed Vefik Paşa'nın uygulamalarının meydana getirdiği değişim, şehri günümüzde de etkisi altına almıştır. Osman ve Orhan Gazi Türbesi yeniden inşa edilmesinden sonra Tanpınar'ın; '...ruhaniyeti olmayan binalarda yatıyorlardı.' ifadesi durumu anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Şehirde Tanzimat'ın etkisiyle meydana getirilmeye çalışılan uygulamaların mekânda görünürlük üzerinden sunulması ve uzun vadeli şehir mekânının planlanmaması sonraki dönemler için Bursa şehir mekânını doğrudan etkilemiştir. Bursa'da bir kamu sitesinin ilk nüvesi olarak yaptığı Hükümet Konağı ve yerel yönetimin simgesi olarak yapılan

Belediye Binası, devletin yönetim anlayışındaki dönüşümün şehir mekânına yansımaysdı. Böylelikle mekânda merkezi yönetimin görünürlüğü oluşmuştu. Ancak bu oluşumun yeni bir durum sunmaktan öte mekânı da olumlu yönde dönüştürüp genişletmesi gereken noktada meşruiyetini Osmanlı Dönemi anıtsal eserlerinden alan ve eski şehir merkezini daha da daraltan uygulamalarla Ahmed Vefik Paşa Dönemi'nde yeni bir şehir merkezi oluşmamıştı. Cansever'in de üzerinde durduğu bir mesele olarak şehir, zamanla genişleyen ve farklılaşan fonksiyonları, planlaması iyi yapılmamış, yanlış uygulamalar sonucu ihtiyaçlara cevap veremeyecek bir duruma gelebilmektedir. Nitekim Bursa şehrinde nüfusun 100 bini bulmadığı dönemlerde şehrin üç merkezi vardı. Ulucami, Hisar ve Muradiye. Ancak ana merkez olan Ulucami ve hanlar bölgesidir. Şehrin zaman içinde büyümesiyle şehrin merkezi de belli bir oranda büyüdü fakat sonrasında anıtsal eserlerin çizdiği sınırlar sebebiyle genişleme mümkün olmadı. Dolayısıyla şehirde iktisadi ve yönetsel fonksiyonların artması ile yeni iktisadi yapılar meydana gelmesi gerekliliği ortaya çıktı ancak yeterli alan olmaması sebebiyle sivil yapılar ticarethane olarak işlevsellik kazandı. Böylelikle şehirde kendi mekânsal kurgusu içinde meydana gelmesi gereken işlevsel tavırda bozulmalar meydana geldi. Zaman içerisinde bu sürecin genişlemesi durumunda şehrin iç yapıları daha da bozulacak ve şehir iktisadi, sosyal ve fiziki alanlarda zorluk yaşayacaktır.

Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa'daki çalışmaları şehircilik bakımından klasik Osmanlı şehrinin mekânsal dönüşümü ile birlikte toplumsal ve mimari dönüşümü de gerçekleştirmiştir. Rasyonalitenin hâkimiyetinde düzenli bir şehir ihdası ve ulaşılabilirliğin artırılması için mahallelerin organik dokusunda değişim meydana gelmiş, çıkmazlar kaldırılmış ve yeni oluşturulan mahallelerde ızgara plan tipi uygulanmıştır. Oysa ki çıkmazlar Osmanlı şehrinde mahremiyet ve toplumsal yaşamın mekânda bir tezahürü konumundadır. Dolayısıyla kendi içsel dinamikleriyle belli bir düzenin hâkim olduğu şehir yapısında müdahalelerle yeni bir düzen kurulmaya çalışılmıştır. Bu çabanın şehrin içsel dinamiklerinden beslenmemesi ve yönü itibariyle içerdiği kısıtlılıklar şehirde değişimin sınırlarını oluşturmuştur.

Ahmed Vefik Paşa çalışmaları ile Bursa şehrine pek çok farklı alanda eserler kazandırmış ve şehrin onarımı sırasında şehirde büyük dönüşümler gerçekleştirmiştir.

Çalışmanın zeminini oluşturan Tanzimat Dönemi uygulamalarını Bursa'da dönem, mekân ve şahsiyet bağlamında ele alınan bu çalışma ile ufakta olsa alana katkı sunulmaya ve alanın sınırları genişletilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

A.Aslandoğlu, Rana. Kent, Kimlik ve Küreselleşme. 1.Basım. Bursa: Asa Kitabevi, 1998.

Aktüre, Sevgi. 19.Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi. 2.Basım. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 1981.

Akyürek, Göksun. Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar. 1. Basım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Armağan, Mustafa. Bursa Şehrengizi. -. İstanbul: İz Yayıncılık, -.

Avcı, Yasemin. Osmanlı Hükümet Konakları “Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devlet Erki ve Temsili”. 1. Basım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

Baykal, Kâzım. Bursa ve Anıtları. 1.Basım. Bursa: Bursa Aysan Matbaası, 1950.

Baykal, Kâzım. Bursa’da Ulu Cami. 1. Basım. Bursa: İbrahim Horoz Basımevi, 1950.

Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011.

Can, Aynur. ‘İnsan Mekân Etkileşimi ve Kent Estetiğine Giriş’, Recep Bozlağan ve Yüksel Demirkaya (Ed.). Türkiye’de Yerel Yönetimler içinde. İstanbul: Nobel Yayınları, 2008, ss. 331-376

Can, Aynur (Ed.). Teori ile Pratik Arasında Mekân. İstanbul: Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2012.

Cansever, Turgut. İslâm’da Şehir ve Mimarî. -. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Cemâlledin, Mehmed. Osmanlı Tarih ve Müverrihleri –Âyîne- i Zurefâ-. -. İstanbul: Kitabevi, Yayınları, 2003.

Davutoğlu, Ahmet. Medeniyetler ve Şehirler. 2.Baskı. İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Halkevi Neşriyat. Broşür. Bursa: Bursa Yeni Basımevi,1935.

Dostoğlu, Neslihan. “Modernleşme Döneminde Bursa”. Cafer Çiftçi (Ed.). Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa içinde. Bursa: Osmangazi Yayınları, 2009, ss. 11-30.

Eyice, Semavi ve Diğerleri. Bursa. 1. Basım. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

Faroqhi, Suraiya. Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam “Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla”. 6. Basım. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Gabriel, Albert. Bir Türk Başkenti Bursa Cilt 1. 1.Basım. Bursa: Osmangazi Belediyesi.

Gezgin, Hakkı Süha. Edebî Portreler. 1.Basım. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.

Güray, Sevim. Ahmed Vefik Paşa. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

Hızlı, Mefail. “Modernleşme Dönemi Bursa’ında Eğitim- Öğretim”. Cafer Çiftçi (Ed.). Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa içinde. Bursa: Osmangazi Yayınları, 2009, ss. 82-102.

Hikmet, İsmail. Ahmed Vefik Paşa. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932.

Huot, Jean-Louis, Thalmann, Jean-Paul ve Valbelle, Dominique. Kentlerin Doğuşu. 1.Basım. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

I. Kandes, Vasileios. Kuruluşundan XIX. Yüzyıl Sonlarına Kadar Bursa. 2.Basım. İstanbul: Gaye Kitabevi, 2008.

İnal, Mahmud Kemal. Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar. 4.Basım. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Kaplanoğlu, Raif. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa(1876- 1926). Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 2006.

Kaplanoğlu, Raif ve Kaplanoğlu, Ozan. Bursa'nın Göç Tarihi. Bursa: Nilüfer Belediyesi.

Kepecioğlu, Kâmil. Bursa Kütüğü Cilt 1. 1. Basım. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2009.

Kırmızı, Abdülhamit. Abdülhamid'in Valileri 'Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908'. 4.Baskı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.

Kuban, Doğan. Mimarlık Kavramları. 12. Basım. İstanbul: YEM Yayınları, 2016.

Mumford, Lewis. Tarih Boyunca Kent "Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği". 2.Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

Oğuzoğlu, Yusuf (hızl.). Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Planlama Kültürü. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2008.

Oğuzoğlu, Yusuf (hızl.). Halil İncalcık'ın Bursa Araştırmaları. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2016.

Ortaylı, İlber. Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878). 1.Basım. Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.

Ortaylı, İlber. Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880). 1.Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Öntuğ, M. Murat. Ahmed Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği. 1. Basım. Konya: Palet Yayınları, 2009.

Özendes, Engin. Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa. 2. Basım. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2000.

Saint- Laurent, Beatrice. "Bir Tiyatro Armatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa' nın Yeniden Biçimlenmesi". Dumont, Paul ve Georgeon,

François (Ed.). Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1996, ss.79-88.

Pirenne, Henri. Ortaçağ Kentleri “ Kökenleri ve Ticaretin Canlanması”. 3. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Prusa’ dan Günümüze Bursa ‘Medeniyetin İpek Şehri’. 4.Basım. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2008.

Rasmussen, Steen Eiler. Yaşanan Mimari. İstanbul: Remzi Kitabevi. 8. Basım, 2017.

Rossi, Aldo. Şehrin Mimarisi. 1.Basım. İstanbul: Kanat Kitap, 2006.

Sennet, Richard. Ten ve Taş “ Batı Uygarlığında Beden ve Şehir”. 5.Basım. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

Seyhan, Şemsettin. Kırım’dan Bursa’ya Göç Eden Muhacirler ve Yerleşme Problemleri (1853- 1914). Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2015.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. Beş Şehir. 32.Basım. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

Taşçı, Hasan ve Nebati, Nureddin (Ed.). Şehir Üzerine Düşünceler. İstanbul: Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2014.

Tekeli, İlhan. Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Thorns, David C. Kentlerin Dönüşümü. 1.Basım. İstanbul: Soyak Yayınları, 2004.

Türkün Dostoğlu, Neslihan. Osmanlı Döneminde Bursa ’19. Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları’. Antalya:Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED), 2001.

Türkün Dostoğlu, Neslihan ve Oral, Elif Özlem. “Bir Osmanlı Başkenti Bursa’nın Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Fiziksel Değişim Süreci”. Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslararası Bir Miras”. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 25-26-27 Kasım 1999.

‘Usûl-i Mî’marî Osmânî’. 2.Basım. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011.

Yerasimos, Stefanos. “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”. Dumont, Paul ve Georgeon, François (Ed.). Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Yıldırım, Fahri. 14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi’ ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler. C.I. Bursa: Nilüfer Belediyesi, 2014.

Weber, Max. Şehir, Modern Kentin Oluşumu. 11.Baskı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2015.

Sürelî Yayınlar

A. Aslanoğlu, Rana. “Bursa Kent Planlama Tarihi”. VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey. Bursa, 18-21 Haziran 1998, ss.315- 322.

Acun, Fatma. “Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Dipnotlar”, CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları- 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri. Uşak, 14-16 Nisan 2011, ss.61- 70.

Ağıldere Timur, Suna. “XVIII. Yüzyıl Avrupa’sında Yabancı Dil olarak Türkçe Öğretiminin Önemi: Osmanlı İmparatorluğu’nda İstanbul Fransız Dil Oğlanları Okulu (1669-1873)”, Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages. C. V, No. 3, 2010, ss.693- 704.

Akgün, Adnan. “Bir Soruşturma Çerçevesinde Ahmed Vefik Paşa’ nın Bursa Valiliği”. Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. İstanbul: Kocav Yayıncılık. No.29. 2003, ss.187- 224.

Akün, Ömer Faruk. “Ahmed Vefik Paşa”, TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2012. C.2, 1989, ss.143- 157.

Akün, Ömer Faruk. “Lehce- i Osmânî”, TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C.27,2003, ss.127-128.

Aliağaoğlu, Alpaslan ve Uğur, Abdullah. “Osmanlı Şehri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. No. 38, Ağustos 2016, ss.203- 226.

Aydın, Mehmet S.. “İnsân-ı Kâmil”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.2000, ss.330-331.

Bulut, Sibel. “Tanzimat Dönemi Tiyatro Uyarlamalarının Dilde Sadeleşme Hareketi Açısından Önemi”, Türklük Bilimi Araştırmaları. Niğde, 2017, ss.45- 60.

Can, Aynur. “Yok Olmaya Yüz Tutan Bursa Estetiği Üzerine”. Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. XIV, No. 2, 2005, ss. 99- 119.

Erer, Sezer. “Bursa”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. C.XIX., No.19. 2010/2, ss.241-252.

Eyice, Semavi. “Hudâvendigar Külliyesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C.18. 1998, ss.290-295.

Fuad, Ali. “Ahmed Vefik Paşa”, Serveti Fünun. 27 Mayıs 1926.

İnalçık, Halil. “Bursa”. TDV İslâm Ansiklopedisi,. C.6. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992, ss.445- 449.

Karataş, Zeki. “Sosyal Bilim Çalışmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi”, Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, No.1, 2017, ss.70- 86.

Kutluer, İlhan. “Zaman”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. C.44. 2013, ss.111-114.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Şehir”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, ss.441- 446.

Nejat Sefercioğlu, Ahmed Vefik Paşa.

Özcan, Koray. “Tanzimat’ın Kent Reformları: Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839- 1908)”. Osmanlı Bilimi Araştırmaları. C.VII.. No.2. 2006, ss.149- 180.

Öztahtalı, İbrahim İmran. “ XIX. Yüzyılda Bursa’ da Tiyatro Faaliyetleri ve Bursa Gazetesinde Bazı Tiyatro Haberleri”. U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. No.24, 2013/1, ss.135-1553.

Şahin, İlhan. “Osmanlılar’da Şehir”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 2010, ss.446-449.

Tansel Abdullah, Fevziye. “Ahmed Vefik Paşa’nın Şahsiyetinin Teşekkülü, Hususi Hayatı ve Muhtelif Karakteri”. Belleten. No.113. 1965, ss.121-175.

Tansel Abdullah, Fevziye. “Ahmed Vefik Paşa”, Belleten. No. 109, Ocak 1969, ss.117-139.

Tekeli, İlhan. “ Bursa’nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi”. Bursa: Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700.Yıldönümünde Bursa ve Yöresi, Uluslararası XI.Yapı ve Yaşam Kongresi. Bursa: Mimarlar Odası Bursa Şubesi. 2000, ss. 7-30.

Yavaş, Doğan. “ Bursa Ulucamii”, TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C.42. 2012, ss.88-89.

Yavaş, Doğan. “Osman Gazi Türbesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi .İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. C.33. 2007, ss.467- 468.

Yavaş, Doğan. “Orhan Gazi Türbesi”. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. C.33, 2007, s. 389.

Yavaş, Doğan. “Murâdiye Külliyesi”. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkez, C.31, 2006, s.196-198.

Yavaş, Doğan .“ Yıldırım Külliyesi”. TDV İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, C.43. 2013, ss.532-534.

Yavaş, Doğan. “Yeşilcami Külliyesi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkez, C.43. 2013, s.492- 495.

Yavaş, Doğan. “1855 depreminden sonra Bursa’da Osman ve Orhan Gazi Türbelerinin Yeniden İnşası”, XIII. Orta- Çağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri. Denizli: Denizli Pamukkale Üniversitesi, 14-16 Ekim2009, ss. 681-692.

Yılmaz, Özgür. “Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)”. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi. C. VI, No. 6, 2014, ss.253- 280.

Diğer Yayınlar

Dörtok Abacı, Zeynep. “Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti’nin Mekânsal ve Sosyal Değişimi (1860- 1910)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi, SBE, 2005.

Dörtok Abacı, Zeynep Araftaki Osmanlı Şehri, Bursa da Zaman, No.7, 2013, <http://bursadazamandergisi.com/makaleler/araftaki-osmanli-sehri-1812.html>

Can, Aynur. “Antik Kent İle Bu Mekânı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi SBE, 2003.

Can, Selman. “Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değerşim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, 2002.

Kaygalak, Sevilay. “Kapitalistleşme Sürecinde Bir Osmanlı Anadolu Kenti: Bursa, 1840-1914”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi SBE, 2006.

Yazıcı, Nurcan. “Osmanlılar’da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, 2007.